Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo)

Dzinyambo
Tshivenḓa
Luambo lwa hayani

DEPARTMENT OF EDUCATION
(MUHASHO WA PFUNZO)

Yo anḓadzwa nga:
Muhasho wa Pfunzo

Sol Plaatje House
123 Schoeman Street
Private Bag X895
Pretoria 0001
South Africa

Luṱingo: +27 12 312 - 5911
Fekisi: +27 12 321 - 6770

120 Plein Street
Private Bag X9023
Cape Town 8000
South Africa

Luṱingo: + 27 21 465 - 1701
Fekisi: + 27 21 461 - 8110

http://pfunzo.pwv.gov.za

© 2002 Muhasho wa Pfunzo

ISBN: 1-919917-76-4
Nyolo na kuvhekanyelwe: 23406, Vol 443, May 2002

Heḽi ḽiṅwalwa ḽi fanela u vhalwa sa tshipiḓa tsha Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R-9 (Zwikolo).

Hetshi Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R-9 (Zwikolo) tshi katela:

1. Nyangaredzo ya Mbonalo
2. Zwitatamennde zwa Masia a U guda a malo
   Dzinyambo
   Metse
   Saintsi dza matshilisano
   Saintsi dza Mvelele
   Pfunzo ya zwa Vhutshilo
   Saintsi dza Ekonomi na Ndango
   Thekhinolodzhi

TSIVHUDZO KHA MUVHALI

Muhasho wa Pfunzo u a ḓikukumusa u tshi ṋekedza hetshi Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) kha nyambo dzoṱhe dza fumithihi dza Afrika Tshipembe.

Maitele a u dzudzanya na u ṱalutshedzela ndi a konḓaho nahone ndi a ṋeaho khaedu. Kanzhi maipfi maswa na mafurase zwo vhonala zwo tea u bveledzwa nga vhathu vhe vha vha vha tshi khou shuma kha aya mańwalwa. Mańwalwa aya o ṱolwa nga vhomakone vha masia eneo.

Muhasho wa Pfunzo u sedza aya mańwalwa sa mathomo a maitele a u alusa na u bveledzisa nyambo dzashu. Ri a vha ṱanganedza na u ṱuṱuwedza vhathu vha sia iḽi u shumisa aya mańwalwa sa mutheo wa u isa phanḓa mveledzo.

KUSHUMISELWE KWA IYI BUGU

- U itela mafhungo nyangaredzi kha hu sedzwe:
  - *U ḓivhadza Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka* kha Ndima 1 - Hezwi zwi ḓo ṋekedza mafhungo nga ha Mvelelo Ndivhanywa dza Pfunzo, Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi R-9 (Zwikolo) na Mbekanyamushumo dza u guda.
  - *U ḓivhadza sia ḽa u guda* kha Ndima ya 1 - Hezwi zwi ḓo ṋekedza mathomo kha Tshitatamennde tsha sia ḽa u guda hu tshi katelwa mbonalo, tshikoupu na Mvelelo dza u guda.
  - *Asesimennde ya mugud*i kha ndima ya 4 - Heyi ndima i ṋekedzaho nyendedzi (*guidance*) ya milayo ya asesimennde kha Mvelelo Ndivhanywa dza Pfunzo, na u ṭaṱa nga ha asesimennde ya tshifhinga tshoṱhe na u ṋekedza tsumbo dza kuvhetshelwe kwa dzirekhodo.
  - *Mitevhe* i ṋekedza Kharikhuḽamu nyangaredzi na mitevhe ya maipfi ya asesimennde na mitevhe ya maipfi yo livhaho ya sia ḽa u guda.

- Bugu iyi yo khethekanywa ya bva ndima tharu khulwane, ndima iṅwe na iṅwe i shuma na maimo mathihi na Bennde ya Pfunzo na Vhugudisi Nyangaredzi-Vhuimo ha Fhasi, Vhuimo ha Vhukati, Vhuimo ha Nṱha. Iṅwe na iṅwe ya ndima idzi i na tshipiḓa tsha mathomo mapfufhi, tsha tevhelwa nga maimo a asesimennde a ndima ya vhutshilo. Hu na ndima-vho ya mugudi.

- Maimo a asesimennde a ndima ya vhutshilo iṅwe na iṅwe a ṋekedza nḓila ya u ita uri zwi konee u tevhela mvelaphanḓa. Hezwi zwi amba uri maimo a asesimennde a fanaho a gireidi iṅwe na iṅwe o imiswa na maṅwe u itela uri mudededzi a kone u vhambedza mvelaphanḓa u ya nga miṅwaha. Hezwi zwi bveledza mavhaka a si na tshithu vhunga a si maimo a asesimennde oṱhe a re na zwine zwa eḓana kha gireidi iṅwe na iṅwe.

- Zwiṅwe zwiga zwo shumiswa u buḓa na iyi bugu u endedza muvhali kha u wana mafhungo ane a khou a ṱoḓa. Zwiga izwi ndi:

Maimo a asesimennde

Gireidi

Mvelelo ya u guda

ZWI RE NGOMU

NDIMA YA 1: MARANGAPHANḒA 1

U ḒIVHADZA TSHITATAMENNDE TSHO SEDZULUSWAHO TSHA KHARIKHUḶAMU YA LUSHAKA 1

Mvelelo Ndivhanywa ya Pfunzo 1

Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka: Zwitatamennde zwa sia ḽa u guda 2

Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka: Mbekanyamushumo dza u guda 3

U ḒIVHADZA SIA ḶA U GUDA ḶA DZINYAMBO - TSHIVENḒA 5

Ṱhalutshedzo 5

Nḓila ya u engedza nyambo nnzhi 5

Nyambo dza u guda na u funzwa 6

Ndivho 6

Mbonalo dzi songo ḓoweleaho na tshikoupu 7

Mvelelo dza u guda dza dzinyambo 8

NDIMA YA 2: VHUIMO HA FHASI (GIREIDI YA R - 3) 11

MARANGAPHANḒA 11

Nyombedzelo 11

Mvelephanḓa ya Luambo, maitele a nyaluwo 11

Nḓila yo vhekanywaho zwavhuḓi kha mvelaphanḓa ya ḽitheresi 11

U fhaṱa nḓivho 12

U ṱanganya mvelelo dza u guda 12

Mvelelo dza u guda 13

MAIMO A ASESIMENNDE NA MAṄWALWA A GIREIDI R 15
Maṅwalwa o themendelwaho 15
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshelesa 16
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba 17
Mvelelo ya u guda ya 3: U vha na u sedzulusa 18
Mvelelo ya u guda ya 4: U ṅwala 20
Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u n̤ea muhumbulo 21
Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe 22

MAIMO A ASESIMENNDE NA MAṄWALWA A GIREIDI 1 - 3 23
Maṅwalwa o themendelwaho 23
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshelesa 26
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba 30
Mvelelo ya u guda ya 3: U vha na u sedzulusa 36
Mvelelo ya u guda ya 4: U ṅwala 44
Mvelelo ya u guda ya 5 : U humbula na u n̤ea muhumbulo 52
Mvelelo ya u guda ya 6 : Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe 56

NDIMA 3: VHUIMO HA VHUKATI (GIREIDI YA 4 - 6) 63

MARANGAPHANḌA 63
Nyombedzelo 63
U t̤andavhuwa ha mafhungo 63
Mishumo ya u guda yo t̤anganyiswaho 63
Mafhungo o hudzwaho na u fhambanyiswa 64

MVELELO DZA U GUDA 65
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshelesa 65
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba 65
Mvelelo ya u guda ya 3: U vha na u sedzulusa 65
Mvelelo ya u guda ya 4: U ṅwala 65
Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u n̤ea muhumbulo 65
Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe 66

MAIMO A ASESIMENNDE NA MAṄWALWA 66
Maṅwalwa o themendelwaho 67
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshelesa 72
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba 76
Mvelelo ya u guda ya 3: U vha na u sedzulusa 84
Mvelelo ya u guda ya 4: U ṅwala 92
Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u n̤ea muhumbulo 100
Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe 104

NDIMA YA 4: VHUIMO HA NṰHA 109

MARANGAPHANḒA 109
Nyombedzelo 109

MVELELO DZA U GUDA 110
Mvelelo ya u guda ya 1 : U thetshelesa 110
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba 110
Mvelelo ya u guda ya 3: U vha na u sedzulusa 110
Mvelelo ya u guda ya 4: U ṅwala 110
Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u n̤ea muhumbulo 110
Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe 111

MAIMO A ASESIMENNDE NA MAṄWALWA 111
Maṅwalwa o themendelwaho 112
Zwi re ngomu kha maṅwalwa 114
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshelesa 116
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba 120
Mvelelo ya u guda ya 3 : U vha na u sedzulusa 126
Mvelelo ya u guda ya 4 : U ṅwala 132
Mvelelo ya u guda ya 5 : U humbula na u n̤ea muhumbulo 138
Mvelelo ya u guda ya 6 : Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe 146

NDIMA YA 5: ASESIMENNDE YA MUGUDI 155

MARANGAPHANḌA 155

MILAYO YA ASESIMENNDE YO SHUMISWAHO KHA MVELELO NDIVHANYWA YA PFUNZO 156
Ṱhalutshedzo 156
Zwiteṅwa zwone-zwone 156
Mishumo ya asesimennde 156

ASESIMENNDE YA TSHIFHINGA TSHOṰHE 157
Zwiṱaluli zwa asesimennde ya tshifhinga tshoṱhe 157
Nḓila dza asesimennde 158
Milayo ya asesimennde ya tshikolo 158

U LANGA ASESIMENNDE 159
Vhathu vha kwamea kha asesimennde 159
Mbekanyamushumo dza asesimennde dza tshikolo 159

KUVHETSHELWE KWA DZIREKHODO 160
Bugu dza u rekhodela 160
Khoudu dzi shumiswaho kha asesimennde 160
Khoudu dza Lushaka 161
Shedulu dza mvelaphanḓa 162
Mboniswa dza mugudi 162

DZIRIPOTO 163
Mafhungo ane a tea u dzheniswa kha dziripoto 163
Garaṱa dza mivhigo 163

MITEVHE TSUMBEDZI 165

MUTEVHE WA MAIPFI WA KHARIKHUḼAMU NA ASESIMENNDE 165
MUTEVHE WA MAIPFI A SIA ḼA U GUDA 167

NDIMA YA 1
MARANGAPHANḒA

U ḒIVHADZA TSHITATAMENNDE TSHA KHARIKHUḼAMU YA LUSHAKA

Ndayotewa ya Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe (mulayo 108 wa 1996) i fha mutheo wa u shandukisa na u bveledza Kharikhuḽamu kha Afrika Tshipembe ḽiswa. Tswikiso ya Ndayotewa i amba uri nḓivho dza Ndayotewa ndi u:

- fhodza khethekanyo dza kale na u thoma tshitshavha tsho ḓitikaho nga maitele a demokirasi, vhulamukanyi ha matshilisano na thikho dza pfanelo dza vhathu.
- khwinifhadza vhuḓi ha vhutshilo ha vhadzulapo vhoṱhe na u vhofholola vhukoni ha muthu muṅwe na muṅwe.
- vhea mitheo ya tshitshavha tsha demokirasi na u sa vha na tshidzumbe tshine khatsho muvhuso wa vha wo tewa nga lufuno lwa vhathu na uri mudzulapo muṅwe na muṅwe u tsireledzwa nga mulayo.
- fhaṱa Afrika Tshipembe ḽo vhofholowaho ḽa demokirasi ḽine ḽa ḓo kona u dzhia vhuimo haḽo ho teaho kha muṱa wa dzitshakha.

Pfunzo na kharikhuḽamu zwi na tshipiḓa tshihulwane tshine zwa tamba u bveledza nḓivho idzo. Kharikhuḽamu i livha kha u bveledzisa vhukoni ho fhelelaho ha mugudi sa mudzulapo wa Afrika Tshipembe ḽa demokirasi.

Pfunzo ya Mvelelo Ndivhanywa

Pfunzo ya Mvelelo Ndivhanywa i ita mutheo wa Kharikhuḽamu Afrika Tshipembe. I lingedza u konisa vhagudi u bveledza vhukoni havho ha nṱhesa. Hezwi i zwi ita nga u vhekanya mvelelo dzine dza tea u bveledzwa mafheloni a maitele ayo. Mvelelo dzi ṱuṱuwedza maitele a pfunzo i vheaho mugudi vhukati ho livhiwa kha mushumo. Tshitatamennde tsho sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tshi fhaṱa mvelelo dza u guda dza Bennde ya Pfunzo na Vhugudisi Nyangaredzi ya Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) kha mvelelo dza ndeme na mveledziso dzi ṱuṱuwedzwaho nga Ndayotewa na u bveledziswa kha maitele a demokirasi.

Mvelelo dza ndeme dzi lavhelela vhagudi vhane vha ḓo kona u:

- topola u tandulula thaidzo na u ṋea mihumbulo hu tshi tevhelwa kuhumbulele ku fhaṱaho;
- shuma zwavhuḓi na vhaṅwe sa miraḓo ya tshigwada, dzangano na tshitshavha;
- vhekanya na u ḓilanga na u laula mishumo yavho nga nḓila yavhuḓi;
- kuvhanganya, sengulusa, langa na u pima mafhungo nga tsatsaladzo;
- davhidzana nga nḓila yavhuḓi hu tshi shumiswa zwi vhonalaho vhutsila na zwiga na luambo kha matshilele o fhambanaho;
- shumisa saintsi na thekinolodzhi zwavhuḓi na u sumbedza vhuḓifhinduleli ha tsatsaladzo u livha kha vhupo na mutakalo wa vhaṅwe;
- sumbedza u pfesesa ḽifhasi na uri ḽifhasi ndi sete ya dzisisiteme na uri vhungomu ha u tandulula thaidzo a vhu imi vhu hoṱhe.

Mvelelo dza mveledziso dzi lavhelela vhagudi vhane vha kona:

- u ḓihumbudza nga zwo bvelelaho na u bula nḓila dzo fhambanaho dza u guda havhuḓi;
- u shela mulenzhe sa mudzulapo wa vhuḓifhinduleli kha vhutshilo ha henefho na ha lushaka lwa ḽifhasi;
- u pfesesa kha masia o fhambanaho musi ho sedzwa zwa mvelele na vhutsila;
- u dzhenelela zwikhala zwa pfunzo na mishumo;
- u bveledza vhukonadzei ha u bindudza.

Zwithu zwi ngaho vhushayi, u sa lingana, lushaka, mbeu, vhukale, vhuholefhali, na khaedu dzi ngaho HIV/AIDS zwoṯhe zwi ṱuṱuwedza nḓila dzine vhagudi vha nga shela ngadzo mulenzhe kha u dzhena tshikolo. Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) tsho dzhia maitele nga u sumbedza ṯhoḓea ṯhukhusa dza vhagudi vhoṯhe. Zwitatamennde zwoṯhe zwa masia a u guda zwi edzisa u sika vhuḓivhi ha vhushaka vhukati ha vhulamukanyi ha matshilisano, pfanelo dza vhathu, vhupo ha mutakalo wavhuḓi. Vhagudi vha dovha hafhu vha ṱuṱuwedzwa u bveledza nḓivho na u pfesesa u pfuma ha vhuṯanganelani ha shango ḽino. Hu fanela u dovha u dzhiela nzhele mvelele, vhurereli na mikhwa na zwiṯaluli zwa uvhu vhuṯanganelani.

Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka: Zwitatamennde zwa sia ḽa u guda

Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) tsho itwa nga Nyangaredzo ya mbonalo na zwitatamennde zwa masia a u guda a malo:

- Dzinyambo;
- Metse;
- Saintsi dza mupo;
- Saintsi dza matshilisano;
- Vhutsila na Mvelele;
- Pfunzo ya zwa Vhutshilo;
- Saintsi dza Ekonomi na Ndangulo;
- Thekinolodzhi.

Tshitatamennde tsha sia ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa u guda tshi topola mvelelo dza u guda khulwane dzine dza khou tea u bveledzwa mafheloni a gireidi 9. Tshitatamennde tsha u guda tshiṅwe na tshiṅwe tshi sumbedza Maimo a asesimennde ane a ḓo konisa u bveledzwa ha mvelelo dza u guda. Maimo a asesimennde a a ṯanḓavhudzwa hu tshi itelwa gireidi iṅwe na iṅwe nahone hu a ṯalutshedzwa vhungomu na vhuphara ha zwine vhagudi vha tea u ḓivha na u kona u zwi ita. Maimo a asesimennde a sia ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa u guda a sumbedza uri mvelaphanḓa na vhutsila zwi nga itea hani murahu ha tshifhinga. Maimo a asesimennde a nga ṯanganywa nga ngomu ha dzigireidi na u buḓa kha gireidi dzoṯhe. U bveledzwa ha vhushaka ha vhukati ha ṯhanganyo u buḓa na masia a u guda (hune zwa itea na hune pfunzo ya zwi tenda) na mvelaphanḓa u bva kha gireidi u ya kha iṅwe ndi dza ndeme kha Kharikhuḽamu iyi.

Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka: Mbekanyamushumo dza u guda

Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsho livha kha u hudza vhuḓiṋekedzi na vhukoni vhukati ha vhadededzi vhane vha ḓo vha na vhuḓifhinduleli kha u bveledziswa ha mbekanyamushumo dzavho dza u guda. U itela u thusedza aya maitele, Muhasho wa Pfunzo u ḓo ṋekedza nyendedzi ya mbekanyamaitele yo tikwaho kha Tshitatamennde tshiṅwe na tshiṅwe tsha u guda. Mavunḓu a ḓo bveledza dziṅwe nyendedzi (*guidance*) hune zwa konea u itela u katela vhuṱanḓavhuwi.

Milayo ine ya vha thikho na ndeme dza Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka, ndi yone yo tikaho Mbekanyamushumo dza u guda. Hone masia a u guda a tshi ombedzela zwiteṅwa, vhutsila na ndeme zwine zwa tea u bveledzwa kha gireidi nga gireidi, mbekanyamushumo dza u guda dzi buledza tshikoupu tsha u guda na nyito dza asesimennde kha vhuimo vhuṅwe na vhuṅwe. Dzi dovha hafhu dza vha na shedulu dzine dza sumbedza uri ngudo dzi fanela u funzwa nga luvhilo-ḓe nahone dzo tevhelana hani dzi dovha dza vha na tsumbo dza kupulanele kwa ngudo dzine dza fanela u shumiswa tshifhinga tshiṅwe na tshiṅwe.

Kha Vhuimo ha Fhasi hu na mbekanyamushumo dza u guda tharu: Ḽiteresi, Mbalo na Vhutsila ha Vhutshilo. Kha Vhuimo ha Vhukati, dzinyambo, na Metse zwi dzula sa mbekanyamushumo dzo ḓiimisaho nga dzoṱhe. Maṅwe masia a u guda a nga farekanywa nga zwikolo hu na thendelo i bvaho kha mihasho ya Pfunzo ya mavunḓu. Mavunḓu one aṋe a nga bveledza mahumbulwa na muṱanganyo kha Vhuimo ha Vhukati. Kha Vhuimo ha Nṱha, hu na mbekanyamushumo dza u guda dza malo dzo ḓitikaho kha masia a u guda u avhelwa ha zwifhinga kha masia a u guda o randelwaho gireidi dzoṱhe na maimo oṱhe.

U avhelwa ha tshifhinga

kha vhege iṅwe ya tshikolo, vhadededzi kha vha vhe tshikoloni iri dza 35. Iri dza u funza dzone dzi ḓo fhambana nga dzigireidi. Kha Vhuimo ha Fhasi ho tea u vha na 22,5 wa iri dza u funza kha Gireidi 1 na 2, na iri dza u funza dza 25 kha gireidi 3. Kha Vhuimo ha Vhukati hu ḓo vha na 26,5 wa iri dza u funza. Kha Vhuimo ha Nṱha, Gireidi 7 i ḓo vha na iri dza 26,5 ngeno gireidi 8 na 9 dzi tshi ḓo vha na 27,5 wa iri.

Asesimennde

Tshitatamennde tshiṅwe na tshiṅwe tsha u guda tshi katela tshipiḓa tsho dodombedzwaho kha asesimennde. Murango wo ḓitikaho nga mvelelo u shumisa ngona ya asesimennde dzine dza katela zwiitisi zwo fhambanaho. Asesimennde i fanela u ṋea tsumbabuḓo ya mvelaphanḓa ya mugudi nga nḓila yo khwiniseaho na u ita uri vhagudi vha ṱanganyise na u shumisa nḓivho ya vhutsila. Asesimennde i fanela-vho u thusa vhagudi u kona u haṱula nga ha vhukoni havho, vha ḓivhetshele nḓivho ya mvelaphanḓa na u ṱunga u guda hu yaho phanḓa.

Lushaka lwa Mudededzi ane a khou lavhelelwa

Vhagudisi kha maimo oṱhe ndi vhone vhasheli vha mulenzhe vhahulwane kha tshanduko dzoṱhe dza fhano Afrika Tshipembe. Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tshi lavhelela vhadededzi vha re na ndalukanyo, vha re na vhukoni, vha re na vhuḓiṋekedzi na vhulondi, vhane vha ḓo kona u ḓadzisa mishumo yo bulwaho kha Vhuimo ha Vhukoni ha Vhugudisi. Hoyu mulayo u vhona vhadededzi vhe vhapfumedzanyi vha u guda, vhaṱalutshedzeli na vhaoli vha mbekanyamushumo na matheriala a u guda, vharangaphanḓa, vhalangi na vhalauli, vhagudi, vhaṱoḓisesi na vhagudi vha tshifhinga tshoṱhe, miraḓo ya tshitshavha, vhadzulapo na vhafunzi, vhaasesi na vhagudeleli vha masia a u guda.

Lushaka lwa mugudi ane a khou lavhelelwa

U alusa ndeme dza u bvelela phanḓa ha vhuṋe na u khwaṱhisedza uri vhuḓivhei ha vhudzulapo ha Afrika Tshipembe vhu fhaṱwa kha ndeme dzo fhambanaho na dze dza vha dzi tshi shumiswa nga tshifhinga tsha pfunzo ya khethululo ya tshiṱalula. Lushaka lwa mugudi ane a khou lavhelelwa ndi ane a ḓo ṱuṱuwedzwa nga ndeme a shuma hu u thusa tshitshavha zwo livha kha ṱhonifho ya demokirasi, vhulinganyi, khuliso ya vhathu, vhutshilo na vhulamukanyi na matshilisano avhuḓi. Kharikhuḽamu i ṱoḓa u sika mugudi wa tshifhinga tshoṱhe ane a vha na vhuḓifulufheli na vhuḓilangi, o funzeaho, muḓivhi wa mbalo, wa vhutsila vhunzhi, wa u pfela vhuṱungu, wa ṱhonifho ya vhupo na nungo dza u shela mulenzhe kha tshitshavha sa mudzulapo wa ndeme na mafulufulu.

U ḒIVHADZA SIA ḶA U GUDA ḶA DZINYAMBO - TSHIVENḒA

Sia ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa luambo luṅwe na luṅwe lwa tshiofisi ḽo ṋekedzwa kha zwipiḓa zwiraru.

Ṱhalutshedzo

Sia ḽa u guda ḽa Dzinyambo ḽi angaredza :

- Nyambo dzoṱhe dza fumithihi dza tshiofisi (Sepedi, Sesotho, Setswana, SiSwati, Tshivenḓa, Xitsonga, Afrikaans, English, isiNdebele, isiXhoza, isiZulu).
- Ḽi dovha ḽa angaredza nyambo dzo tendelwaho nga Pan South African Language Board (PANSALB) na SAFCERT, luambo lwa saini na Braille.

Kha shango ḽi re na nyambo nnzhi ḽi fanaho na ḽa Afrika Tshipembe ndi zwa ndeme uri vhagudi vha swikelele vhukoni ha nṱhesa kha nyambo mbili, na uri vha kone u davhidzana nga dziṅwe nyambo.

Nḓila ya u engedza nyambo nnzhi

Masia a u guda a tevhela maitele a u engedza nyambo nnzhi:

- Vhagudi vhoṱhe vha guda luambo lwa ḓamuni na luambo luthihi lwa u engedza lwa tshiofisi.
- Vhagudi vhoṱhe vha vha na vhukoni kha luambo lwa u engedza ngeno luambo lwa hayani lu tshi khou vhulungwa na u bveledzwa.
- Vhagudi vhoṱhe vha guda luambo lwa vharema miṅwaha i linganaho rathi nga murahu ha bennde ya Pfunzo na Vhugudisi nyangaredzi. Huṅwe, dzi a gudwa sa luambo lwa u engedza.

Luambo lwa hayani, luambo lwa u engedza lwa u thoma na lwa vhuvhili dzi sedzwa nga nḓila dzo fhambanaho:.

- Maimo a Asesimennde a luambo lwa hayani a humbulela uri vhagudi vha ḓa tshikoloni vha tshi kona u pfesesa na u amba luambo. Vha thusa mveledziso dza hovhu vhukoni zwihuluhulu kha tshakha dza ḽiteresi (u vhala, u ṅwala, dzi vhonalaho na tsatsaladzo) Dzi ṋekedza Kharikhuḽamu yo khwaṱhaho u thusa luambo lwa u guda na u gudisa.
- Luambo lwa u thoma lwa u engedza lu humbulela uri vhagudi vha vha vha si na na nḓivho ya luambo musi vha tshi ḓa tshikoloni. Kharikhuḽamu i thoma nga u bveledzisa vhukoni ha vhagudi kha u pfesesa na u amba luambo. Kha vhuimo hovhu ha u thoma, vhu fhaṱa ḽiteresi. Vhagudi vha kona u fhirisela ḽiteresi dze vha guda kha luambo lwavho lwa hayani u ya kha luambo lwavho lwa u engedza lwa u thoma. Kharikhuḽamu i ṋekedza mutheo wo khwaṱhaho kha vhagudi vhane vha ḓo shumisa luambo lwavho lwa u engedza. Mafheloni a gireidi 9 havha vhagudi vha ḓo vha vha tshi vho kona u shumisa luambo lwavho lwa hayani na luambo lwavho lwa u thoma zwavhuḓi vhe na vhuḓifulufheli u itela ndivho dzo fhambanaho ho katelwa na u guda.
- Luambo lwa u engedza lwa vhuvhili lwo itelwa vhagudi vha tamaho u guda nyambo tharu. Luambo lwa vhuraru lu nga vha luambo lwa tshiofisi kana luambo lusili. Maimo a Asesimennde a ita uri vhagudi vha kone u shumisa luambo kha vhudavhidzano ha nyangaredzo. Vha humbulela uri tshifhinga tshiṱuku tshi ḓo ṋekedzwa kha u gudwa ha luambo lwa vhuvhili lwa u engedza u fhirisa luambo lwa hayani kana lwa u thoma lwa u engedza.

Sia ḽa u guda ḽa dzinyambo ḽi katela nyambo dzoṱhe dza fumithihi dza tshiofisi sa:

- Luambo lwa hayani
- Nyambo dza u thoma dzo engedzwaho na
- Nyambo dza vhuvhili dzo engedzwaho

Nyambo dza u guda na u funzwa

Ri themendela uri luambo lwa hayani lwa vhagudi lu fanela u shumiswa kha u guda na u funzwa hune zwa konea. Hezwi zwi na ndeme zwihuluhulu kha Vhuimo ha Fhasi hune vhagudi vha guda u vhala na u ṅwala.

Fhethu hune vhagudi vha tea u pfukhela u bva kha luambo lwa hayani u ya kha lwa u engedza, zwo tea u pulanwa zwavhuḓi nga vhusedzi:

- Luambo lwo engedzwaho lwo tea u ḓivhadzwa sa thero mathomoni.
- Luambo lwa hayani lwo tea u ḓi shumiswa khathihi na luambo ulwo lwa u engedza tshifhinga tshilapfu.
- Fhethu hune vhagudi vha dzhena kha tshikolo tshine luambo lwa u guda lwa vha luambo lwo engedzwaho lwa mugudi, vhagudi na tshikolo vho tea u thusa mugudi nga u mu ṋea thuso ya tshipentshela na u guda ho engedzwaho kha luambo lwo engedzwaho u swikela zwenezwo mugudi a tshi kona u guda zwavhuḓi.

Ndivho

Nyambo ndi zwithu zwihulwane vhutshiloni hashu. Ri davhidzana na u pfesesa ḽifhasi ḽashu nga luambo. Luambo-ha lu vhumbedzela vhuṋe hashu na nḓivho.

Nyambo dzi shuma mishumo minzhi ine ya sumbedzwa kha tshitatamennde tsha u gudwa ha dzinyambo. Yeneyi ndi:

- *Vhuṋe* -u alusa vhushaka ha tsini vhukati ha muṱa na tshitshavha, u ḓiḓivha, u ḓibveledza na dakalo.
- *Vhudavhidzano* - u davhidzana nga nḓila yavhuḓi nahone i pfalaho vhutshiloni.
- *Pfunzo* - u bveledza zwishumiswa zwa u humbula na kuhumbulele, na u ṋekedza nḓila ya u swikelela kha mafhungo.
- *Vhuḓi* - u dzhenelela kha u ita na u humbulela kha maambiwa na maṅwalwa.
- *Khalitsha* - u pfesesa na u takalela nyambo na mvelele, na ifa ḽine vha vha naḽo.
- *Politiki* - u ḓiṋea maanḓa iwe muṋe, na u itela vhaṅwe khaedu u ita uri vhaṅwe vha tende kha muhumbulo mukene; u vhea iwe muṋe na vhaṅwe kha maimo makene; na u ita uri vhuvha ha vhathu vhu londotwe, u bveledzwa na u shandukiswa.
- *U sedzulusa nga vhuronwane* - u pfesesa vhushaka vhukati ha luambo, maanḓa na vhuṋe, u ṋea khaedu kha kushumiselwe hune zwa ṱoḓea, u pfesesa uri mvelele i a shanduka, na u landula u luvheledzwa na u ṋewa maimo hune zwa konea.

Mbonalo i songo ḓoweleaho na Tshikoupu

Sia ḽa u guda ḽa dzinyambo ḽi shela hani mulenzhe kha Kharikhuḽamu?

- U bveledza u vhala na u ṅwala, mutheo wa dziṅwe ḽitheresi dza ndeme.
- Ndi zhendezi ḽa u guda kha Kharikhuḽamu u fana na kha metse na saintsi.
- U ṱuṱuwedza ndivho ya u dzhenelelana ha mvelele u swikelela kha miṅwe mihumbulo na u pfesesa huhulwane ha zwiteṅwa zwa mvelele.
- U nyanyula u shumisa muhumbulo na mushumo wa vhusiki na u hudza ndivho ya vhutsila na mvelele.
- U bveledza nḓila ya u fhirisa mafhungo na u alusa vhunzhi ha nḓivho dza saintsi na thekhinolodzhi na pfunzo ya ḓivhavhupo.
- U bveledza zwishumiswa zwa u sengulusa zwa ndeme uri vha vhe vhadzulapo vha re na vhuḓifhinduleli.

U ṱanganya nḓivho, vhutsila na zwithu zwa ndeme

Hu na mvelelo dza u guda dza rathi khulwane dzo ḓoweleaho kha luambo lwa hayani, kha lwa u thoma na lwa vhuvhili lwa u engedza:

- Mvelelo nṋa dza u thoma dzi katela vhukoni vhuṱanu ho fhambanaho ha luambo (u thetshelesa, u amba, u vhala,u sedza na u vhala).
- Mvelelo ya vhuṱanu i shuma na kushumisele kwa nyambo kha ndivho ya u humbula na u ṋea muhumbulo zwine zwa vha na ndeme. Heyi mvelelo a yo ngo dzheniswa kha luambo lwa u engedza lwa vhuvhili vhunga ndivho yayo hu si u lugisela vhagudi u shumisa luambo.
- Mvelelo ya u guda ya 6 i shuma na nḓivho ya luambo - mibvumo, maipfi na girama zwi mafhungoni. Heyi ndivho i a shumiswa kha vhutsila ha luambo ho bulwaho kha dziṅwe mvelelo.

Hedzi mvelelo dzo ṅwalelwa u ombedzela tshaka dza nḓivho dzo teaho na vhukoni ha vhutsila uri dzi pfale na u swikelelwa. Musi ri tshi khou shumisa luambo, hone ri ṱanganya nḓivho, vhutsila na zwithu zwa ndeme hu u itela u bvisela khagala mihumbulo yashu. Mulayo muhulwane wa Tshitatamennde tsha Sia ḽa u guda ndi u ṱanganya hezwi zwipiḓa zwa luambo nga u vhumba na u ṱalutshedza mafhungo.

MVELELO DZA U GUDA DZA DZINYAMBO

Mvelelo ya u guda ya 1 - U thetshelesa

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u ḓiphiṋa, u fhindula nga nḓila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo.

Mvelelo ya u guda ya 2 - U amba

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḓifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo.

Mvelelo ya u guda ya 3 - U vhala na u sedzulusa

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u ḓiphiṋa, na u fhindula nga nḓila ya u sengulusa vhuḓi, mvelele na u nyanyulea kha maṅwalwa.

Mvelelo ya u guda ya 4 - U ṅwala

Mugudi u kona u ṅwala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho.

Mvelelo ya u guda ya 5 - U humbula na u ṉea mihumbulo

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ṉea muhumbulo, na u swikela maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Mvelelo ya u guda ya 6 - Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe

Mugudi u a ḓivha na u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo kha u sika mafhungo a u ṱalutshedzela.

U dzhenelelana ha mvelelo

U thetshelesa na u amba, u vhala na u sedzulusa, u ṅwala, u humbula na u ṋea muhumbulo, ndivho ya mibvumo, maipfi na girama, naho zwo ṋekedzwa sa mvelelo dzo fhambanaho, dzo tea u ṱanganywa musi hu tshi funzwa na u asesa.

Tsumbo
Vhagudi vha :

- thetshelesa mafhungo makene (tsumbo, ṱhalutshedzo ya maitele sa vhubwiwa ha musuku, u itwa ha mabammbiri).
- vhala na u sengulusa mbonalo khulwane dza lushaka luthihi (tsumbo, u shumisa ḽikhathi ḽa zwino, u shumisa maipfi a u ṱanganya sa thoma, tshi tevhelaho, hafhu).
- ṅwala mafhungo maswa a fanaho, ho katelwa matheriala u vhonalaho nga tshivhumbeo tsha nyolo ya thevhekano.

U ṅwala na u ṱalutshedzela mafhungo

Uri vha kone u sika na u ṱalutshedzela mafhungo, vhagudi vha ṱoḓa nḓivho nga ha luambo, nḓivho na mafhungo na vhutsila ha luambo na dzinḓila.

Mafhungo a nga vha:

- orala, tsumbo, sa tshipitshi.
- muṅwalo, sa luṅwalo.
- muṱanganelano wa u ṅwala na zwi vhonalaho, tsumbo, khungedzelo.
- madzhendedzi a mafhungo o fhambanaho, tsumbo, filimu kana mafhungo o sumbedzwaho kha TV.

Ndivho ya luambo na mafhungo zwi katela nḓivho nga ha :

- mafhungo - nḓivho, thero na vhathetshelesi.
- tshivhumbeo tsha mafhungo - tsumbo, tsha mudekesho kana khungedzelo
- ndowelo dza matshilisano dzi yelanaho na luambo na nzulele, tsumbo, nḓila ya u lumelisa vhathu kha nyambo dzo fhambanaho.
- girama, mibvumo na ḓivhaipfi ya luambo.
- u ṅwala na u peleṱa kha mafhungo o ṅwalwaho.
- zwifanyiso na zwivhumbeo kha mafhungo a vhonalaho.

U ita uri u gudwa ha luambo hu dzhenelane na ndeme dzalwo

Maṅwalwa oṱhe a na ndeme, dzine dza nga fhaṱa; (tsumbo, demokirasi) kana dzi sa fhaṱi (tsumbo, khethululo nga mbeu, khethululo nga lukanda). Hedzi ndeme a dzi anzeli u vha khagala. Vhagudi vha tea u vha na vhuḓipfi na vhusasaladzi nga ha ndeme dzine dza vha hone kha mafhungo ane vha vhala na u sedza na mafhungo ane vha sika vhone vhaṋe.

Musi vha tshi sengulusa, nahone hune zwa konea, kha vha ṋee khaedu dzine dza vha kha orala, zwi vhonalaho na mafhungo o ṅwalwaho, vhagudi vha ḓo:

- guda uri ḽiṅwalwa iḽi ḽi amba hani nga vhathu na zwiwo nbveledza vhutsila ha u sengulusa arali zwi tshi kon-adzea, vha ḓo hana mihumbulo iyi na ndeme dzo livhanywaho nayo;
- vha na vhuḓipfi ha u bula ndeme kha mafhungo e vha ḓisikela (tsumbo, u konḓelelana, u vhavhalela, khuliso u ḓiphiṋa, tseiso, u funesa u tamba, zwi sa takadzi, mbiti).

U ita uri u gudwa ha luambo hu dzhenelane na thero

U gudwa ha luambo hu a kona-vho u ṱanganywa nga thero. U shumisa thero zwi tendela mugudi u fhaṱa ḓivhaipfi i tshimbilelanaho na ṱhoho.

Vhusedzi ha vhuronwane ha u nanguludza thero na ṱhoho na zwone zwi a nyanyula dzangalelo ḽa mugudi. U bveledza izwi, vha tea u edzisa u:

- vhambedza ṱhoho na dzithero dzine dza takadza vhatukana na vhasidzana, vhagudi vha mahayani na vha ḓoroboni, fhedzi dzine dza nga dovha dza ṱanganya vhagudi uri vha pfukekanye khethekanyo iyi.
- nanga ṱhoho dzi yelanaho na vhutshilo ha vhagudi, na u kona u vha isa kha zwine vha si zwi ḓivhe sa tsumbo; vha nga ḓi guda nga ha maṅwe mashango na dzimvelele.
- nanga thero na ṱhoho dzine dza ṱumana na Mvelelo dza Mveledziso na dza vhutshilo hoṱhe sa tsumbo, vhagudi vha tea u ḓiṱumanya na pfanelo dza vhathu na zwithu zwa vhupo sa vhushayi, HIV/AIDS, pfanelo ya vhuṋe ha mavu, na vhushumisi ha zwithu.

Pfanelo dza vhathu na mulalo wa vhupo

Nyambo ndi zwishumiswa zwa ndeme u bveledza pfanelo dza vhathu na mulalo wa vhupo. Nga maimo a asesimennde, tshitatamennde tsha Sia ḽa u guda ḽa dzinyambo tshi ṱoḓa u bveledzisa tshumiswa kha vhukoni ha nṱhesa. Vhagudi vha tea u vha vhaambi vha nyambo mbili vhe na vhuḓifulufheli (kana vhaambi vha nyambo nnzhi) vha re tshishumiswa tshihulwane tsha u vhala ḽifhasi na mafhungo o ambwaho na u ṅwalwa. Vho tea u kona u sengulusa maṅwalwa aya na u a ṅwalulula nga nḓila dzine dza nga hudza khonadzeo zwi tshi yelana na pfanelo dza vhathu na mulalo wa vhupo.

NDIMA YA 2
LUAMBO LWA HAYANI
GEREIDI R - 3

MARANGAPHANḒA

Vhagudi vhoṱhe vha tshi thoma tshikolo vha ḓa vhe na nḓivho nnzhi ya luambo lwavho lwa hayani. Vho guda hezwi nga u ṱangana na vhaṅwe vhuponi ha mahayani avho nga u dzhiela nṱha vhulondi, u alusa na u tamba. Ngauri vhupo ha hayani ho fhambana, na nḓivho ine vhagudi vha ḓa nayo yo fhambana. Zwo ralo, tshiṅwe na tshiṅwe tshine vha tshi ḓivha, tshi fanela u shumiswa kha u bveledza luambo. Hezwi ndi zwa ndeme kha u aluwa havho, u ṱangana havho na vhaṅwe, na u swikelela havho kha u guda na shango ḽine vha tshila khaḽo. Kha tshipiḓa tshi tevhelaho, ri ṱalutshedza nga vhupfufhi:

- nḓivho ya vhagudi musi vha sa athu u ya tshikoloni
- vhupo ha u guda.
- milayo na maitele ane a langula iyi Kharikhuḽamu.

Nyombedzelo

Musi vhagudi vha tshi swika kha Gereidi R na 1, vha vha vho no guda zwinzhi nga u thetshelesa, nahone vha nga kona u amba nga nḓila dzo fhambanaho nga u vhueleli na vhuḓifulufheli. Vho aluswa nga mvelele, sialala na nḓivho ine ya vha hone vhuponi ha mahayani avho, nahone izwi ndi tshipiḓa tsha nḓivho ya luambo ine vha vha nayo.

Mvelaphanḓa ya luambo, maitele a nyaluwo

Mulayo u langaho u funzwa na u gudwa ha ḽiteresi kha iyi Kharikhuḽamu ndi wa uri mvelephanḓa ya luambo i kwama maitele a nyaluwo i bvelaho phanḓa. Vhukhakhi ndi tshipiḓa tsha maitele a mupo, na luambo lwa vhagudi, musi vho tikedziwa, lu ḓo vha lwavhuḓi musi vhagudi vha tshi vha na zwifhinga zwinzhi zwa u shumisa na u bveledza vhukoni ha luambo na vhutsila.

Nḓila yo vhekanywaho zwavhuḓi kha mvelaphanḓa ya ḽitheresi

Kha Kharikhuḽamu iyi, ho shumiswa maitele o linganyiswaho a mvelaphanḓa ya luambo.Yo linganyiswa ngauri i thoma nga nḓivho ya ḽiteresi dzo no bvelelaho dza vhagudi, i dzhenisa vhagudi kha u vhala bugu dza ngoho na u vhala ha ndeme, na u sedzesa mibvumo. Hezwi ndi zwiṅwe zwa zwithu zwine vhagudi vha tea u zwi ḓivha uri vha kone u vhala na u ṅwala nga vhukoni. Kha u vhala, hezwi zwi amba uri hu fanela u bviwa kha maitele a ndungelo dza u vhala', e a vha a na lutendo lwa uri vhagudi a vha athu u lugela u thoma u guda na u vhala na u ṅwala phanḓa ha musi vha tshi kona u ita vhutsila vhu fanaho na u fhambanya, u thetshelesa, u pfa na hone vho no kona u bveledza vhutsila ha u humbula na vhutsila vhuhulwane sa u khethekanya maipfi nga u pfa na u vhona, na uri vho no bveledza vhutsila havho ha kushumisele kwa miraḓo kha vhuṅwe vhuimo.

Nga nḓila yo vhekanywaho zwavhuḓi, vhutsila uvhu:

- a vhu faneli u tou itea phanḓa ha musi mugudi a tshi thoma u vhala na u ṅwala;
- vhu nga bveledzwa nga tshifhinga tsha tshenzhemo ya vhaguḓi ya u thoma.

U fhaṱa nḓivho

Kharikhuḽamu ya dzinyambo i a tenda uri vhagudi vha thome u bveledza nḓivho ya luambo lwa u ṅwala musi vha tshi tou thoma u vhala na u ṅwala vha tshe hayani, kha vhupo vhune vha vha khaho, na kha miṅwaha ya tshikolo. Uri ri bveledze maitele aya phanḓa, ri fanela u ita uri fhethu ha u gudela hu vhe vhupo vhu ṱuṱuwedzaho vhagudi uri vha kone u vha na vhutsila ho goḓombelaho ha u vhala na u ṅwala.

Nḓowelo i ṱuṱuwedzaho
Kharikhuḽamu i amba uri ri:

- ṱuṱuwedze na u thusa vhagudi u vhala na u ṅwala;
- ṋee vhagudi khonadzeo dza u ṅwala na u bveledza ḓivhaipfi na u shumiswa ha luambo;
- thuse vhagudi vha wane tekiniki na maitele a vulaho khoudu ya ipfi ḽo ṅwalwaho, tsumbo:
  - mveledzo dzo fhambanaho dza u ṱalukanya ipfi na vhutsila ha kupfesesele u fana na u ḓivhadza vhathu nga ṱhalukanyo ya mibvumo i re kha luambo;
  - nḓivho ya mibvumo ya maḽeḓere;
  - u vhea maḽeḓere mavhili kana mararu musi hu tshi vhumbiwa mibvumo.

U ṱanganya mvelelo dza u guda

Mvelelo dza u guda dzi fanela u vhonwa dzi tshi khou shuma dzoṱhe tshifhinga tshoṱhe, kha u ṱanganywa ho fhambanaho na kha u bveledza luambo lwa vhagudi. Mathomoni a vhuimo ha u asesa, ri anganya tsumbo dza mafhungo (orala, dzo ṅwalwaho/dzi vhonalaho, na mazhendedzi a mafhungo o fhambanaho) zwine zwa konisa vhagudi na vhadededzi u ita ṱhanganyelo iyi. Zwo tea uri vhathu vha humbule uri vhagudi vha nga si lavhelelwe u amba luambo vha sa athu u lu pfa, vha ṅwala kana vha bveledza ndima dza mafhungo vha sa athu u vhuya vha dzi vhala kana u dzi vhona.

MVELELO DZA U GUDA

Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshelesa

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, na u ḓiphiṋa, na u fhindula nga nḓila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo:
Vhutsila ha u thetshelesa hune vhagudi vha ḓa tshikoloni vhe naho vhu fanela u bveledzwa na u shumiswa u hulisa vhutsila havho ha u amba, u vhala, u lavhelesa, u thetshelesa na u ṅwala. U thetshelesa ndi hone ho faraho ngudo, ha dovha ha fhaṱa vhushaka vhuhulwane. Vhagudi vha nga thetshelesa u itela u engedza nḓivho ya luambo lwavho na ya dziṅwe nyambo khathihi na mvelele.

Mvelelo ya u guda ya 2: U amba

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḓifulufheli na nga vhukoni kha luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo:
Vhagudi vha fanela u shumisa vhukoni havho ha vhudavhidzani nga nḓila ine ya vha na mvelele ya nyambo dzo fhambanaho. Vhagudi vha guda nga tshenzhemo uri u tanganelana ha dzinyambo hu pfumisa vhuṋe na matshilisano. Vha tea u guda u davhidzana na vhathu vha re na vhuholefhali ha u amba na u pfa, nga u sumbedza ṱhonifho kha ṱhoḓea dzavho.

Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedza

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u ḓiphiṋa, na u fhindula nga nḓila ya u sengulusa vhuḓi, mvelele na u nyanyulea nga maṅwalwa:
U vhalela u pfesesa ndi zwithu zwa ndeme vhukuma nahone thekhiniki na maitele ane a thusa vhagudi kha u vhala nga vhuronwane zwi fanela u vhonwa sa zwi no khou tikedza ndivho iyi. U vhala (ho angaredzwa maṅwalwa a vhonalaho na a mazhendedzi a mafhungo o fhambanaho) zwo tea u vha hone kha u bveledza luambo, u guda u ṅwala kha u ḓiphiṋa na kha u guda nga ha shango.

Mvelelo ya u guda ya 4: U ṅwala

Mugudi u kona u ṅwala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho:
Kha Vhuimo ha Fhasi vhagudi vha shuma vho livha kha heyi Mvelelo. Vha guda uri u ṅwala hu hwala zwine zwa ambwa, na uri vhone vhaṋe vha vhaṅwali vha zwine zwa ambwa. Vha bveledza zwikili zwa muṅwalo, u kona u rekhoda mihumbulo yavho na u itela uri vhone na vhaṅwe vha ḓo kona u zwi vhala. Vha guda u shumisa nzulele sa mupeleṱo na nzudzanyo ya maipfi u ita uri muṅwalo wavho u pfalese kha vhaṅwe. Vha guda uri u ṅwala ndi maitele ane a katela u ṅwala ha u ranga, u vetaveta, u vusuludza, u vhalulula na u anḓadza.

Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u n̓ea muhumbulo

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u n̓ea muhumbulo, na u swikela maitele na u shumisa mafhungo kha u guda:

Vhutsila ho gavhiwaho kha heyi mvelelo ndi tshipiḓa tsha zwiteṅwa zwoṱhe zwa u guda luambo. Muhumbulo muhulwane wa uri izwi zwi dzhiiwe sa mvelelo dzo fhambanyiswaho na dziṅwe ndi u itela u sumbedza zwa ndeme kha u bveledza luambo u buḓekanya na Kharikhuḽamu yoṱhe. Nyambo dzi nga ṱaluswa sa Sia ḽa u guda ḽa u thoma: dzi ita uri vhagudi vha vhe na vhukoni ha u guda dziṅwe thero dzoṱhe.Ngauralo vhadededzi vho tea u ya phanḓa na u bveledza,u khwaṱhisa na u pfumbisa tshumiswa dza luambo dza u humbula na u n̓ea muhumbulo. Hezwi a zwo ngo tea u itwa zwi zwoṱhe-vhagudi vho tea u shumisa vhutsila uvhu kha masia oṱhe a u guda.

Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumisele.

Mugudi u kona u shumisa mibvumo , maipfi na girama ya luambo kha u sika na u ṱalutshedzela mafhungo:

Vhagudi vha ḓo thoma u guda uri luambo lu shumiswa hani. Vha ḓo thoma u bveledzisa luambo lwo kovhekanywaho kha u amba nga ha luambo (meta language). Tsumbo , vha shumisa matheme a ngaho ‘muungo,’ ‘tshipiḓa tsha ipfi’ ,’ipfi’, ‘fhungo’ na ‘tshiawelo.’ Hezwi zwi ḓo vha thusa kha u haseledza na u humbula nga ha izwo zwithu uri maipfi a peleṱiwa hani na uri fhungo tswititi ḽi vhumbiwa na u khethekanywa hani.

Maimo a Asesimennde na maṅwalwa

Kha zwipiḓa zwi tevhelaho, Maimo a Asesimennde a mvelelo iṅwe na inwe a ḓo n̓ewa kha gireidi nga gireidi. Mathomoni a gireidi iṅwe na iṅwe, ho n̓ewa tsumbo dza maṅwalwa ane a fanela u shumiswa kha luambo lwo ṱanganelanaho. Hedzi a si dzone tsumbo dzi dzoṱhe. Vha nga engedza kha idzi nga u nanga tsumbo dziṅwe na dziṅwe dzi wanalaho na maṅwalwa o teaho

Vhadededzi vha tea u elelwa uri a si vhagudi vhoṱhe vho gudaho Gereidi R. Zwitea, vhutsila na dzi nḓila zwi fanela u funzwa na u khwaṱhisedzwa kha Gereid ya 1.

MAIMO A ASESIMENNDE NA MAṄWALWA A GIREIDI YA R

Gireidi ya R

Maṅwalwa o themendelwaho

Orala:

- Nganetshelo (kanzhi zwi vha zwi tshi khou tou tambiwa hu tshi katelwa na khorasi hune vhagudi vha shela mulenzhe khadzo)
- Nyaluwo ya ndaela dzi konḓaho
- Ṱhalutshedzo dzi sa konḓiho
- U dovholola u vhala
- Zwidade
- Nyimbo
- Mitambo

U vhona/U ṅwala:

- Nganetshelo dzi re na zwifanyiso na bugu dzi re na ṱhoho dzi sa konḓiho; Khanganyiso ya zwifanyiso; zwinepe
- Khungedzelo dzo ḓoweleaho na dziphosiṱara
- Zwifanyiso

Midia Nnzhi:

- TV
- Dzifilimu dza vhana

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 1

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u ḓiphiṋa na u fhindula nga nḓila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thetshelesa nga vhuronwane musi hu tshi vhudzisiwa mbudziso, ndaela, nḓivhadzo, vha fhindula nga nḓila yo teaho.
- Sumbedza u thetshelesa ho fanelaho nga u thetshelesa hu si na u thithisa, u sumbedza u ṱhonifha muambi, na u amba nga u sielisana.
- Thetshelesa mańwalwa a orala nga u ḓiphiṋa (nyimbo dzi sa konḓiho, zwidade, zwirendo zwipfufhi na nganetshelo), na u sumba u pfesesa:
  - tamba zwipiḓa zwińwe zwa tshiṱori, nyimbo kana pfanapheledzo;
  - dzhenela khorasi nga tshifhinga tsho teaho;
  - ola tshifanyiso tsha nganetshelo tsha luimbo, kana zwidade;
  - dzhiela nzhele zwidodombedzwa na u ṋea mulaedza muhulwane kha ḽiṅwalwa ḽa orala;
  - vhea zwifanyiso nga kutevhekanele kwone.
- Bveledza tshenzhemo ya mibvumo
  - u vhona uri maipfi o vhumbwa nga mibvumo;
  - u vhona phambano vhukati ha mibvumo yo fhambanaho, nga maanḓa mathomoni na magumoni a maipfi;
  - u khethekanya mańwalwa a u amba nga maipfi o ḓi imelaho nga oṱhe (u shumisa maipfi a dungo ḽithihi u thoma);
  - u khethekanya maipfi a madungo manzhi nga madungo, (tsumbo: ba-na-na) a tshi shumisa u vhanda zwanḓa na u lidza ngoma;
  - u vhona miṅwe mibvumo ya pfanapheledzo kha zwidade.

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 2

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḓifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba nga ha muṱa na dzikhonani.
- Shumisa luambo lwa khumbulelwa kha u ḓimvumvusa (tsumbo u sika maipfi a re na pfanapheledzo).
- Vhudzisa mbudziso musi mugudi a sa pfesesi kana a tshi ṱoḓa ṱhalutshedzo, uri a kone u fhindula mbudziso dze a vhudziswa.
- Bula vhuḓipfi hawe na vhuḓipfi ha vhathu vha u humbulelwa.
- Imba nyimbo dzi sa konḓiho na zwidade.
- Ṱalusa zwiṱaluli zwo fhambanaho zwa zwithu/ (tsumbo, muvhala, labi).
- Shela mulenzhe hune ha vha na vhuḓifulufheli na nyelelo yavhuḓi ya u amba zwigwadani.
- Fhirisela mulaedza phanḓa.
- Sumbedza vhuḓipfi musi a tshi amba na vhaṅwe.
- Humbula nga ha tshenzhemo yawe.
- Ṱalutshedza nganetshelo dza vhone vhaṋe na u anetshela nganetshelo dza vhaṅwe a tshi shumisa maipfi awe.
- Edzisela nḓila dzo fhambanaho na maitele a u amba (tsumbo, u davhidzana nga luṱingo).

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 3

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa u ri a wane mafhungo na u ḓiphiṋa, na u fhindula nga nḓila ya u sengulusa vhuḓi, mvelele na u nyanyulea kha maṅwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi :

- Sedzulusa zwifanyiso nga nḓila ya vhusedzi a kona u amba nga zwine a vhona na u tshenzhela:
  - topola tshifanyiso kana nyolo kha zwithu zwinzhi zwine zwa vha tsini natsho;
  - u pfesesa muanetshelo wa zwifanyiso;
  - vhambedza zwifanyiso na maipfi;
  - shumisa nyolo u pfesesa dziṱhoho dzi sa konḓiho kha dzibugu dza nganetshelo;
  - sedzulusa nga vhusedzi kha zwifanyiso u vhona zwithu zwo ḓoweleaho na tshenzhemo.

- Vhala nga u edzisela:
  - u fara bugu nga nḓila yone yo yela nṱha, u vula masiaṱari nga nḓila yone, u vula masiaṱari nga nḓila yo teaho na u sedza maipfi na zwifanyiso a pfesesa vhushaka vhukati na u shumisa zwifanyiso na u sika mihumbulo;
  - u fhambanya zwifanyiso na maipfi o ganḓisiwaho (tsumbo, nga u sumba maipfi u fhirisa u sumba zwifanyiso musi a tshi vhala).

- Bveledza zwine zwa ambwa nga mafhungo
  - pfesesa nḓivho ya khanḓiso-hezwi zwi amba uri maipfi o ganḓiswaho a na zwine a amba (tsumbo, uri ipfi ḽo ṅwalwaho ḽi nga sumba dzina ḽawe);
  - vhala zwigwadani na mudededzi;
  - ita ṱhumo kha tshenzhemo ya ene muṋe musi a tshi khou vhala na mudededzi, u ṱalela TV kana zwifanyiso;
  - ṱalusa na u ṋea mihumbulo ya vhatambi ngomu kha nganetshelo kana mbekanyamushumo dza TV.

- Thoma u vhona na u ita zwine maḽeḓere a maipfi a amba:
  - u thoma u vhona uri maipfi o ṅwalwaho a imela maipfi a ambwaho.

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 3

U VHALA NA U SEDZULUSA
Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u ḓiphiṋa, na u fhindula nga nḓila ya u sengulusa vhuḓi, mvelele na u nyanyulea kha maṅwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala na u pfesesa maipfi ane a shumisiwa kanzhi sa dzina ḽawe na muṅwalo u ngaho ipfi IMA fhethu zwo ṅwalwaho vhuponi. (tsumbo, IMA, madzina a zwiṱaraṱa):
  - vhala bugu dza zwifanyiso zwa dziṱhoho dzi sa konḓi kana mafhungo.

- Thoma u bveledza vhuḓivhi ha mibvumo:
  - u kona u vhona pfalandoṱhe ya u thoma na miungo ya pfalandoṱhe;
  - u kona u vhona na u vhidza maḽeḓere o ḓoweleaho alifabete sa ḽeḓere ḽine dzina ḽawe ḽa thoma ngaḽo;
  - u kona u vhona maṅwe maipfi a pfanapheledzo dzi no fana kha mibvumo.

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 4

U ṄWALA

Mugudi u kona u ṅwala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa nḓivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ita ḽiedza ḽa u ṅwala
  - u sika na u shumisa zwifanyiso u pfukhisela milaedza sa tshipiḓa tsha u thoma kha u vhala hawe;
  - u sika maḽeḓere nga nḓila dzo fhambanaho (tsumbo, nga u shumisa muvhili wawe u sumbedza tshivhumbeo, u ṅwala kha muṱavha);
  - u pfesesa uri u ṅwala na u ola zwo fhambana;
  - u ṅwala na u vhudzisa vhaṅwe uri vha ṋee zwine zwa ambwa nga zwo ṅwalwaho;
  - u amba nga ha u ṅwala na u ola hawe;
  - u edzisela u ṅwala hu re na nḓivho (tsumbo, mulaedza wa luṱingo, mutevhe wa zwine zwa fanela u rengwa);
  - u shumisa maḽeḓere a ḓivheaho na dzinomboro (kana u anganya) u imela luambo lwo ṅwalwaho, zwihuluhulu maḽeḓere a no bva kha dzina na vhukale hawe;
  - u vhala muṅwalo wawe u no khou bvela phanḓa musi o humbelwa u ita zwenezwo;
  - u sumbedza u lingedza hawe ha u ṅwala, na u thoma u vha na nḓivho ya mabuḓo (tsumbo: u thoma kha tsha monde uya kha tshauḽa, u bva fhasi u tshi ya nṱha);
  - u kopa muṅwalo u no bva kha vhupo (tsumbo: madzina a re kha tshumiswa dza hayani, khungedzelo);
  - u lingedza nḓila dza u ṅwala dzo ḓoweleaho, a tshi shumisa maḽeḓere ane a a ḓivha (tsumbo, kha mitevhe, milaedza na marifhi);
  - shumisa tshumiswa dzi ngaho khirayoni na dzipenisela.

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 5

U HUMBULA NA U ṄEA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ṉea muhumbulo, na u swikela, maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo u bveledza zwiteṅwa:
  - u sumbedza u bvelela ha nḓivho ya zwiteṅwa zwa vhunzhi, muelo, tshivhumbeo, mabuḓo, muvhala, luvhilo, tshifhinga, vhukale, mutevhe.

- Shumisa luambo kha u humbula na ṉea muhumbulo:
  - u topola na u ṱalusa zwi fanaho na zwi sa fani;
  - vhambedza zwithu zwi tshimbilaho zwoṱhe na u vhambedza zwithu zwo fhambanaho;
  - u vhekanya zwithu (tsumbo, u vhea zwitambiswa zwoṱhe bogisini, dzibugu kha vhurala, khirayoni kha dzithini);
  - sumbedza zwipiḓa u bva kha muvhili woṱhe. (tsumbo, zwipiḓa zwa muvhili).

- Shumisa luambo kha u ṱoḓisisa:
  - u vhudzisa mbudziso na u ṱoḓisisa ṱhalutshedzo;
  - u fha ṱhalutshedzo na u ṉea thasululo;
  - u tandulula na u fhedza khanganyiso.

- Ita mafhungo:
  - u topola mafhungo o khethwaho u bva kha ṱhalutshedzo.

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 6

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo u sika na ṱalutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza vhushaka vhukati ha maḽeḓere na miungo:
  - u vhona uri maipfi o fhaṱwa nga miungo;
  - u vhona mibvumo mathomoni a maṅwe maipfi;
  - u fhandekanya maipfi maambwa a madungo manzhi nga madungo (tsumbo: vha nga vhandelela kana u lidza ngoma u sumbedza madungo) sa kha ipfi ('tshi-ko-lo').

- Shuma na maipfi:
  - kha nyambo dza vharema, ri kona u fhambanya vhukati ha thangi mudzi wa ipfi sa kha 'tshi- kolo';
  - tshigwada tsha maipfi, tsumbo: maipfi a pfanapheledzo kha English na Afrikaans, maipfi a re na thangi nthihi tsumbo: murathu. Mukomana;
  - u topola ipfi, ḽeḓere na tshikhala nga u tou ṅwala.

- Shuma na mafhungo:
  - u amba nga ha mihumbulo nga u shumisa ṱhalutshedzo na maipfi a no sumba u ita.

- Shuma na maṅwalwa:
  - u amba nga ha mafhungo (tsumbo: nganetshelo) nga u shumisa maipfi a ngaho 'mathomo',-'mutumbu' na 'magumo'.

- Shumisa luambo kha u ṱanganya:
  - u shumisa luambo u sumbedza maitele avhuḓi a matshilisano (tsumbo: ndi humbela);
  - u kona u vhona tshanduko ya muhumbulo wo ḓiswaho nga u shandula thoni ya ipfi.

- Shumisa 'luambo lwa u amba nga luambo'(tsumbo: 'mubvumo', 'ipfi', 'ḽeḓere', 'pfanapheledzo', mafhambanyi, 'vhukati' na 'mafheloni').

MAIMO A ASESIMENNDE NA MAṄWALWA A GIREIDI YA 1

Gireidi ya 1

Maṅwalwa o themendelwaho

Orala:

- Nganetshelo (tsumbo, nganetshelo dzi sa konḓi, ngano dza phukha)
- Ndaela dzi no aluwa dzi tshi konḓa
- U dovholola ha zwiwo
- Nyimbo
- Zwidade
- Zwirendo
- Mitambo

Zwi vhonalaho/Ṅwalwaho

- Nganetshelo dzi sa konḓiho
- Mitevhe (tsumbo mutevhe wa zwine zwa tea u rengwa)
- Ndaela (tsumbo u fhaṱa bufho ḽa mabammbiri)
- Ṱhalutshedzo dzi sa konḓiho
- Maṅwalwa a mafhungo a sa konḓiho (tsumbo: dzibugu dza zwivhumbeo, dziphukha, khumba dza lwanzhe)
- Mbalo dzi sa konḓiho (dza metse)
- Zwirendo
- Mitambo (mitambo ya dzibodo)
- Bugu dza zwifanyiso
- Zwifanyiso zwa khanganyiso (tsumbo: *"I spied books, "Where's Wally"*)
- Tshati yo leludzwaho
- Bugu dzine wa sedza zwiṅwe khadzo sa bugu ya ṱhalusamaipfi

Midia Nnzhi:

- TV
- Dzifilimu dza vhana
- Dzividio, CD-Roms na inthanete (hune ya vha hone)

Tshenzhemo:

- Vhadededzi vha tea u humbula uri a si vhagudi vhoṱhe vho itaho Gireidi R
- Zwiteṅwa, vhutsila na nḓila dza Gireidi R dzi tea u funzwa na u khwaṱhisedzwa kha Gireidi 1

Gireidi ya 2

Maṅwalwa o themendelwaho

Orala:

- U anetshela (nganetshelo, ngano dza mahosi)
- Ndaela dzi no aluwa dzi tshi konḓa
- Mitevhe
- U dovholola ha zwiwo
- Muṱalutshedzo
- U ambedzana na u haseledza
- Pfanapheledzo
- Nyimbo
- Zwirendo
- Zwikhodo
- Mitambo
- Theiphi dza u thetshelesa (tsumbo: zwiṱori zwa radioni)
- Khungedzelo dzo ḓoweleaho
- Dzithai na miswaswo

U vhonala/u ṅwala:

- Dzibugu (dzi ambaho nga vhungoho na dza miswaswo)
- Dzindaela
- Tsumbatshifhinga
- U ramba
- Garaṱa dza u lumelisa
- Dzitshati
- Dzigirafu
- Khanganyisa dza maipfi
- Zwinepe
- Zwifanyiso zwa kha magazini na khungedzelo

Midia Nnzhi:

- TV
- Dzifilimu dza vhana
- Khungedzelo dzi sa konḓiho dza TV
- Dzividio, CD-Roms na inthanete (hune ya vha hone)

Gireidi ya 3

Maṅwalwa o themendelwaho

Orala:

- U anetshela (nganetshelo, ngano dza mahosi)
- Nyaluwo ya ndaela dza u konḓa
- Mitevhe
- Ndovhololo ya zwiwo
- Ṱhalutshedzo
- Nyambedzano
- Nyimbo
- Zwirendo
- mitambo
- Dzithai na miswaswo
- Khasho dza radioni (nganetshelo, dzinḓivhadzo, mafhungo, mutsho, dziinthaviwu)

U ṅwala na u vhona:

- Dzibugu (dza fikishini na dzi si dza fikishini)
- Dzigurannḓa
- Bugu dza u sedza mafhungo khadzo (tsumbo: ṱhalusamaipfi.dziinsaikilopedia dza vhana, bugupfarwa dza maṅwe masia a u guda)
- Zwi re ngomu na tsumbamafhungo
- Tsedzuluso dzi sa konḓi dza dzibugu
- Ngavhela
- Dzikhungeledzo
- Dzifomo dza u ḓadza, (sa tsumbo, dza miṱaṱisano)
- Dzidayari
- Dzimagazini
- Dzikhomiki
- Zwifanyiso
- Mimapa
- Zwinepe
- Nyolo dza thevhekano dza zwithu
- Nyolo dza muhumbulo

Midia Nnzhi:

- TV
- Dzifilimu
- Khungedzelo dza TV
- Dzividio
- CD-Roms na inthanete (hune ya vha hone)

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 1

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u ḓiphiṋa na u fhindula nga nḓila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thetshelesa nga vhuronwane ndaela na nḓivhadzo a fhindula nga nḓila yo teaho.

- Sumbedza maitele a u thetshelesa hu si na u thithiswa; u sumbedza ṱhonifho ya muambi, u amba nga u tou sielisana, u vhudzisa mbudziso uri vha kone u wana ṱhalutshedzo.

- Thetshelesa muhumbulo muhulwane, wana zwidodombedzwa zwa nganetshelo:
  - thetshelesa na u sumba u pfesesa nganetshelo ṱhukhu, mitevhetsinde, zwirendo na nyimbo dzi no bva kha mvelele dzo fhambanaho nga u u ḓiphiṋa;
  - thetshelesa muhumbulo muhulwane na zwidodombedzwa zwihulwane zwa nganetshelo;
  - tamba zwipiḓa zwa nganetshelo, luimbo kana raimi zwidade;
  - u dzhenelela kha u imba dzikhorasi;
  - ola tshifanyiso tsha nganetshelo na u ṅwala maipfi maṱuku nga hayo;
  - vhea zwifanyiso kha u tevhekana ho teaho na u vhambedza madzina na zwifanyiso;
  - fhindula mbudziso dzi re khagala nga ha nganetshelo;
  - ṋea vhuḓipfi nga ha nganetshelo;
  - davhidzanela murahu u tevhekana ha mihumbulo.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thetshelesa nga vhuronwane tshifhinga tshilapfu (hu na u engedzwa ha tshiimo tsha u thetshelesa) na u tevhela nḓila dza mutevhekano wo lapfiswaho.
- Sumbedza vhuḓifari ho teaho ha u thetshelasa nga u ṱhonifha muambi, u sielisana musi vha tshi khou amba, u vhudzisa mbudziso dza u ṱoḓa u pfesesa na u ita manweledzo kana u bvisa mihumbulo kha zwe vha pfa arali zwo tea.
- Thetshelesa a tshi khou ḓiphiṋa nga nganetshelo, zwirendo, nyimbo na maṅwe maṅwalwa a orala a tshi khou sumbedza u pfesesa nga u:
  - thetshelesa ṱhoho ya mafhungo kana muhumbulo muhulwane;
  - thetshelesa uri vha wane zwidodombedzwa;
  - humbulela zwine zwa ḓo bvelela;
  - davhidzana nga u tevhekana ha zwithu kana mihumbulo i re kha ḽiṅwalwa;
  - fhindula mbudziso nga ha mafhungo a orala;
  - bvisa vhuḓipfi nga mafhungo a orala vha tshi khou fha zwiitisi;
  - shuma zwiitisi na mvelele kha mafhungo a orala.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thetshelesa nga vhuronwane (hu na u engedzwa ha tshiimo tsha u thetshelesa) na u sumbedza u tevhedza ndaela dzo vhalaho dzo teaho murole wavho.
- Sumbedza vhuḓifari ho teaho ha u thetshelasa nga u ṱhonifha muambi, u sielisana musi vha tshi amba, u vhudzisa mbudziso dza u ṱoḓa u pfesesa na u ita manweledzo kana u bvisa mihumbulo kha zwe vha pfa.
- Vhona na u sumbedza ṱhonifho na phambano kha nyambo dzo fhambanaho.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 1 (i ya phanḓa)

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u ḓiphiṋa na u fhindula nga nḓila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thetshelesa na u ḓiphiṋa nga dzithai na miswaswo nga u nyanyulea nga nḓila yone.

- Thetshelesa milaedza na u i fhirisela phanḓa zwavhuḓi.

- Bveledza tshenzhemo ya mibvumo
  - fhambanya vhukati ha mibvumo zwihuluhulu i re mathomoni a fhungo;
  - u topola maipfi a re na pfanapheledzo kha zwidade na dzinyimbo.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thetshelesa na u ḓiphiṋa nga dzithai na miswaswo nga u fhindula nga nḓila yo teaho.
- Thetshelesa tshiambi tshine a si tshi vhone (tsumbo: kha luṱingo) na u fhindula mbudziso na dzindaela.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thetshelesa vha tshi khou ḓiphiṋa nga nganetshelo, zwirendo, nyimbo na mańwe mańwalwa a orala vha tshi khou sumbedza u pfesesa nga u:
  - thetshelesa ṱhoho ya mafhungo kana muhumbulo muhulwane;
  - thetshelesa uri vha wane zwidodombedzwa
  - humbulela zwine zwa ḓo bvelela;
  - davhidzana nga u tevhekana ha zwithu kana mihumbulo i re kha ḽiṅwalwa;
  - fhindula mbudziso dza mafhungo a orala;
  - bvisa vhuḓipfi kha mafhungo a orala a tshi khou fha zwiitisi;
  - shumisa zwiitisi na mvelele kha mafhungo a orala;
  - ola zwifanyiso u itela u pfesesa mafhungo a orala, na u a ṅwala nga maipfi a ene muṋe.
- Thetshelesa na u ḓiphiṋa nga dzithai na miswaswo nga u fhindula nga nḓila yo teaho.
- Thetshelesa tshiambi tshine a si tshi vhone (radio, inthakhomo na zwiṅwe) na u fhindula mbudziso na dzindaela.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 2

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḓifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba nga tshenzhemo ya ene muṋe, vhuḓipfi na mafhungo.
- Shumisa luambo lwa muhumbulo kha u ḓimvumvusa.
- Dzhenelela kha u haseledza kha zwigwada, u tshintshana, u vhudzisa mbudziso na u sumbedza u ṱhonifha vhuḓifhinduleli na vhuḓipfi ha vhaṅwe vhane a khou shumisa luambo navho:
  - ita muvhigo o imela tshigwada;
  - dzhenelela kha u haseledza kha zwigwada, u tshintshana, bvisela khagala mihumbulo a tshi shumisa maipfi na ṱhalutshedzo kana u sumbedzela;
  - fhindula mbudziso dzo vhudzisiwaho nga vhathetshelesi.
- Amba nga ha mihumbulo a tshi shumisa ṱhalutshedzo na maipfi a no sumba nyito.
- Imba, u dekesha, u tshinela na u edzisela nyimbo, zwirendo na zwidade.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba nga ha tshenzhemo dza ene muṋe vhuḓipfi na mafhungo.
- Shumisa luambo lwa khumbulelwa kha u ḓi mvumvusa (tsumbo: kha u amba miswaswo na dzithai, u tamba mitambo ya maipfi na u ḓiitela pfanapheledzo).
- Vhudzisa mbudziso dzo teaho nga u sielisana.
- Sika na u amba nganetshelo dzi sa konḓiho dzi re na mathomo, mutumbu na magumo, a tshi shumisa luambo lwa u ṱalutshedza, ngeno a sa dovhololi.
- Shela mulenzhe kha u ambedzana kilasini na kha zwigwada:
  - u sika thero dza nyambedzano dza zwigwada;
  - u ḓa na mihumbulo na u i ṱalutshedza;
  - u sumba u pfela vhaṅwe vhuṱungu a tshi sedza pfanelo na vhuḓipfi havho;
  - u fha ripoto ya mushumo wa tshigwada;
  - u vhudzisa mbudziso u itela u pfesesa mafhungo.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba nga tshenzhemo ye a ṱangana nayo vhutshiloni, mafhungo, na mihumbulo na vhuḓipfi.
- Shumisa luambo lwa khumbulelwa kha u ḓimvumvusa (tsumbo: u swaswa, u ṅwala zwirendo zwa ene muṋe na u shumisa luambo lwa khoudu).
- Sielisa na vha tshi khou vhudzisa mbudziso dzo teaho.
- Shumisa vhuḓinyanyuli ho fhambanaho na nyambangamiraḓo musi a tshi khou anetshela nganetshelo.
- Shela mulenzhe kha nyambedzano ya kilasi:
  - thoma ṱhoho ya mafhungo kha nyambedzano ya tshigwada;
  - fha mihumbulo ine ya humbudza kana a ṱalutshedza nga ha mihumbulo;
  - sumbedza vhuḓipfi na u pfela vhuṱungu na u ṱhonifha vhudipfi na pfanelo dza vhaṅwe;
  - ita manweledzo a mushumo wa tshigwada.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 2 (i ya phanḓa)

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḓifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shela mulenzhe kha nyambedzano dza kilasi na dza tshigwada:
  - nga u shandulana, u vhudzisa mbudziso na u sumbedza vhuḓipfi kha vhaṅwe vhathu;
  - u ṋea muvhigo a tshi imela tshigwada;
  - fhindula mbudziso dza vhathetshelesi.
- Shumisa luambo nga nḓila yone u itela zwithu zwo fhambanaho:
  - u inthavuwa mueni kilasini;
  - u tamba maimo o randelwaho sa u thoma vhukonani;
  - u shandukisa khalo.
- Fhirisela milaedza phanḓa.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- u vhudzisa mbudziso na u fha ṱhalutshedzo dza phindulo dzadzo;
- u fha muvhigo u fhaṱaho wa zwo bvelelaho.

- Ḓa na mihumbulo ya u thasulula thaidzo.

- Shumisa luambo lwo teaho kha nḓivho dzo fhambanaho(tsumbo: u humbela pfarelo na u ramba) kha vhathu vho fhambanaho (u inthaviwa vhathu na na u tamba mitambo ya u edziselwa).

- Shumisa thoni na vhuhulu ha ipfi, tsumbo: u amba nga u hevhedza na muṅwe mugudi kilasini na u ambela nṱha musi e kha mitambo na vhaṅwe.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhudzisa vhathu mbudziso u itela u pfesesa mafhungo. U fhindula mbudziso na u fha mbuno dza dziphindulo:
  - fha mivhigo i ṱuṱuwedzaho vhaṅwe.

- Inthavuwa vhathu hu re na nḓivho.

- Ita mikumedzo ya orala (tsumbo: nga ha thero yo ṋekedzwaho, nga ha dziinthavuwu dzo itwaho, u fha ripoto ya nyendo dza pfunzo):
  - nga thuso na vhulivhisi vhu bvaho kha mudededzi, u bveledza nḓila dza vhulivhisi dza kilasi uri hu vhe na mukumedzo wavhuḓi;
  - ṱalutshedza zwine a tea u kumedza zwone na uri hani;
  - shumisa thusedzi dzi vhonalaho u imela mukumedzo wa orala;
  - shumisa maitele a u dzhenisa vhathetshelesi kha u thetshelesa, tsumbo: u ṱangayisa maṱo u shandula kushumisele kwa ipfi na vhuhulu ha u pfala ha ipfi/volumu;
  - dzhenisa mugudi kha nyambedzano sa vhutsila ha matshilisano.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 2 (i ya phanḓa)

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḓifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ḓihumbudza tshenzhemo dza vhuṋe nga nḓila ye zwiwo zwa itea ngayo.
- Toolola nganetshelo pfufhi dzine a dzi ḓivha dzine dza vha na mathomo, mutumbu na magumo, u shumisa zwifanyiso kha u thusedza.
- Shumisa luambo nga nḓila yone kha mishumo yo fhambanaho na vhathu vho fhambanaho:
  - kona u edzisela zwithu zwo teaho (sa tsumbo; nnḓu ya u ṱambela, u ya banngani, u thoma vhukonani vhuswa na zwiṅwe);
  - shumisa khalo dzo fhambanaho zwi tshi ya nga nzulele ya zwithu.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

(A hu na na maimo a asesimennde kha mvelelo ya u guda iyi kha gereidi)

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

(A hu na na maimo a asesimennde kha mvelelo ya u guda iyi kha gereidi)

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 3

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa u ri a wane mafhungo na u ḓiphiṋa, na u fhindula nga nḓila ya u sengulusa vhuḓi mvelele na u nyanyulea kha maṅwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa zwithu zwine a zwi vhona kha u bveledza mulaedza:
  - humbulela nga u tou vhona gwati ḽa bugu uri nganetshelo i khou amba nga ha mini;
  - shumisa nyolo kha u wana mulaedza wa nganetshelo a kona u ṱalutshedza nga u tou sedza zwifanyiso;
  - u ṱalutshedza mbekanya dzo leludzwaho na girafu ya zwifanyiso zwine zwa wanala kha khanḓiso, midia, na khungedzelo (sa tsumbo: khalenda na mbekanyamushumo, phosiṱha dza HIV/Aids, na u sa tshikafhadza mupo (u sa laṱa tshika hoṱhe-hoṱhe).

- Sumbedza kuvhalele:
  - u farela bugu nṱha musi muthu a tshi vhala;
  - u vula masiaṱari a bugu zwavhuḓi;
  - u lavhelesa maipfi na zwifanyiso;
  - u shumisa zwifanyiso u vhumba mihumbulo.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa zwi vhonalaho u ita zwine zwa amba:
  - humbulela nga gwati ḽa bugu uri bugu i nga vha i tshi khou amba nga mini;
  - vhushaka ha zwihumbulelwa, midia dza u ṅwala na khungedzelo;
    - fha ṱhalutshedzo ya muhumbulo muhulwane;
    - wana nḓivho, vhuthetshelesi, na nḓivho hune ya ḓo wanala hone,
  - u fha muhumbulo wa vhuṋe nga ha zwo ṅwalwaho na zwa dziṅwe dzimidia.

- Fha zwine zwa ambwa nga mafhungo o ṅwalwaho
  - vhala nganetshelo nga vhone vhaṋe kana na mudededzi a:
    - ṱalutshedza mihumbulo mihulwane,
    - topola mihumbulo mihulwane(sa tsumbo: vhaanewa vhahuwane, u tevhekana ha zwiwo, nzulele na zwiṅwe),
    - wana a dovhe a ṱalutshedze ndeme dza mvelele kha nganetshelo,
    - wana vhushaka vhukati ha zwiitisi na zwo bvelelaho (ndi ngani hu na zwiṅwe zwine zwa khou bvelela kha nganetshelo),
    - fha magumo,
    - sumbedza arali vho takalela nganetshelo kana hai, nahone ndi ngani,
  - vhala ndaela dzi sa konḓiho kilasini;
  - vhala maṅwalwa a re kha vhuimo ha u konḓanyana (bugu dza zwi sa tendeiho, ndaela dzi sa konḓiho, u ramba na garaṱa dza u lumelisa, na khanganyiso dza maipfi, na zwiṅwe);

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa zwithusedzi zwa u vhona u ita zwine zwa amba na u:
  - vhala maṅwalwa a girafu sa zwifanyiso, zwinepe, mimapa, dzitshati na u:
    - ṱalutshedza nga u tou amba kana nga u tou ṅwala ndivho na zwine vha khou amba zwone,
    - shumisa mafhungo nga nḓila dzo teaho, (tsumbo: mapa wa mabuḓo a fhethu),
    - pima tshihumbulelwa zwi tshi ya nga zwithu, tshivhumbeo na mbonalo.

- Fha ṱhalutshedzo ya ḽiṅwalwa ḽo ṅwalwaho:
  - amba nga nganetshelo kana tshirendo tshe vha tshi vhala vhone vhaṋe, vha sumbedza u pfesesa nga u fhindula mbudziso dzi kwamaho;
    - muhumbulo muhulwane,
    - zwidodombedzwa zwihulwane sa vhaanewa vhahulwane, u tevhekana ha zwiwo, nzulele, na ndeme dza mvelele,
    - vhushaka ha zwiitisi na mvelele,
    - magumo (tsumbo: Nganetshelo iyi i ri funza nga mini?),
    - u funa nganetshelo kana hai, vha fha na zwiitisi,
  - u vhala ndaela dzine dza kwama zwine vha zwi takalela kha vhutshilo havho na zwine vha zwi ṱoḓa;
  - u vhala maṅwalwa o vhalaho kha vhuimo vhu konḓahonyana sa bugu dza fikishini na dzi, si fikishini, zwi re ngomu na tsumbamafhungo.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanḓa)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa u ri a wane mafhungo na u ḓiphiṋa, na u fhindula nga nḓila ya u sengulusa vhuḓi mvelele na u nyanyulea kha maṅwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Kona u sika zwine zwa ambwa nga mafhungo:
  - vhala nganetshelo na mudededzi na u;
    - a mbedzana nga ha muhumbulo muhulwane;
    - u topola zwidodombedzwa (tsumbo: vhabvumbedzwa, mutevhekano wa zwiwo, fhethuvhupo);
    - u amba uri o takalela nganetshelo na uri ndi ngani.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Wana a dovha a fha ṱhalutshedzo ya maḽeḓere na maipfi kha maṅwalwa malapfu.

- Thoma na u sika vhupfesesei ha maipfi kha maṅwalwa malapfu:
  - u vhala hu re na u elela na nga u ṱavhanya hu engedzeaho;
  - u vhalela nṱha na u shumisa mubulo wo fanelaho na u shumisa mutsiko wo teaho;
  - u shumisa mibvumo na dziṅwe nḓila dza u kona u vhona maipfi na vhutsila ha u kala kupfesele sa mibvumo, lusevheḓi lwa mafhungo, na u bvumba u itela u pfesesa mafhungo;
  - u shumisa nḓila dza u ḓi khakhulula sa u vhala , u awela, u ita nḓowenḓowe ya ipfi musi a saathu u ḽi bula.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thoma maṅwalwa nga ene muṋe, na u shumisa nḓila dza u bvisa ṱhalutshedzo:
  - u vhala mafhungo o ṅwaliwaho zwavhuḓi nga u tou elela hu re na u pfesesa:
    - u bula maipfi vha tshi khou khwinisa u elela musi vha tshi khou vhalela nṱha,
    - u vhalela nṱha hu na vhuḓinyanyuli, vha tshi khou ombedzela nga nḓila yo teaho, u awela na khalo,
    - u shumisa vhutsila ha u vhona na u pfesesa u vhala mafhungo a songo ḓoweleaho tsumbo, miungo, thusedzi dza u pfa zwi re ngomu, na u bvumba,
    - u shumisa tshivhalo tsha u lavhelesa na ngona dza u vhala musi a tshi khou vhala (tsumbo: u vhalulula, u vhala vha tshi ya phanḓa, u awela, na u ita nḓowenḓowe ya maipfi a muṋe phanḓa ha musi a tshi bulela ipfi nṱha.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanḓa)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa u ri a wane mafhungo na u ḓiphiṋa, na u fhindula nga nḓila ya u sengulusa vhuḓi mvelele na u nyanyulea kha mańwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thoma maḽeḓere na maipfi na u fhaṱa zwine zwa ambwa nga mańwalwa:
  - u vhala matheriala dzo ńwalwaho dzi sa konḓi (madzina, nganetshelo, na zwińwe) hu na nḓivho dzo fhambanaho;
  - u vhala muńwalo wawe ene muṋe na muńwalo wa vhagudi nae kilasini;
  - u shumisa mibvumo na vhutsila ha u vhona maipfi u kona u vhona maipfi maswa na a songo ḓoweleaho;
  - zwi re kha mafhungo (tsumbo: zwi vhonalaho sa tshivhumbeo tsha maipfi na phetheni dza maḽeḓere, u ṱalukanya zwifanyiso, muṱalukanyo wa zwi re mafhungoni, na vhushaka ha mibvumo ya maipfi);
  - u shumisa vhutsila kana vhukoni ha u ḓivha maipfi; mafhungoni (tsumbo: vhutsila ha u kona u vhona ipfi a ḽi ḓivha vhutsila ha u kona u ḓivha ipfi musi a tshi khou ḽi vhona lwa u thoma kana ḽe a vha o no ḽi vhona (sa tsumbo: zwithu zwine a nga zwi vhona zwa vha thusa u humbula , sa tshivhumbeo tsha ipfi, dziphetheni dza maḽeḓere, zwifanyiso, mafhungo, mibvumo, vhushaka ha maḽeḓere.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza u limuwa mibvumo.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Khwaṱhisa nḓivho ya mibvumo ya maipfi
  - u kona u vhona uri mubvumo muthihi u nga peletwa nga nḓila dzo fhambanaho;
  - u kona u vhona uri mupeleṱo muthihi u nga imela mibvumo yo fhambanaho.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanḓa)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa u ri a wane mafhungo na u ḓiphiṋa, na u fhindula nga nḓila ya u sengulusa vhuḓi mvelele na u nyanyulea kha maṅwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza vhuḓivhi ha mibvumo:
  - u vhona na u bula maḽeḓere a aḽifabete;
  - u pfesesa phambano vhukati ha madzina a maḽeḓere na mibvumo ya maḽeḓere;
  - u khethekanya maipfi a sa konḓi a phetheni VCV kha mibvumo ya u thoma na u ita uri madungo a u fhedza a vhe na pfanapheledzo.

- Vhalela u wana mafhungo na u ḓiphiṋa:
  - u vhala bugu dza zwifanyiso zwa madzina a sa konḓi.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Topola mibvumo ya themba dza muṱanganelo wa maḽeḓere mavhili" "th". "sh" "ph".

- Vhalela u ḓivha mafhungo na u ḓiphiṋa:
  - u vhala bugu dza zwifanyiso na nganetshelo dzi sa konḓiho dze a tou ḓi nangela u sumbedza u takalela nganetshelo dzi bvaho kha mvelele dzo fhambanaho;
  - thoma u shumisa ṱhalusamaipfi, u sedza kupeleṱele na ṱalutshedzo ya maipfi;
  - vhala maṅwalwa o fhambanaho vha tshi khou itela u ḓiphiṋa (sa tsumbo: dzimagazini, dzikhomiki, dzibugu dzi si dza fikishini).

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhalela u wana mafhungo na u ḓiphiṋa:
  - u nanga bugu dzine a funa, dza mafhungo a vhukuma, na a si a vhukuma, na u kona u amba zwine a zwi funa kana zwine a si zwi fune khadzo;
  - u vhala na u takalela zwo ṅwalwaho nga vhaṅwali vha no bva kha mvelele dzo fhambanaho nga ha maambiwa na vhushaka;
  - u vhala maṅwalwa o fhambanaho sa dzikhomiki, dzimagazini, dzigurannḓa na zwiṅwe;
  - u bveledza ḓivhaipfi nga u shumisa ṱhalusamaipfi na u vha na bugu ya vhuṋe ya ṱhalusamaipfi;
  - shumisa zwi re ngomu, tsumbamafhungo;
  - ṱhoho dza mafhungo, na nomboro dza masiaṱari dza hune ha vha na mafhungo
  - shumisa vhutsila ha u vhala musi vha tshi khou tamba mitambo;
  - tamba mitambo ya ipfi ine ya shumisa nḓivho yavho ya u vhala, ḓivhaipfi ndivho na vhutsila;
  - sumbedza na u wana zwiko zwa mafhungo sa miraḓo ya tshitshavha, bugu dza ḽaiburari;
  - thoma u sengulusa mafhungo a orala, mafhungo o ṅwalwaho na zwa u tou vhona ndeme dza mvelele dza matshilisano, maime na mahumbulelwa (tsumbo: kha khungudzelo, kha tshisibe tsha vhukhopfu, u amba nga ha muthu ane wa tea u amba nae na vhuimo ha vhanna na vhafumakadzi).

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 4

U ṅWALA

Mugudi u kona u ṅwala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa nḓivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ita nḓowedzo dza u rangela vhukoni ha u ṅwala:
  - shumisa zwishumiswa sa dzikhirayoni na dzipenisela nga nḓila yavhuḓi;
  - nḓowelo ya u sika maḽeḓere na zwikili zwa muṅwalo (tsumbo: phatheni, u ola, u tevhedzela, na u kopa maipfi;
  - shumisa maḽeḓere a alifabete zwavhuḓi.

- Ita mishumo i rangelaho u ṅwala:
  - u sika na u shumisa nyolo sa nḓivho ya u ṅwala;
  - u fhindula mbudziso dzo livhanywaho na tshifanyiso nga u shumisa mafhungo a sa konḓiho;
  - u haseledza thero na vhagudi nae (nga vhavhili vhavhili kana nga tshigwada);
  - na u ṋea mihumbulo nga zwe vha ṅwala.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa maitele a u thoma u ṅwala musi a tshi thoma u ṅwala:
  - shela mulenzhe kha nyito ya nyambedzano ya tshigwada kha u wana mihumbulo na mafhungo a u ṅwala;
  - kovhekana mihumbulo ya u ṅwala na dzikhonani na mudededzi;
  - nanga ṱhoho ya mafhungo nga zwithu zwi re na ndeme.

- Ita tshipiḓa tsha mvetomveto vha tshi shumisa ndivho dzo fhambanaho:
  - u ṅwala mvetomveto kana maṅwalwa mapfufhi kha nḓivho dzo fhambanaho:
    - ita mutevhe sa ya mushumo wa vhege,
    - maṅwalwa a sa konḓiho a u bula vhuḓipfi sa garaṱa dza u livhuwa na marifhi,
    - mafhungo a nḓivhadzo a sa konḓiho sa dzirisipi,
    - u ḓihumbudza nga tshenzhemo ya zwiwo zwi kwamaho iwe muṋe,
    - nganetshelo dzi sa konḓi,
    - zwirendo na dzinyimbo.
  - ṅwala thero ine ya sumbedza zwi re mafhungoni.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa maitele a u thoma a u ṅwala musi a tshi ṅwala:
  - u shumisa maitele a u thoma a u kuvhanganya mafhungo na u nanga ṱhoho ya mafhungo tsumbo; u amba nga ha ṱhoho, u ṅwala o vhofholowa, u amba na dzikhonani, zwivhumbeo zwi vhonalaho na zwiṅwe);
  - u thoma u pulana zwine vha ṅwala.

- Ita mvetomveto ya tshipiḓa tsha u ṅwala ho livhiwa kha mishumo yo fhambanaho :
  - u nanga tshivhumbeo tsha ḽiṅwalwa uri ḽi kone u fusha nḓivho na vhathetshelesi (tsumbo: u ṅwala kha dayari vhuḓipfi hawe nga ha tshiwo);
  - u ṅwala maṅwalwa mapfufhi e a nangiwa kha mishumo yo fhambanaho (tsumbo: phara nthihi kana mbili dzinganetshelo, tsedzuluso i sa konḓiho ya dzibugu, dzirisipi, marifhi, mifhindulano, dzindaela);
  - u ṅwala ṱhoho yo teaho ine ya sumbedza mafhungo.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda 4 (i ya phanḓa)

U ṅWALA

Mugudi u kona u ṅwala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa nḓivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṅwalela nḓivho dzo fhambanaho:
  - u kuvhanganya mitevhe;
  - u ṅwala madzina kana ṱhoho dza nyolo;
  - u sika mafhungo a sa konḓiho sa dzigaraṱa dza mabebo (dzine dza vha na muṅwalo na zwithu zwine zwa vhonala);
  - u shumisa nḓila dzi sa konḓi dza u ṱoḓa na u rikhoda mafhungo sa u ita ṱhoḓisiso ya uri hu na nyambo nngana dzine dza ambiwa kha tshigwada;
  - u vhekanya mafhungo kha girafu dzi sa konḓiho sa tshathi kana khethekanyo ya zwifhinga;
  - u kuvhanganya zwifanyiso na dzigirafiki u sumbedza mafhungo.

- Mvetomveto na u dovhololа:
  - u thusedza nga mihumbulo kha u ṅwala nganetshelo sa tshigwada (mugudisi u fanela u thusa sa muṅwali vhone vha tshi khou amba);
  - u ita ndovhololo ya mvetomveto ya tshigwada uri zwi pfalese;
  - u vhalela na u ṅwalela mugudisi na vhagudi mvetomveto yavho vhone vhaṋe na u thoma u ita mvusuludzo.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ndovhololo ya zwo ṅwalwaho:
  - u ṱalutshedza zwe vha ṅwala vha tshi khou fha muvhigo;
  - u linga u dzunzanya zwe vha ṅwala (u thutha kana u engedza maipfi, u ṋea ṱhalutshedzo, u sedzulusa na u lulamisa mupeleṱo na ndongazwiga).
  - u dovholola zwe a ṅwala nga murahu ha musi o no fara nyambedzano na vhaṅwe.

- ‘Kanḓisa’ (U ḓivhadza) zwe a ṅwala:
  - vhalela nṱha mishumo yawe uri na vhaṅwe vha pfe zwe vha ṅwala zwone na u zwi tana kilasi-ni;
  - u ita bugu dzawe na u ṅwala zwirendo na bugu dze vha kuvhanganya.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Dovholola zwe a ṅwala:
  - u fara nyambedzano nga zwe a ṅwala na zwa vhaṅwe uri a wane muvhigo;
  - u lulamisa zwe a ṅwala zwone ene muṋe (tsumbo: a tshi khou bvisa na u engedza maipfi u fha ṱhalutshedza, u ṅwalulula mafhungo, u sedzulusa na u lulamisa mupeleṱo na ndongazwiga);
  - u ita ndovhololo kha zwe a ṅwala nga murahu ha musi o wana muvhigo u bvaho kha vhaṅwe.

- Kanḓisa’ (U bvisaela nnḓa) zwe a ṅwala:
  - u kovhekana mishumo na vhaṅwe nga u vhalela nṱha kana nga u i ṱana kilasini;
  - u sumbedzana zwipiḓa zwe vha ṅwala na vhathetshelesi vho lavhelelwaho, sa vha muṱa kana dzikhonani (tsumbo: marifhi,milaedza na ndaela);
  - u ṅwala bugu dzavho, kana munanguluso.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 4 (i ya phanḓa)

U ṅWALA

Mugudi u kona u ṅwala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa nḓivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṅwala u itela uri vhaṅwe vha pfesese hu tshi shumiswa nzulele dza u ṅwala:
  - u shumisa maḽeḓere kha u ṅwala maipfi na mafhungo a sa konḓiho;
  - sia mavhaka vhukati ha maipfi;
  - u ṅwala a tshi bva kha tsha monde u ya kha tsha uḽa , u bva fhasi u ya nṱha;
  - u ṅwala mafhungo a ene muṋe, e na thuso ya u ṅwala muhanga hune ya tea;
  - u thoma u shumisa zwiga zwa u vhala, (sa tsumbo: maḽeḓere danzi na zwiga zwa u vhala).

- Thoma u fhaṱa ḓivhaluambo na u peleṱa maipfi uri a kone u vhaliwa na u pfeseswa nga vhaṅwe:
  - u ṅwala maipfi ane a imela vhathu vha ḓivheaho, fhethu hu ḓivheaho na zwithu zwi ḓivheaho;
  - u peleṱa maipfi o ḓoweleaho nga nḓila yone.
  - u lingedza u peleṱa maipfi a songo ḓoweleaho hu tshi shumiswa nḓivho ya mibvumo (maipfi ane a vhambedzwa na tshifanyiso);
  - u ḓifhaṱela bannga ya ene muṋe ya, maipfi na ṱhalusamaipfi dza ene muṋe;
  - u shumisa zwishumiswa zwi re kha vhupo (sa tsumbo; tshati, zwiga, bannga dza maipfi na ṱhalusamaipfi.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Fhata ḓivhaipfi yawe na u thoma u peleṱa maipfi u itela uri a nga kona u vhaliwa nga vhaṅwe:
  - maedza a maipfi a bvaho kha nyito dza tshenzhemo ya luambo;
  - peleṱa maipfi o ḓoweleaho nga nḓila yone
  - u shumisa maambahunzhi nga vhukoni vhu hulaho (tsumbo: ṱhoho/ṱhoho);
  - u lingedza u peleṱa maipfi a songo ḓoweleaho nga u shumisa nḓivho ya miungo ya maipfi;
  - vhumba bannga ya maipfi na ṱhalusamaipfi;
  - shumisa ṱhalusamaipfi u sedzulusa ḓivhaipfi; na ṱhalutshedzo dza maipfi.
- Ṅwala u itela zwauri vhaṅwe vha pfesese vha tshi khou shumisa zwivhumbeo zwo teaho zwa girama na maitele a u ṅwala:
  - shumisa mihanga ya u ṅwala ine ya sumbedza tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo na mafhungo:
  - shumisa mutheo wa ndongazwiga sa maḽeḓere danzi mathomoni a fhungo, tshitopo magumoni;
  - ita ḽiedza ḽa nḓila ya ndongazwiga zwo fhambanaho (sa tsumbo; zwiga zwa u vhudzisa;
  - shumisa zwiṅwe zwivhumbeo zwa u anetshela (tsumbo: kalekale ho vha hu na..., ndi hone u fa ha lungano, na zwiṅwe);
  - u shumisa nḓivho ya girama;
  - u shumisa tshivhumbeo tsha maṅwalwa a mafhungo sa risipi.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Fhana ḓivhaipfi na u peleṱa maipfi vhone vhaṋe:
  - u fhambanya ḓivhaipfi uri vha ḓi takadze na nḓivho dzo khethiwaho;
  - u ita ḽiedza nga u shumisa maipfi a bvaho kha nganetshelo, midia, miswaswo, luambo lwa orala, lwa dzikhonani na vhaṅwe.
- Fhaṱa bannga ya maipfi/ṱhalusamaipfi yavho:
  - u shumisa ṱhalusamaipfi u sedza mupeleṱo na ṱhalutshedzo ya maipfi;
  - u shumisa nḓivho ya milayo ya mupeleṱo na miungo ya maipfi u ṅwala maipfi a songo ḓoweleaho.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 4 (i ya phanḓa)

U ṄWALA

Mugudi u kona u ṅwala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa nḓivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimennde kha heyi mvelelo ya u guda ya gereidi)

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṅwala hu na nyaluwo ya u vhalea
  - shumisa tshumiswa dza u ṅwala nga vhukoni havhuḓi;
  - vhumba maḽeḓere zwavhuḓi;
  - ṅwala o vhofholowa na luvhilo zwi tshi khou itiswa nga nḓowenḓowe ya tshifhinga tshoṱhe.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa zwivhumbeo zwo teaho zwa girama na nzulele dza u ṅwala:
  - u thoma u kuvhanganya mafhungo uri a vhumbe ndongazwiga nga nḓila yo teaho (sa tsumbo: maḽeḓere maḓanzi, tshiawelo, zwiga zwa u vhudzisa, dzikhoma, na zwiṅwe);
  - u shumisa nḓivho ya girama;
  - u shumisa nḓivho ya maṅwe maṅwalwa sa modele wa u ṅwala;
  - u shumisa zwivhumbeo zwa u anetshela;
  - u shumisa tshivhumbeo maṅwalwa a mafhungo sa maedza.

- Ṅwala zwi vhaleaho:
  - u ṅwala hu si na vhukonḓi na hone nga u ṱavhanya nga mulandu wa nḓowenḓowe ya tshifhinga tshoṱhe;
  - u fhedzisa mushumo wa u ṅwala nga tshifhinga tsho tiwaho.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 5

U HUMBULA NA U NEA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u n̓ea muhumbulo, na u swikela, maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo u bveledza zwiteṅwa:
  - sumbedza u aluwa ha nḓivho yawe ya zwiteṅwa zwa muhumbulo wa vhunzhi, muelo, tshivhumbeo, sia, muvhala, luvhilo, tshifhinga, vhukale, na u tevhekana;
  - u pfesesa na u shumisa mihumbulo ya masia maṅwe a u guda dzine dza vha na ndeme kha vhuimo uvhu na vhu tevhelaho.

- Shumisa luambo u humbula na u n̓ea muhumbulo
  - u pfesesa na u shumisa luambo kha u humbula ho tevhekanaho kha u humbula zwi fanaho na zwiitisi na mvelelo;
  - u khethekanya mafhungo (tsumbo: u vhea zwipuka kha zwigwada);
  - u topola zwipiḓa kha tshithu tsho fhelelaho (tsumbo: zwipiḓa zwa lukanyakanya);
  - u fhambanya zwi fanaho na zwi sa fani nga u shumisa luambo lwo teaho (sa u fana na,u fhambana na).

- Shumisa luambo kha u ita ṱhoḓisiso na u tandula
  - u vhudzisa mbudziso na u ṱoḓa ṱhalutshedzo;
  - u vhudzisa mbudziso na u ṱoḓisisa thasululo;
  - u shumisa dzinḓila dzi sa konḓiho kha u wana na rekhoda mafhungo sa ṱhoḓisiso ya uri hu na nyambo nngana dzine dza ambiwa tshigwadani, kana u wana mafhungo o teaho kha maṅwalwa;
  - u thasulula khanganyiso dza maipfi na zwifanyiso.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo u bveledza zwiteńwa:
  - pfesesa na u shumisa luambo lwa zwiteńwa lwa masia o fhambanaho a u guda ane a ṱoḓea kha vhuimo uvhu hu tshi lugiselwa murole u tevhelaho.
- Shumisa luambo u humbula na u ṋea muhumbulo
  - pfesesa na u shumisa luambo kha u ṋea mihumbula ho tevhekanaho, sa tsumbo, zwiitisi na mvelelo, u tevhekana ha zwiwo;
  - u shumisa u humbula ha vhuimo ha nṱha na luambo lwo livhanywaho naho,tsumbo: u humbulela, sa tsumbo, u pima (Ndi a humbula u vhambedza zwithu;
  - shumisa nḓila dza u rekhoda mafhungo (tsumbo: u ṱoḓa bugu dza vhaaluwa laiburari).
- Shumisa luambo kha u ita ṱhoḓisiso na u tandulula thaidzo:
  - vhudzisa mbudziso na u ṱoḓa ṱhalutshedzo, u ṋekedza thasululo;
  - shumisa nḓivho nga tshakha dzo fhambanaho dza mańwalwa u itela u nanga matheriala wone wone na u ṋea uri ndi nga mini;
  - shumisa nḓila dzi sa konḓi dza u wana na u rekhoda mafhungo.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u bveledza zwiteńwa:
  - u pfesesa na u shumisa luambo lwa zwiteńwa lwa masia mańwe a u guda lune lwa ṱoḓea kha uvhu vhuimo na u lugisela vhuimo vhu tevheleho.
- Shumisa luambo u humbula na u ṋea muhumbulo
  - u pfesesa na u shumisa luambo lwo teaho u tevhekanya na u humbula, tsumbo zwiitisi na mvelele, na na u ita mafhelelo;
  - u shumisa u humbula ha vhuimo ha nṱha na luambo lwo livhanywaho naho, tsumbo : u humbulela (Ndi humbula uri tshi nga....'Arali'.. 'zwenezwo...');
  - u shumisa luambo u ṱalutshedza zwi fanaho na zwi sa fani, na u sengulusa, u vhambedza na u fhambanya mafhungo.
- Shumisa luambo kha u ita ṱhoḓisiso na u tandula:
  - u vhudzisa mbudziso u itela u pfesesa, u ṱoḓa ṱhalutshedzo, u fha muhumbulo wa zwine zwa nga itwa (Arali nda ita hazwi, hu ḓo, Ri nga ligedza).

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 5 (i ya phanḓa)

U HUMBULA NA U ṆEA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ṉea muhumbulo, na u swikela, maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ita mafhungo:
  - u vhekanya mafhungo nga nḓila i sa konḓiho nga tshivhumbeo tsha girafu sa tshati, mutalo wa tshifhinga na zwiṅwe.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ita mafhungo:
  - u vhekanya mafhungo nga nḓila i sa konḓiho nga tshivhumbeo tsha girafu sa tshati, mutalo wa tshifhinga na zwiṅwe.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ita ṱhoḓisiso dzi sa konḓi:
  - u vhudzisa mbudziso dzine dza ḓo vha thusa kha u ṱalutshedza mushumo na mafhungo ane vha khou a ṱoḓa (sa tsumbo: ndi zwifhio zwine ra tea u zwi ita, u zwi wana, ndi ngafhi hune ra nga wana hone mafhungo?);
  - u pulana maga a mushumo, vha sumbedza na vhuḓifhinduleli (sa tsumbo: Hu tea u itwa mini, nahone ndi nnyi ane a tea u ita mini);
  - u shumisa maitele a sa konḓi a u wana mafhungo:
    - u vhudzisa mbudziso dzo teaho,
    - u fara dziinthaviwu na dziṱhoḓisiso,
    - u ita ṱhoḓisiso dza ḽaiburari (hu na thuso ya mualuwa kana mugudi muhulwane),
  - u ṱuṱuwedza na u ṱalutshedza muhanedzano, nga u fha mbuno na vhuṱanzi;
  - u pfufhifhadza mafhungo na u ṋekedza nga nga nḓila i takadzaho.

- Ita mafhungo:
  - u rekhoda na u vhekanya mafhungo nga nḓila dzo fhambanaho:
    - u nanguludza mafhungo na u dzhia notsi,
    - u ita mapa wa muhumbulo,
    - u fhaṱa dzithebulu, zwifanyiso, dzitshathi, na tshathi dzi sumbaho mutevhekano wa zwithu,
  - u tevhekanya mafhungo na u avhea nga thero dzo teaho;
  - u shumisa luambo u ṱalutshedza phambano, zwifanaho na u a sengulusa, u vhambedza na u fhambanya mafhungo.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 6

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo u sika na ṱalutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza vhushaka vhukati ha mibvumo maḽeḓere na maipfi:
  - u khethekanya maipfi a ambiwaho a madungo manzhi nga madungo;
  - u shumisa mibvumo ya maipfi.

- Shuma na maipfi:
  - u ḓivha uri ipfi ḽo ṅwalwaho ḽi thoma ngafhi ḽa fhelela fhi, na u sia zwikhala vhukati ha maipfi;
  - u peleṱa zwavhuḓi maṅwe maipfi o ḓoweleaho;
  - u fhaṱa vhunzhi ha maṅwe maipfi o ḓoweleaho;
  - u topola na u shumisa thangi;
  - u topola maṱukufhadzi;
  - maipfi a zwigwada (tsumbo:maipfi a pfanapheledzo kana a re na thangi nthihi);
  - u shumisa maḽeḓere danzi kha madzina tsumbo Nthambeleni.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza vhushaka vhukati ha mibvumo na maipfi:
  - shumisa mibvumo u peleṱa maipfi a songo ḓoweleaho.

- Shuma na maipfi:
  - topola na u shumisa thangi na mitshila;
  - shumisa maṱukufhadzi;
  - peleṱa maipfi o ḓoweleaho zwavhuḓi;
  - shumisa bugu ya ṱhalusamaipfi u khwaṱhisedza mupeleṱo;
  - topola mafanyisi na mafhambanyi.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza vhushaka vhukati ha mibvumo na maipfi;
  - shumisa mibvumo u peleṱa maipfi a konḓaho.

- Shuma nga maipfi
  - topola na u shumisa miṅwe ya milayo ya u peleṱa u peleṱa nga nḓila yo teaho;
  - u shumisa zwiko zwo fhambanaho u ṱola mupeleṱo;
  - shumisa thangi na mitshila u fhaṱa maipfi;
  - u topola na u u shumisa maipfi a no amba zwi fanaho na mahanedzani.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanḓa)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo u sika na ṱalutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na mafhungo:
  - u ṅwala mafhungo tswititi tsumbo: Lufuno o fhufha nzambo;
  - u shumisa zwiga zwa u vhala maḽeḓere danzi mathomoni a mafhungo na tshiawelo mafheloni aḽo;
  - u shumisa madzina, masala (nṋe, inwi, ene na maṅwe) na mabulafhethu zwavhuḓi;
  - u shumisa ḽikhathi ḽa ndi na ḽa ndo zwavhuḓi.

- Shuma na maṅwalwa:
  - u tevhekanya mafhungo (tsumbo: nga u shumisa maipfi a ngaho ‘zwenezwo’ na ‘ha tevhela’ kha u ṱalutshedza zwithu zwo iteaho kale);
  - u amba nga ha maṅwalwa (tsumbo: nganetshelo) nga u shumisa matheme a ngaho sa ‘mathomoni’ ‘vhukati’ na ‘mafheloni’.

- Shumisa luambo kha u ṱanganya
  - u shumisa luambo u sumba maitele avhuḓi a matshilisano (tsumbo: u humbela nga vhuhwavho);
  - u shandula thoni ya ipfi u yelana na nḓivho.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na mafhungo:
  - anganya mafhungo zwao (mafhungo davhi) nga u shumisa maṱanganyi (‘na’ kana ‘fhedzi’ a tshi vhumba fhungopfananya tsumbo Ntakuseni o wisa ngilasi ya pwashea;
  - shumisa khanedza zwavhuḓi (tsumbo: Ndi nga si ite zwenezwo/Ha iti zwenezwo);
  - topola na u shumisa madzina , maṱaluli,masala (yanga, yaṋu, na zwiṅwe) maiti na mabulafhethu nga nḓila yo teaho;
  - shumisa tshifhinga tsha ‘ndi” na tsha ‘ḓo’ zwavhuḓi;
  - shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo (mbudziso, zwitatamennde);
  - shumisa ndangazwiga nga nḓila yo teaho (tshiga tshivhudzisi, khoma kha u khethekanya zwithu kha mutevhe, maḽeḓere danzi kha madzina -tsumbo Mpho).
- Shuma na maṅwalwa:
  - u ṱuma mafhungo u vhumba phara;
  - u tevhekanya mafhungo nga u shumisa maipfi a no nga ‘tsha u thoma tshi tevhelaho’ ‘tsha u fhedza’;
  - u topola zwiṱalusi zwa tshaka dzo fhambanaho dza maṅwalwa (tsumbo: nganetshelo, ndaela.u dovholola).
- Shumisa luambo kha u ṱanganya:
  - shumisa luambo u amba nga u tshilisana zwavhuḓi (tsumbo: pfarelo).

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na mafhungo:
  - u topola ṋefhungo, ḽiiti, na tshiitwa kha fhungo;
  - u shumisa pfano ya ṋefhungo na tshiitwa zwavhuḓi;
  - u shumisa maṱanganyi u sumba zwiitisi na mvelele tsumbo: A thi mu funi ngauri u a zwifha;
  - u shumisa makhathi a konḓaho na u ṱanganaṱangana;
  - u shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo (zwitatamennde, mbudziso na malaeli);
  - u topolana u shumisa madzina, maimela (nṋe, ene, na maṅwe) maṱaluli, maiti, maḓadzisi na mabulafhethu;
  - u shumisa ndongazwiga nga nḓila yo teaho (tshiga garukela).
- Shuma na maṅwalwa:
  - u ṱuma mafhungo u vhumba phara hu tshi dzhielwa nzhele u isa phanḓa na makhathi.
- Shumisa luambo kha u tanganya:
  - shumisa luambo u amba nga u tshilisana zwavhuḓi (tsumbo: pfarelo).

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanḓa)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo u sika na ṱalutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa ‘luambo u amba nga ha luambo’(tsumbo, ‘mafhungo’, madanzi’, ‘tshiawelo’ ‘bugu ya ṱhalusamaipfi’.
- Bveledza vhusedzesi ha tsenguluso ya luambo na tsenguluso ya luambo tsumbo: U kona u topola phambano vhukati ha luambo lu shumisiwaho kilasini (tsumbo: nga tshifhinga tsha u vhala mafhungo a shango) na musi a tshi tamba na khonani dzawe ,u sedzulusa uri ndi ngani luambo lu tshi shumiswa nga nḓila dzo fhambanaho kha maimo o fhambanaho.
- Shumisa ‘luambo u amba nga ha luambo’ (maipfi a ngoho, ‘mafhungo’,’ madanzi’, ‘tshiawelo’ ‘bugu ya ṱhalusamaipfi’.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza vhusedzesi ha tsenguluso ya luambo Tsumbo: u ambedzana nga ha maipfi a no shumiseswa u ṱalusa vhatukana na vhasidzana, mivhala ine ya livhanywa na vhatukana na vhasidzana (tsumbo: wa maanḓa, lunako) U haseledza nga ha zwire na ṱhaluso idzi dza ita, nauri muthu a nga shumisa luambo kana a sa lu shumise.
- Shumisa ‘luambo u amba ngaha luambo ’(maipfi a ngoho, ‘dzina’, ‘thangi’, ‘maṱaluli’, ‘maiti’, ‘masala’, ‘khoma’, ‘tshivhudzisi’,’phara’.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza vhusedzesi ha tsenguluso ya luambo Tsumbo: u ambedzana nga ha maipfi a no shumiseswa u ṱalusa vhatukana na vhasidzana, mivhala ine ya livhanywa na vhatukana na vhasidzana (tsumbo: wa maanḓa, lunako) U haseledza nga ha zwine ṱhaluso idzi dza ita, nauri muthu a nga shumisa luambo kana hai na.
- Shumisa ‘luambo u amba nga ha luambo’ (maipfi a ngoho, ‘ṋefhungo’,’maiti’, ‘nyito’, ‘tshivhudzisi’, ‘ḽilaeli’, ‘tshitatamennde’, ‘ḽiṱanganyi’, ‘ḽifanyisi’, ‘mabulazwithihi’, ‘mafhambanyi’.

TIRISANO
WORKING TOGETHER

NDIMA YA 3
VHUIMO HA VHUKATI
(GIREIDI YA 4 - 6)

MARANGAPHANḒA

Kha Vhuimo ha Vhukati, vhagudi vha khou rathela kha zwithu zwiswa.Vhagudi vha vhuimo uvhu a vha dzulisei, vha na nungo, vha na u tevhelela thanganayamurole na u sa ḓifulufhela vhone vhaṋe. Vha a ḓiḓivha na u ṱoda u vhona zwine vha vha zwone, na zwine vha takalela u zwi ita.Ndi zwine zwa vha zwa ndeme u dzula ri tshi humbula vhushaka vhukati ha luambo na u ḓiḓivha kha shango ḽashu ḽa nyambo na mvelele nnzhi.

Zwiṅwe zwa zwiṱalusi zwa vhagudi vha vhuimo uvhu ndi:

- vha thoma u dzhiela nṱha uri zwine vha ita zwone zwi ḓo kwama hani vhaṅwe;
- vha thoma u dzhiela nṱha ṱhoḓea, lutamo na mihumbulo ya vhaṅwe;
- vha thoma u ḓiphiṋa nga khaedu ya u amba vho vhofholowa;
- vha thoma u shumisana kha mishumo ya zwigwada hu na u leluwa hu engedzeaho;
- vha sumbedza lutamo lwa u laula ngudo dzavho;
- vha thoma u vha na u shuma nga maanḓa na u shumisa ngona kha maitele avho;
- vha thoma u engedza maitele a u pima, u ita mafhungo na u shumisa mafhungo;
- vha engedza nḓivho yavho ya u ṱoḓisisa, u vhambedza na u pima vha tshi khou sengulusa.

Nyombedzelo

Kha Vhuimo uvhu vhagudi vha khwaṱhisedza na u hudza vhutsila havho ha u guda na u fhaṱa vhuḓifulufheli na vhueleli kha u shumisa luambo lwa orala. Mushumo wa Kharikhuḽamu yo ṱanganelanaho i ḓo sika tshipiḓa tshihulwane tsha mushumo wa u guda.

U ṱanḓavhuwa ha mafhungo

Vhagudi vha ḓo shuma kha mafhungo o ṱanḓavhudzeaho kha Vhuimo ha Vhukati. Luambo na zwi re ngomu mafhungoni zwi ḓo vha zwo lapfaho na u serekana Zwi ḓo ḓivhadza vhagudi kha orala na u ṅwala maṅwalwa na u ṱunḓa zwithu zwa ndeme zwa matshilisano a vhupo.

Mishumo ya u guda yo ṱanganyiswaho

U thusa uri vha vhekanye maimo a asesimennde, mvelelo iṅwe na iṅwe i na vhutsila ho fhambanaho sa nyombedzelo yayo (u thetshelesa, u vhala, u lavhelesa, u ṅwala, u humbula na u ṋea mihumbulo). Honeha, kha mbekanyamushumo dza u guda hezwi zwi tea u vha zwi mafhungoni kha u guda ho ṱanganelaho hune ha tea u vha na ndivho i re khagala na u vha yo fanelaho.

Mafhungo o hudzwaho na u fhambanyiswa

Mafhungo a tshimbilelanaho na ndivho idzi a tea u bviswa kha zwithu zwo fhambanaho zwo ḓisendekaho kha ṱhoḓea dza mugudi na kha zwithu zwo ṱanḓavhudzwaho zwa matshilisano.
Ngudo dzi fanela u katela zwithu zwi kwamaho lushaka sa vhushayi, HIV/AIDS na vhugevhenga. Vhupfiwa uvhu a ho ngo fanela u sokou dzhiwa sa mafhungo zwao, hone, vhu fanela u dzhielwa nṱha sa izwi vhu tshipiḓa tsha tshenzhemo ya vhutshilo ha mugudi. Nga nḓila heyi, hu nga vhewa khagala vhuḓi ha u shumisa luambo na u vha konisa u bveledzisa vhutsila ho sedzuluswaho nga vhuronwane, tsumbo:

- U ḓivha zwiito zwi nyadzadzisaho vhaṅwe vhathu.
- U guda nḓila ine mafhungo a luvheledza vhavhali uri vha humbule nga nḓila nkene.
- U itela khaedu mishumo heyi ya luambo.

Nga nḓila heyi, vhadededzi na vhagudi vha ḓo:

- Bveledza Mvelelo dza u guda dza vhutshilo hoṱhe na dza mveledziso dza fumimbili
- Lugisela mishumo i konḓaho na Maimo a Asesimennde a konḓaho kha Vhuimo ha Nṱha.

MVELELO DZA U GUDA

Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshelesa

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u ḓiphiṋa na u fhindula nga nḓila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo:
Vhutsila ha vhagudi ha u thetshelesa mafhungo malapfu a orala (ane a tevhela milayo na a sa i tevheliho)

Mvelelo ya u guda ya 2: U amba

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḓifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo:
Musi vhagudi vha tshi aluwa, hu thoma u vha na khaedu nnzhi dzine dza ṱoḓa u bveledzwa ha vhuḓifulufheli ha mugudi kha u amba. Vhagudi vha ḓo isa phanḓa u bveledzisa vhutsila ha u davhidzana, vha vha na vhupfiwa kha phambano dza mvelele dza zwitshavha, vha guda na ndeme ya nyambo nnzhi.

Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u ḓiphiṋa, na u fhindula nga nḓila ya u sengulusa vhuḓi, mvelele na u nyanyulea kha maṅwalwa:
U vhala ho ṱanḓavhuwaho ha maṅwalwa a Afrika Tshipembe na a ḽifhasi zwo lugela nyanyuwo ya nyaluwo ya mugudi, kha mveledziso ya luambo, kha ḽiteresi u vhala na u ṅwala, kha u pfesesa zwithu zwa ndeme na kha vhuḓiphiṋi.

Mvelelo ya u guda ya 4: U ṅwala

Mugudi u kona u ṅwala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa nḓivho dzo fhambanaho:
Vhagudi vha isa phanḓa u bveledza vhutsila havho ha u ṅwala vha tshi itela ndivho dzo fhambanaho . Vha thoma u bveledza na u dzudzanya mihumbulo yo teaho kha dzimbuno na maṅwalwa a vhusiki nga u tevhela maga a maitele a u ṅwala.

Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u ṉea muhumbulo

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ṉea muhumbulo, na u swikela, maitele na u shumisa mafhungo kha u guda:
Vhunzhi ha vhutsila ho bveledzwaho ha u humbula na u ṉea muhumbulo nga ha mafhungo zwi na ndeme kha maitele o̽he a u guda na u funza. Zwi fanela u funzwa zwo ṱanganywa ho sedzwa nga maanḓa zwiito zwa u tandulula thaidzo, nahone hu vhe na ndivho ya pfunzo i re na ndeme i vhonalaho.

Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe.

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo u sika na u ṱalutshedzela mafhungo: Mugudi u ḓo vhona uri luambo lu shuma hani, na u bveledza luambo lune lwa shumiswa na nga vhaṅwe u amba nga ha luambo, uri vha kone u sengulusa maṅwalwa avho vhone vhaṋe na maṅwalwa a vhaṅwe hu tshi tevhelwa zwine zwa ambwa, mushumo wazwo na u vha vhuṱalani ho teaho. Vha ḓo kona u shumisa nḓivho iyi u ita ḽiedza ḽa luambo u fhaṱa zwine zwa amba (u bva kha vhuimo ha ipfi na fhungo u swika kha mafhungo oṱhe) ḽa u vhona uri hu na vhushaka vhukati ha zwine mafhungo a amba na zwi re mafhungoni. Vha ḓo kona u ḓivha tshanduko ya luambo zwifhinga zwi tshi ṱandulukana na vhukati ha mvelele, na uri lu shanduka hani kha maimo o fhambanaho.

Maimo a asesimennde na maṅwalwa

Kha zwipiḓa zwi tevhelaho, maimo a asesimennde a mvelelo iṅwe na iṅwe a ḓo ṋekedzwa gireidi iṅwe na iṅwe. Tsumbo dza maṅwalwa dzine dza nga shumiswa u ṱanganya u guda dzi a shumiswa. Hedzi a si dzone, tsumbo fhedzi mudededzi a nga engedza nga u nanga dziṅwe dzo teaho na maṅwalwa a re hone.

Gireidi ya 4

Maṅwalwa o themendelwaho

Orala:

- Nyambedzano
- Zwipitshi
- Zwirendo
- Ndimana dza khorala
- Nganetshelo (tsumbo: ngano dza phukha, mafhungolungano, nganetshelo
- Mivhigo ya zwiwo
- Miswaswo, dzithai na ḽimeriki
- Mivhigo ya mutsho
- Dziinthaviwu
- Nyambedzano ṱhukhu
- Dzinyimbo
- Mitambo ya maipfi
- Ndaela (tsumbo: kha mitambo)
- Mabuḓo

U ṅwala /U Vhona:

- Zwirendo
- Nganetshelo
- Mivhigo (tsumbo: saintsi, matshele, khombo, mitambo)
- Nganetshelo (tsumbo: ngano dza phukha, mafhungolungano, nganetshelo)
- Maitele (tsumbo: resipi, ndaela)
- Khomiki/Dzikhathuni
- Maṅwalo
- Dayari
- Bugu dza ḽaiburari dza u sedza zwiṅwe zwithu (bugu ya ṱhalusamaipfi na ensikilophidia)
- Nyolo
- Nyolo dza mivhala minzhi yo ṱanganelanaho
- Girafu
- Tshathi (tsumbo: tshati ya u tevhelelana ha zwiwo)
- Mapa wa muhumbulo
- Mimapa

Midia nnzhi:

- Ḓirama dza TV dza vhana
- Khathuni dza TV
- Khungedzelo dza TV
- Dzikhomphutha kana CD roms (hune dza vha hone)
- Mitambo i no itea tshifhinga tshenetsho
- Khungedzelo
- Komiki
- Dzipositara (kungedzela)
- Nyito dzi tshilaho

Gireidi ya 5

Maṅwalwa o themendelwaho

Orala:

- Zwipitshi
- Maṱano a radio
- Zwirendo zwa orala (tsumbo: zwirendo zwa u khoda, baladi)
- Nganea (tsumbo: nganetshelo, ngano, mythi, mafhungolungano)
- Ndaela
- Masia
- Mafhungo
- Mivhigo ya - mutsho, mitambo na zwiṅwe
- U ṱavha mikosi ya khorala
- Nyambo
- Muṱaṱisano wa u amba
- Miswaswo

U ṅwala/U vhala:

- Zwirendo
- Nganea (tsumbo: nganetshelo, ngano, mythi, mafhungolungano)
- Marifhi
- Tsedzuluso ya dzibugu
- Dzidayari
- Dzidzhenala
- Nḓila dza u ita (tsumbo: ndaela, risipi)
- Mivhigo
- Bugu dza ḽaiburari dza u sedza zwiṅwe zwithu (tsumbo: ṱhalusamaipfi , ensaikilophidia)
- Bugupfarwa
- Dzipositara

- Zwifanyiso
- Dzigirafu na dzitshati
- Thebulu
- Mimapa ya muhumbulo
- Nyolo

Midia nnzhi:
- Dziḓirama dza TV
- Dzifilimu
- Khathuni dza TV
- Dzikhomphutha, Inthanete na CD roms hune dza wanala
- Matambwa na
- Maṱano

Gireidi ya 6

Maṅwalwa o themendelwaho

Orala:
- Nyambedzano
- Miṱangano
- Miṱaṱisano ya u amba
- Nganetshelo
- Matambwa
- Maṱano a u amba a radio
- Mafhungo
- Ndaela
- Mabuḓo
- Ṱhalutshedzo
- Zwirendo zwa orala/u vhala zwirendo
- Nganetshelo ṱhukhu
- Nyambedzano

U ṅwala/U vhona:
- Nganeavhutshilo
- Nganea
- Nganetshelo
- Mitambo
- Zwirendo
- Dziatikili dza gurannḓa na magazini
- Maitele a zwithu (ndaela)

- Bugu dza ḽaiburari dza u sedza zwiṅwe zwithu (tsumbo: ṱhalusamaipfi, enisaikilophedia)
- Bugupfarwa (dzi no bva kha maṅwe masia a u guda)
- Khungedzelo
- Zwinepe
- Zwirendo
- Girafu dzo fhambanaho
- Thebulu
- Dzitshati
- Dokumenthari mimapa

Midia nnzhi:

- Dzifilimu
- Dokumenthari
- Dzikhathuni
- Maṱano a TV (tsumbo, ḽiseisi, sathaya)
- Khungedzelo dza TV
- Dzikhomphutha, inthanete na CD roms (hune dza vha hone)
- U tamba
- Maṱano

TIRISANO
WORKING TOGETHER

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda 1

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u ḓiphiṋa na u fhindula nga nḓila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Takalela na u thetshelesa tshaka dzo fhambanaho dza mańwalwa a orala na u nyanyulea ho teaho (tsumbo: nganetshelo, mivhigo i songo lapfaho, lungano na zwirendo zwipfufhi zwa mitaladzi miṱanu).
- Amba muhumbulo muhulwane na zwidodombedzwa zwikene zwa mańwalwa na u ṱalutshedza o livhanya na tshenzhemo ya vhutshilo hawe.
- Amba nga ha kushumisele kwa mafhungo, mafurase na luambo lwa miraḓo ya muvhili nga tshiambi na uri muthetshelesi u kwamea hani (Ndi uri o ḓipfa hani murahu ha u thetshelesa tshiambi? O amba kana o ita mini zwe zwa ita uri ni ḓipfe nga iyo nḓila?).

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Takalela na u thetshelesa tshaka dzo fhambanaho dza mańwalwa a orala na u nyanyulea ho teaho (tsumbo: nganetshelo, mithyi, miswaswo na dzithai, matambwa mapfufhi na u nyanyulea khazwo).
- Topola muhumbulo muhulwane na zwidodombedzwa zwa mańwalwa makene na u ṱalutshedza o livhanya na vhutshilo hawe ha ḓuvha na ḓuvha.
- Topola zwiṱaluli zwa mafhungo a orala (tshivhumbeo, luambo, thoni na zwiṅwe) zwine zwa ita uri zwi vhe zwo teaho ndivho na vhathetshelesi vho fhambanaho.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ḓiphiṋa nga u thetshelesa na u fhindula nga u sasaladza mańwalwa o fhambanaho a orala sa nganetshelo, ngano dza vhathu, zwirendo, matambwa, u amba na muṱaṱisano wa u amba.
- Topola thero, u vhudzisa mbudziso, na u livhanya mihumbulo na tshenzhemo ya vhutshilo hau iwe muṋe.
- Topola na u amba nga ha zwiṱaluli zwihulwane sa nzulele ya zwithu, luambo lwa tshiambi nga u sedza miraḓo, zwi re ngomu na u khetha maipfi:
  - u ambedzana uri zwi kwama hani muthetshelesi na uri ndi ngani;
  - u amba uri zwiṱaluli izwi zwi nga shanduka hani kha vhathetshelesi na ndivho dzo fhambanaho;
  - u haseledza uri zwiṱaluli izwi zwi vhea tshiambi na muthetshelesi kha vhuimo-ḓe (tsumbo: malugana na vhurangaphanḓa, maanḓa, na kuhumbulele kha vhatambi na zwiṅwe);
  - u topola na u amba uri u sa ṱoḓa u sudzuluwa kha zwine wa tenda zwi itea hani na uri zwi kwama hani muthetshelesi (tsumbo: muhali u vhonala hani? Izwi zwi ita uri ni ḓipfe hani? Vhathu vho tou rali vhutshiloni naa?).

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 1 (i ya phanḓa)

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u ḓiphiṋa na u fhindula nga nḓila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba uri thoni ya tshiambi na kunangele kwawe kwa maipfi zwi shanduka hani musi a tshi amba na vhathetshelesi vho fhambanaho kana e na ndivho yo fhambanaho.
- Amba nga ha mibvumo na zwifanyiso zwa maipfi kha luambo na u bula muhumbulo uri zwi kwama hani muthetshelesi.
- Thetshelesa mafhungo a tshi ṱoḓa u pfa zwine zwa ambwa sa muvhigo wa mutsho, nḓivhadzo dza tshikolo, inthaviwu na zwiṅwe. U humbula nga ha maambiwa mahulwane kana u aravha nga nḓila yo fanelaho.
- Tevhela ndaela na u tevhela mabuḓo.
- Thetshelesa nyambedzano dza vhaṅwe u sumbedza u ṱhonifha vhuḓipfi ha vhaṅwe na u takalela mihumbulo ya vhaṅwe nga vhuronwane .
- Haseledza nga ndeme dza matshilisano, vhuḓilisi na dza mvelele na khumbulelo kha mafhungo (tsumbo: naa miṱa yoṱhe i na mme, khotsi na vhana naa? Naa hu na dziṅwe tshaka dza miṱa naa?).

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba uri luambo lu shumiswa hani u bveledza u sumbedza tshiimo.
- Thetshelesa mafhungo a no pfukisela milaedza (mabuḓo, nḓila, zwipitshi, maṱano a u amba radioni, dzidokhumenthari) u topola mihumbulo mihulwane kana zwidodombedzwa na u shumisa mafhungo nga nḓila yo teaho.
- Amba nga ndeme dza matshilisano, vhuḓilisi na mvelele, kuhumbulele, khumbulelo kha maṅwalwa a orala, u ṋea mihumbulo kha zwo dzheniswaho na zwo bviswaho (tsumbo: naa mulaedza wa nganetshelo u a shuma kha nzulelele dzoṱhe naa? Ndi zwifhio zwi songo katelwa ho kha iyi nganetshelo?

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba nga ha mibvumo na mvelelo ya zwi vhonalaho sa mutevhetsindo, ndovhololo, pfanabvumo, maedzabvumo, u vhambedza.
- Thetshelesa zwavhuḓi na u pfelana vhuṱungu u tanganedza mihumbulo ine ya hanedzana na yau na u fhindula zwavhuḓi zwi tshi ya nga vhungomu ha mafhungo.
- Thetshelesa u itela u wana mafhungo kha maṅwalwa o fhambanaho a orala (muṱaṱisano wa u amba, ṱhalutshedzo, mivhigo, dzidokhumenthari dza TV, u ita manweledzo a mihumbulo mihulwane na u ṅwala zwidodombedzwa).
- Amba nga ndeme dza matshilisano, vhuḓilisi na mvelele kha mafhungo o fhambanaho na u amba uri mulaedza wo fhiriswa hani mafhungoni (tsumbo: hu na hune vhathu vha nambatela kha zwine vha tenda khazwo naa?).

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 2

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḓifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba nga tshenzhemo, mihumbulo na mafhungo fhethu ho teaho na kha vhathetshelesi vho fhambanaho na nḓivho dzo fhambanaho.

- U shumisa luambo kha u amba na vhaṅwe:
  - u shumisa luambo kha u, u bula zwine a khou humbula (tsumbo: u anetshela nganetshelo, u renda tshirendo, kana u tamba zwipiḓa);
  - u fha vhaṅwe mihumbulo nga ha ṱhoho dza mafhungo dzo ḓoweleaho a bvaho kha tshenzhemo dzavho;
  - u humbula na u ṱalutshedza zwo iteaho;
  - u fha tsumbabuḓo kana ndaela;
  - u vhudzisa na u fhindula mbudziso;
  - u amba na u vhambedza mihumbulo ya vhaṅwe na yawe.

- Shumisa luambo lwo teaho lwa muvhili na vhutsila ha u amba
  - u ṱanganya maṱo na muambiwa ngae u silinga nga zwipiḓa zwa muvhili na nga tshifhaṱuwo;
  - u shumisa ipfi ḽi pfalaho, u awela na u amba nga luvhilo lwo teaho.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba nga tshenzhemo, mihumbulo na mafhungo fhethu ho teaho na kha vhathetshelesi vho fhambanaho na nḓivho dzo fhambanaho.
- U shumisa luambo nga muhumbulo wo dzivhaho kha u ambedzana na vhaṅwe (tsumbo: u khoḓa nungo dza muṅwe muthu):
  - u shumisa luambo kha u vhumba na u bula zwine a khou humbula (tsumbo: u sumba vhuḓipfi, na mihumbulo, u ita ḽitambwa).
- U fha vhaṅwe mihumbulo nga ha ṱhoho dza mafhungo dzi songo ḓoweleaho na zwiwo nga u shumisa u humbulela:
  - u ṱalutshedza zwiwo na u fha muvhigo na u fha tsumbabuḓo nga nḓila i pfeseseaho;
  - u vhudzisa mbudziso dza ndeme dzi si na phindulo na u kona u fhindula nga u shumisa muhumbulo wo dzikaho;
  - u amba na u khwaṱhisedza mihumbulo yawe ene muṋe nga mbuno dzo teaho.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba nga tshenzhemo, mihumbulo na mafhungo fhethu ho teaho na kha vhathetshelesi vho fhambanaho na nḓivho dzo fhambanaho.
- U shumisa luambo u amba na vhaṅwe lune lwa bvisela khagala vhuḓipfi na mihumbulo ya zwo iteaho. (tsumbo: u amba nga nyanyuwo na vhuḓiimiseli):
  - u shumisa luambo kha u vhumba, u bula zwine vha khou humbula (tsumbo: zwirendo na u dzhiea nga muzika);
  - u kovhekana mihumbulo na u ṋekedza mihumbulo yawe nga thero dzi re na khaedu nga u tevhekana havhuḓi (tsumbo: u ṋekedza positara, mivhigo, muṱaṱisano nga u amba);
  - vhudzisa na u fha phindulo dza mbudziso dzi no konḓa;
  - u bveledza u ṅaṅisana havhuḓi hu itela u khwaṱhisedza mihumbulo yawe.
- Shumisa vhutsila ha u amba na vhaṅwe zwigwadani
  - u tevhela nzulele uri hu vhe na u amba ho teaho kha u shuma tshigwadani;
  - u fha muvhigo wo linganelaho;
  - u sumbedza u kwamea nga phambano dza mvelele na matshilisano (tsumbo: u khwaṱhisa na u dzhenisa/vhumbekanya/katela nyambo dziṅwe, tshenzhemo, mbudziso);
  - u shumisa luambo lwa muswaledzi/mulamuli kha vhuimo ha khuḓano.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 2 (i ya phanḓa)

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḓifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa maipfi na zwivhumbeo zwo teaho kha ndivho na vhathetshelesi vho fhambanaho.
- Shumisa luambo lwo linganelaho lwo teaho hune lwa khou ambiwa hone, (tsumbo: thoni, kunangelwe kwa maipfi na tshitaela, luambo lwa muvhili):
  - u shumisa luambo u sumbedza ṱhonifho (tsumbo: u humbela pfarelo, u humbela, u livhuha, u thusa);
  - u amba na u lingedza u shavha u shumisa luambo lu ṱhavhaho na lwa u khethulula.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo lwo teaho lwa muvhili na vhutsila ha u amba;
  - u ṱanganya maṱo na vhathetshelesi;
  - u shumisa thoni yo teaho na u amba nga tshifhaṱuwo;
  - u laula volumu kana u amba hu tshi itelwa u khwaṱhisedza;
  - u awela musi a tshi khou amba fhethu ho fanelaho u itela u laula luambo kha pfanelo dza vhathetshelesi.
- Shumisa luambo kha ndivho na vhathetshelesi.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa vhutsila ho teaho ha u amba na ha luambo lwa muvhili.
- Amba a songo furalela vhathetshelesi
  - u shandula thoni , volumu na vhueleli ha ipfi kha u ombedzela;
  - u sedzulusa nḓila ye a ṋetshedza ngayo mushumo wawe na vhutsila na u lingedza u khwinifhadza vhuṱudzeṱudze;
  - sumbedza u ḓivha phambano vhukati ha mvelele na matshilisano (tsumbo: nga u shumisa luambo lu si na u ṱalula mbeu na lu sa ṱaluli mirafho);
  - dzhiela nṱha khaedu dzine dza yelana na tshiṱalula tsha u shumisa luambo;
  - shumisa luambo lwa muvhili na nyimele, sa tsumbo; nyambangazwanda, mbonelo ya tshifhaṱuwo, khau amba ho fhambanaho ha orala sa tsumbo, u vhala mafhungo, u ita ḓirama, zwikhoḓo.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 2 (i ya phanḓa)

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḓifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimennde kha heyi mvelelo ya u guda ya gireidi)

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo lwo linganelaho lwo teaho fhethu hu songo ḓoweleaho hune lwa khou ambiwa hone:
  - shumisa tshivhumbeo tsha girama na maidioma o teaho kha ndivho;
  - shumisa nga vhusedzi u amba nga nyanyulo khulwane sa u dinalea,u vha na mbilu ṱhukhu,u pfela vhuṱungu, na lutamo;
  - topola na u ṋea khaedu kha u shumisa luambo lwa u khethulula.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u bvukula tshenzhemo yawe ya mihumbulo na kha vhathetshelesi vho fhambanaho na ndivho dzo fhambanaho:
  - u shumisa luambo kha u amba vhe vhoṱhe, sa tsumbo; u amba nga ha u nyanyulea, zwine vha zwi ṱoḓa;
  - u shumisa luambo kha u vhumba, zwikhoḓo, u anetshela nganea (tsumbo: zwirendo, tekiniki dzo fhambanaho dza u anetshela nganetshelo);
  - u fha vhaṅwe mihumbulo kha ṱhoho dzi nyanyulaho nga nḓila yo dzudzanywaho (tsumbo: muṋekedzo na u ṱaṱa nga u amba);
  - u shumisa luambo kha u fha kana u ṋekedzana mafhungo nga nḓila yo dzudzanywaho (tsumbo: positara, ṱalutshedzani uri ni ita hani mushumo u konḓaho);
  - u vhudzisa na u fhindula mbudziso dzi ṋeaho khaedu;
  - u bveledza mbuno na u ṅaṅisana havhuḓi u khwaṱhisa mihumbulo;
  - u shumisa luambo lwa muvhuyefhadzi (*diplomatic*) fhethu hune ha vha hu na khuḓano;
  - u dzhia vhuimo ha mudzulatshidulo kana murangaphanḓa kha mihaseledzo kana dzinyambedzano.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 2 (i ya phanḓa)

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḓifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimennde kha heyi mvelelo ya u guda ya gireidi)

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimennde kha heyi mvelelo ya u guda ya gireidi)

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa maipfi na zwivhumbeo zwo teaho kha ndivho na vhathetshelesi vho fhambanaho:
  - u shumisa luambo lwo teaho hune lwa shumiswa fhethu hu re na khaedu na hu songo ḓoweleaho na u sumbedza u ḓivha vhathetshelesi vho fhambanaho;
  - u shumisa luambo kha mishumo yo fhambanaho sa u luvheledza, u ṅaṅisana, u ṉea mafulufulu;
  - u humbudza nḓila dza u pikisa kushumiselwe kwa luambo lwa khethululo.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 3

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa nḓivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala maṅwalwa o fhambanaho a fikishini na a si a fikishini a Afrika Tshipembe na a mashangoḓavha a re na ndivho dzo fhambanaho (tsumbo: zwirendo, nganetshelo, mythi, dziburotsha, bugu dza ḽaiburari dza u sedza zwiṅwe zwithu na bugupfarwa na zwiṅwe):
  - u vhala vha vhoṱhe vha tshi shumisa nḓila dzo fhambanaho dza u vhala na u pfesesa dzo teaho ndivho dzo fhambanaho;
  - u ngula uri vha wane muhumbulo wa nyangaredzo;
  - u serula uri vha wane zwidodombedzwa;
  - u sedza siaṱari ḽa zwi re ngomu, dziṱhoho; tsumbamafhungo u itela nyangaredzo ya mbonalo;
  - u bvumba, u shumisa lusevheḓi u ṱoḓa zwine zwa ambwa;
  - u vhalela nṱha lu pfalaho na vhuḓinyanyuli.

- Sedza na u amba nga ha zwi vhonalaho na maṅwalwa a midia nnzhi hu na ndivho dzo fhambanaho (tsumbo: khungedzelo, vidio/filimu, ḓirama dza TV, dzikhomphutha na dzi CD roms arali dzi hone na zwiṅwe):
  - u haseledza mulaedza wo fhiriselwaho;
  - u topola na u amba nga ha tekeniki dza girafu dzi ngaho sa muvhala, kunangelwe kwa zwifanyiso na zwiṅwe, hu u sumbedza uri zwi kwama hani mafhungo.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:.

- Vhala maṅwalwa o fhambanaho a fikishini na a si a fikishini a Afrika Tshipembe na a mashangoḓavha a re na ndivho dzo fhambanaho (tsumbo: zwirendo, nganetshelo, dziburotsha, bugu dza ḽaiburari dza u sedza zwiṅwe zwithu na bugupfarwa na zwiṅwe):
  - u vhala e eṱhe a tshi shumisa nḓila dzo fhambanaho dza u vhala na u pfesesa dzo teaho ndivho dzo fhambanaho;
  - u ungula uri a wane muhumbulo wa nyangaredzo;
  - u serula uri a wane zwidodombedzwa;
  - u sedza siaṱari ḽa zwi re ngomu, dziṱhoho, tsumbamafhungo;
  - u shumisa nḓivho ya kale kana lusevheḓi lwa mafhungo u wana zwine zwa ambwa;
  - u bvumba, zwi re ngomu kana magumo;
  - u ita mapa wa nganetshelo kana u ṅwala mbuno khulwane kha u londa kupfesesele;
  - u vhalela nṱha lu pfalaho na vhuḓinyanyuli.
- Sedza na u amba nga ha zwi vhonalaho na maṅwalwa a midia nnzhi hu na ndivho dzo fhambanaho (tsumbo: zwifanyiso, dziphositara, dzikhathuni, dzikhomphutha na dzi CD roms arali dzi hone na zwiṅwe)
  - u amba nga ha mulaedza wo ṋetshedzwaho;
  - u topola na u amba nga ha tekeniki dza girafu dzi ngaho sa muvhala, u nanga zwivhumbeo, lushaka na vhuhulu ha maḽeḓere, zwiga, na kunangelwe kwa zwifanyiso lushaka na vhuhulu ha maḽeḓere, zwiga na zwiṅwe.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala maṅwalwa o fhambanaho a fikishini na a si a fikishini a Afrika Tshipembe na a mashangoḓavha a re na ndivho dzo fhambanaho (tsumbo: dzidzhenala, vhurendi, nganea, matambwa mapfufhi, dzigurannḓa, bugupfarwa na zwiṅwe):
  - u vhala na u vhalela ngomu, u dzudzanya nḓila dza u vhala uri dzi fanele ndivho na vhathetshelesi;
  - u shumisa nḓila dzo teaho dza u pfesesa (tsumbo: u ungula, u serula, u bvumba, lusevheḓi lwa zwi re ngomu, u laula u pfesesa na zwiṅwe).
- Sedza na u amba nga ha zwi vhonalaho na maṅwalwa a midia nnzhi hu na ndivho dzo fhambanaho (tsumbo: zwifanyiso, dziphositara, dzikhathuni, dzikhomphutha na dzi CD roms arali dzi hone na zwinwe):
  - u ṱalutshedzela na u amba nga ha dzitekeniki sa mveledziso dza mubvumo na u funga ha mavhone, u khetha zwifanyiso, fhethu hune vha nga vhea hone khamera, tshivhumbeo na makolo, dzigirafiki na zwiṅwe na zwauri zwi kwama hani muṱaleli.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanḓa)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza na u topola u nyanyulea nga mafhungo.
- Amba uri vhaṅwali na vha vhutsila ha zwivhonalaho vha anḓana na vhavhali vhavho nga nḓila dzo fhambanaho, na u sika kuvhonele kwo fhambanaho kwa shango vha tshi shumisa luambo na mbonalo.
- Sumbedza u pfesesa maṅwalwa a fikishini:
  - vha haseledza nga muhumbulo muhulwane, puloto, vhuimo ha zwithu na vhabvumbedzwa;
  - u amba nga ha puloto na vhabvumbedzwa;
  - u amba nga thero na u fha muhumbulo na u khwaṱhisedza.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba na u sengulusa uri mafhungo a vha nyanyula hani.
- Amba uri vhaṅwali vha vhutsila ha zwi vhonalaho vha kwamana na vhavhali vhavho nga nḓila dzo fhambanaho na uri vha sika hani kuvhonele kwo fhambanaho kwa shango vha tshi shumisa mbonalo dza shango.
- Ṱalutshedza na u topola na u amba nga zwipiḓa sa muhumbulo muhulwane, vhabvumbedzwa na puloto kha maṅwalwa a fikishini:
  - u amba nga muhumbulo muhulwane, puloto, vhuimo ha hune zwa khou bvelela hone na vhabvumbedzwa;
  - u amba nga ha puloto na vhabvumbedzwa;
  - u amba nga ha thero na zwithu u khwaṱhisedza.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṱalutshedza ṱhalutshedzelo na vhukwamei nga mafhungo, na u fha mbuno dzo livhanywaho kana tshenzhemo ya ene muṋe.
- Amba uri tekeniki dzo shumiswaho nga vhaṅwali, vhaoli vha makolo na vhafodi vha fhaṱa hani mbonalo ya shango na u vhea muvhali kha vhuimo ho teaho nga nḓila dzo fhambanaho.
- Sumbedza u pfesesa maṅwalwa, na uri dzi kwama hani vhutshilo havho, ndivho yao na uri a shuma hani:
  - u ṱalutshedza thero, puloto na vhabvumbedzi;
  - u amba muhumbulo wa muṅwali, uri zwine zwa ambwa zwi fhaṱwa hani, na uri muvhali u vhewa kha vhuimo ḓe (tsumbo: Muṅwali u ṋekedza nganetshelo sa muṱaleli kana sa muthu ane zwa khou bvelela khae Muvhali u ḓi pfa hani nga vhabvumbedzwa vhahulwane? Ni a pfelana vhuṱungu kana ni a sasaladzana na? Muṅwali u ita mini uri ni ḓi pfe nga nḓila iyo?)
  - u vhona na u ṱalutshedza zwivhumbeo zwo fhambanaho, kushumiselwe kwa luambo, ndivho na vhathetshelesi vha maṅwalwa o fhambanaho;
  - u topola na u pima lushaka na u tea ha luambo na zwine zwa ambwa ho sedzwa vhathetshelesi vho khethwaho;
  - u topola na u sengulusa zwiṱalusi zwa tshaka dzo fhambanaho dza maṅwalwa kana tshaka dza mafhungo (tsumbo: nzudzanyo na nzulele dzine dza shumiswa kha zwirendo zwo fhambanaho, nganeavhutshilo, maanetshelo a gurannḓa dzo fhambanaho na zwiṅwe).

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanḓa)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa ḓivhaipfi na u amba nga munanguludzo wa maipfi, zwifanyiso zwa muhumbulo na zwine mibvumo ya ita kha zwirendo, nganetshelo na maṅwalwa a midia nnzhi (tsumbo: mutevhetsinde, pfanapheledzo, pfanabvumo, zwifanyiso zwa maipfi, tseiso).

- Vhona zwivhumbeo zwo fhambanaho, u shumisa luambo, nḓivho na vhathetshelesi vha maṅwalwa o fhambanaho:
  - u vhona ndivho dzo fhambanaho dza maṅwalwa (tsumbo: zwipitshi, nganetshelo, zwirendo , na khungedzelo);
  - u vhona uri maṅwalwa o vhekanywa hani;
  - u vhona uri luambo lwo teaho hune lwa khou ambelwa hone zwi fhambana u ya nga ndivho na vhathetshelesi.

- Topola na u amba zwithu zwa ndeme kha maṅwalwa zwi tshi elana na zwa mvelele, matshilisano,vhupo na vhuḓilisi (tsumbo: pfunzo ya nganetshelo na vhundeme hayo, mafhungo a si a tshiṱalula na u lingana hu tshi sedzwa nzulele dza zwithu na vhabvumbedzwa).

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa ḓivhaipfi na u amba nga munanguludzo wa maipfi, zwifanyiso zwa muhumbulo na zwine mibvumo ya ita kha zwirendo, nganetshelo na maṅwalwa a midia nnzhi (tsumbo: mutevhetsinde, pfanapheledzo, pfanabvumo, zwifanyiso zwa maipfi, tseiso):
  - vhona nḓila ye maṅwalwa o fhambanaho a vhekanywa ngayo (tsumbo: nganetshelo dzine vhatambi vhadzo ha vha zwipuka, marifhi, u sedzulusa dzibugu);
  - u topola zwine zwa sumbedza zwiṱalusi zwa kuṅwalele kwo fhambanaho sa fikishini ya saintsi , nganetshelo dza madambi;
  - u topola ndivho dzo fhambanaho dza maṅwalwa.

- Topola na u amba nga ndeme dza maṅwalwa vhupo, mvelele na matshilisano:
  - u topola na u amba nga mahumbulwa, ndivho yao na mvelele yao;
  - u vhona na u ambedzana nga ha zwine vhathu vha tenda na u sa ṱoḓa u sa sudzuluwa kha zwine vha tenda na uri zwo bvelela hani;
  - u amba na u vhambedza uri maambwa a zwa matshilisano na mvelele nga vhaṅwali nga dziṱhoho dzo fhambanaho o farwa hani.

- Pfesesa na u nyanyulea zwavhuḓi kha maṅwalwa o fhambanaho:
  - u topola mihumbulo mihulwane ya u tikedza, u vhona zwidodombedzwa zwihulwane na u nweledza mafhungo;
  - u vhala na u tevhedza ndaela dzi konḓaho, na u tevhela tsumba mabuḓo hu si na u thuswa.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Topola na u haseledza nga ha ndeme dza matshilisano na mvelele:
  - u ṱalutshedzela milaedza i re khagala na yo dzumbamaho ya muṅwali;
  - u topola vhuvhambedzanyi ho fhambanaho vhu re ngomu ha maṅwalwa a konḓaho na u fha vhuvhambedzanyi hau ho livhanywa na vhuṱanzi vhu re ngomu ha mafhungou;
  - u amba nga ha vhunzhi ha ndeme dza mvelele na matshilisano a vhathu mafhungoni;
  - u sengulusa mvelele dza u sa ṱoḓa u sudzuluwa kha zwine wa tenda khazwo, u amba zwi sa tshimbilelaniho na mafhungo na u amba uri zwi nga itelwa hani khaedu na u shandulwa, na u fha mihumbulo ya vhuṋe na u khwaṱhisedza.

- Pfesesa na u shumisa maṅwalwa a mafhungo zwavhuḓi:
  - u nweledza mihumbulo mihulwane ya u tikedza;
  - u topola na u rekhoda mafhungo o teaho zwavhuḓi;
  - u tevhela ndaela dzi konḓaho,na u tevhela tsumbamabuḓo hu si na u thuswa.

- Ṱalutshedzela na u sengulusa zwidodombedzwa kha maṅwalwa a girafiki (tsumbo: mimapa, dzigirafu dza mutalo dza na u fhirisela mulaedza u tshi bva kha tshivhumbeo u ya kha tshiṅwe.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanḓa)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa na u nyanyulea zwavhuḓi kha maṅwalwa a mafhungo:
  - u topola mihumbulo mihulwane na ine ya i thusedza;
  - u vhala nga nṱha hu tshi ṱoḓiwa zwidodombedzwa zwa mafhungo sa muvhigo wa mutsho, zwifhinga zwa kutshimbilele kwa zwiendedzi mimapa na zwiṅwe;
  - u tevhela milayo mipfufhi yo ṅwalwaho fhasi.

- Ṱalutshedzela maṅwalwa a vhonalaho a sa konḓiho sa (thebulu, dzitshati, dziphositara, dzigirafu, mimapa) na u kona u shandula maṅwalwa u bva kha tshivhumbeo u ya kha tshiṅwe (tsumbo: girafu kha ṱhalutshedzo ya phara).

- Khetha maṅwalwa o teaho u ya nga u ṱoḓea ha mafhungo sa ṱhalusamaipfi, dziensaikilophidia dza vhana na bugu dza ḽaiburari.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṱalutshedzela na u amba nga ha maṅwalwa a vhonalaho (tsumbo: thebulu, tshathi, dziphositara, dzigirafu, mimapa) na u kona u shandula maṅwalwa. Tsumbo: u shandulela data ya thebulu kha girafu).

- Khetha matheriala wa u vhala wo teaho na u shumisa vhutsila ha u ita ṱhoḓisiso kha u wana mafhungo kha ṱhalusamaipfi, bugu dza ḽaiburari dzine ha nga wanala mafhungo khadzo na zwiko zwa tshitshavha kana midia dza elekitironiki (Hune dza wanala).

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Khetha maṅwalwa o teaho u itela u wana ṱhoḓea dza ene muṋe na mafhungo u bva kha zwiko zwo fhambanaho sa kha vhadzulapo hu tshi shumiswa midia dza elekitironiki. (Hune dza wanala).

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 4

U ṅWALA

Mugudi u kona u ṅwala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa nḓivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṅwala mafhungo o fhambanaho vha tshi itela ndivho na vhathetshelesi vho fhambanaho:
  - u ṅwalela nḓivho ya iwe muṋe, mutandulo, u tamba, zwa muhumbulo na u kona u sika zwithu (tsumbo: marifhi, phara dza u ṱalutshedza, vese ya tseiso ya mitaladzi miṱanu na zwiṅwe);
  - u ṅwala maṅwalwa a bulaho mihumbulo i re khagala kha vhathetshelesi vho fhambanaho (tsumbo: muvhigo u songo lapfaho, ndaela);
  - u ṅwala na u ola maṅwalwa a vhonalaho ane a fhirisa mulaedza zwavhuḓi kha vhathetshelesi vho fhambanaho (tsumbo: phositara, dzikhathuni, dziburotsha dzi sa konḓiho);
  - u shandula mafhungo u bva kha tshiimo tshiṅwe u ya kha tshiṅwe (tsumbo: maṅwalwa u na u a isa kha thebulu na zwiṅwe).

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṅwala mafhungo o fhambanaho zwo itelwa ndivho na vhathetshelesi vho fhambanaho:
  - u ṅwalela nḓivho ya vhone vhaṋe, mutandulo, u tamba, zwa muhumbulo na vhukonibale (tsumbo: dayari, tseiso, zwiṱori zwiṱuku, nganetshelo, tshirendo);
  - u ṅwala maṅwalwa a bulaho mihumbulo i re khagala kha vhathetshelesi vho fhambanaho (tsumbo: nḓivhadzo na mivhigo);
  - u ṅwala na u ola maṅwalwa a vhonalaho ane a fhirisa mulaedza zwavhuḓi na nga vhukonibale (tsumbo: khunguwedzo, marifhi a nḓivhadzo, mapa u re na zwifanyiso na dzilebulu);
  - u shandula mafhungo u bva kha tshiimo tshiṅwe u ya kha tshiṅwe (tsumbo: mafhungo a thebulu a tshi iswa kha mafhungo).

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṅwala mafhungo o fhambanaho zwo itelwa ndivho na vhathetshelesi vho fhambanaho.
  - u ṅwalela ndivho ya vhone vhaṋe, mutandulo, u tamba, zwa muhumbulo na vhukonibale (tsumbo: dzidzhenala, zwirendo, mythi. Nyambedzano, maanea a u pikisana);
  - u ṅwala maṅwalwa a bulaho mihumbulo i re khagala kha vhathetshelesi vho fhambanaho (tsumbo: muvhigo wa ṱhoḓisiso, vhurifhi ha gurannḓa,ndaela dza tshitekiniki);
  - u ṅwala na u ola maṅwalwa a vhonalaho nga u shumisa luambo, mvelele dza mibvumo ,u ola na girafiki ho livhiwa vhathetshelesi vho fhambanaho. (tsumbo: magwati a CD na a dzibugu, khungedzelo dza TV kana gurannḓa, marifhi a nḓivhadzo are na zwinepe);
  - u sumbedza u pfesesa tshitaela,luambo lwo teaho (tsumbo: u fhirisela nganetshelo kha mafhungo a gurannḓa);
  - u sedza zwo iteaho na u pima zwo ṅwalwaho na mushumo wo sikwaho.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 4 (i ya phanḓa)

U ṅWALA

Mugudi u kona u ṅwala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa nḓivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza na u dzudzanya mihumbulo nga maitele a u ṅwala
  - u khetha na u tandula thero na u amba nga mihumbulo nga u shumisa mapa wa muhumbulo, tshathi dza nyelelano ya zwithu, na mitevhe;
  - sengulusa ṱhoho, u amba nga hayo vha tshi khou shumisa mimapa ya muhumbulo, tshati na mitevhe;
  - u ṅwala mvetomveto ya u thoma nga u sumbedza u ḓivha luambo na nzulele kha ndivho dzo teaho na vhathetshelesi;
  - ndovhololo ya mushumo hu tshi khou shumiswa nḓivho ya luambo lwo teaho, u dzudzanya na tshitaela, na muvhigo i bvaho kha vhaṅwe vhagudi vha kilasi na/kana kha mudededzi;
  - u vhalulula mvetomveto ya u fhedzisa u itela u ḓivha girama, ndongazwiga, na mupeleṱo hu tshi ṱanganelwa na u fha muvhigo u no bva kha vhaṅwe vhagudi vha kiḽasi na/kana kha mudededzi.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza na u dzudzanya mihumbulo nga maitele a u ṅwala:
  - u khetha na u tandula thero na u amba nga mihumbulo nga u shumisa mapa wa muhumbulo, tshati dza nyelelano ya zwithu, na mitevhe;
  - u bveledza ṱhoho nga u kwama zwiko, u khetha mafhungo o teaho na u vhekanya mafhungo;
  - u shumisa mafhungo tswititi, mafhungo mbumbano na mafhungo tserekano ho sedzwa ndivho dzenedzo na vhathetshelesi;
  - u dovhololа mushumo ho sedzwa zwi re ngomu, luambo lwo teaho, u dzudzanya na tshitaela na u fha mivhigo i no bva kha vhaṅwe vhagudi kilasini kana kha mudededzi;
  - u vhalulula na u ita ndulamiso ya mvetomveto ya u fhedzisa;
  - u ṋetshedza mvetomveto ya u fhedzisa na u sedza asesimennde ya zwe zwa ṅwalwa;
  - u bveledza mushumo nga u shumisa muṅwalo wavhuḓi na u vhaleaho wo lugelaho u ṋetshedzwa (tsumbo: gwati ḽa nga nnḓa dzina, dziṱhoho na zwiṅwe ho katelwa nyolo dzo teaho).

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza na u dzudzanya mihumbulo nga maitele a u ṅwala:
  - u khetha na u tandula thero na u ambedzana nga u kwama zwiko zwinzhi, u khetha mafhungo o teaho, u vhekanya mihumbulo nga u shumisa maitele a no nga mimapa ya mihumbulo, tshathi dza nyelelano ya zwithu, na dzigiridi;
  - u bveledza mvetomveto ya u thoma hu sa hangwiwi muhumbulo muhulwane, na u shumisa luambo na nzulele dzo teaho ndivho na vhathetshelesi;
  - u shumisa mafhungo tswititi,mafhungo mbumbano na mafhungo tserekano ho sedzwa ndivho dzenedzo na vhathetshelesi;
  - u dovhololа mushumo ho livhiwa kha u khwinifhadza luambo, u dzudzanya na tshitaela u shumisa muvhigo u no bva kha vhagudi nae;
  - u bveledza mvetomveto nnzhi;
  - u fha muvhigo kha vhagudi nae;
  - u bveledza maṅwalwa o lulamisiwaho lwa u fhedza ho katelwa na zwifhinga zwa muvhigo u bvaho kha vhagudi nae khathihi na mudededzi;
  - u ṋetshedza mushumo, ho sedzwa vhudele na muṋetshedzo wo khwinifhadzwaho (tsumbo: gwati ḽa nga nnḓa, siaṱari ḽa zwi re ngomu, kuvhetshele na zwifanyiso zwo teaho na makolo.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 4 (i ya phanḓa)

U ṅWALA

Mugudi u kona u ṅwala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa nḓivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṋetshedza mushumo nga u shumisa muṅwalo wavhuḓi na u vhaleaho, na tshivhumbeo tshavhuḓi, sa thero, na u khethekanya dziphara, na u sukumedza na zwiṅwe, uya nga afho he zwa tea ngaho.
- Shumisa nḓivho ya luambo kha masia o fhambanaho kha maimo o fhambanaho.
- *Tshiimo tsha ipfi:*
  - u nanga na u shumisa tshakha dzo fhambanaho dza ipfi dzine dza bva kha tshenzhemo, nyito, ḽiteresi, luambo lwa orala lwa vhagudi ngae na vhaṅwe).
- *Vhuimo ha mafhungo:*
  - u lapfisa mafhungo nga u engedza maṱaluli na maḓadzisi, na mafurase a u ṱalula mafhungodavhi;
  - u sudzulusa mafhungo u bva kha tshifhinga u ya kha tshiṅwe nga nḓila yavhuḓi.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa nḓivho ya luambo kha masia na maimo o fhambanaho.

- *Tshiimo tsha ipfi:*
  - u nanga na u ita maedza nga u shumisa tshakha dzo fhambanaho dza ipfi dzine dza bva fhethu ho fhambanaho;
  - u shumisa ṱhalusamaipfi kana thesaurus u sedza maipfi.

- *Vhuimo ha mafhungo:*
  - u lapfisa mafhungo nga u engedza maṱaluli na maḓadzisi, na mafurase a u ṱalula mafhungodavhi;
  - u sudzulusa mafhungo u bva kha tshifhinga u ya kha tshiṅwe nga nḓila yavhuḓi;
  - u shumisa maipfi maambiwa na maipfi maambelwa.

- *Vhuimo ha phara:*
  - u shumisa fhungo-thero hu tshi katelwa na mafhungo o teaho u fhaṱa phara yavhuḓi;
  - u shumisa nḓila dzo fhambanaho dza u lungekanya dziphara;
  - u shumisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga dzo teaho.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa nḓivho ya luambo kha masia na maimo o fhambanaho.

- *Tshiimo tsha ipfi:*
  - u nanga na u ita maedza nga u shumisa tshakha dzo fhambanaho dza ipfi dzine dza bva kha maṅwe masia a u guda, na maṅwe masia ane a takadza mugudi, tshenzhemo yawe ine ya fhirisela mulaedza na zwine zwa ambwa phanda;
  - u peleṱa maipfi ane a shumiswa tshifhinga tshoṱhe hu si na vhukhakhi na u sedza mupeleṱo wa maipfi maswa.

- *Vhuimo ha mafhungo:*
  - u shumisa mafhungo tswititi na mafhungo mbumbano o fhambanaho;
  - u lapfisa mafhungo nga u engedza maṱaluli na maḓadzisi, na mafurase a u ṱalula na a dzina;
  - shumisa makhathi o fhambanaho a mafhungo;
  - u shumisa maipfi maambiwa na maipfi maambelwa;
  - u khwaṱhisedza u shandula mutevhekano wa maipfi.

- *Vhuimo ha phara:*
  - u shumisa fhungo-thero hu tshi katelwa na mafhungo o teaho u fhaṱa phara yavhuḓi;
  - u shumisa nḓila dzo fhambanaho dza u lungekanya dziphara uri hu fhaṱee mafhungo o fhelelaho.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 4 (i ya phanḓa)

U ṅWALA

Mugudi u kona u ṅwala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- *Vhuimo ha phara:*
  - u shumisa thero na mafhungo a u thusedza u fhaṱa phara yavhuḓi;
  - u shumisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga dzo teaho.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimennde kha heyi mvelelo ya u guda ya gireidi)

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimennde kha heyi mvelelo ya u guda ya gireidi)

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 5

U HUMBULA NA U ṄEA MIHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ṇea muhumbulo, na u swikela, maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo u humbula na u ṇea muhumbulo:
  - u ambedzana nga ha zwiitisi na mvelele kha maṅwalwa na luambo lwo shumiswaho u amba nga hazwo (musi..., zwenezwo..., arali...);
  - u topola iṅwe nḓila ya u ita zwithu na uri ndi ngani zwo fhambana;
  - u ita mafheledzo o livhanaho na mafhungo a songo ambiwaho ngao fhedzi a kona u amba uri ṱhalutshedzo yo fhiriselwa hani.

- Shumisa luambo u ita thasululo na u tandula:
  - u vhumba mbudziso u thusa kha u wana mafhungo o teaho;
  - u vhona zwiko zwa mafhungo;
  - u wana mafhungo nga u shumisa maipfi kana zwiteṅwa zwihulwane;
  - u khetha na u sedzisisa zwiko zwo fhambanaho zwa kusedzele kuṅwe kwa thero.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo u humbula na u ṋea muhumbulo:
  - u topola zwiitisi na mvelele kha maṅwalwa a orala na o ṅwalwaho na u bula vhushaka;
  - u gaganya ho sendekwaho kha mafhungo a ḓivheaho;
  - u fhambanya vhukati ha zwivhuya na zwi si zwivhuya zwa tshithu na u ṱalutshedza uri ndi ngani;
  - u vhudzisa na u bveledza kuvhonele kwo fhambanaho kwa ṱhoho dza mafhungo dzo ḓoweleaho;
  - u amba ṱhuṱhuwedzo ya thero kha mafhungo.

- Shumisa luambo u ṱoḓisisa na u tandula:
  - u sika mbudziso dzo teaho u vha tsumbanḓila kha u ṱoḓa mafhungo;
  - u shumisa inthaviwu kha u kuvhanganya mafhungo;
  - u vhudzisa mbudziso nthihi nga iṅwe nḓila u itela u wana mafhungo manzhi;
  - u amba uri inthaviwu i shuma hani sa nḓila ya u kuvhanganya mafhungo;
  - u ṱoḓa mafhungo kha zwiṅwe zwiko zwa mafhungo.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo u humbula na u ṋea muhumbulo:
  - u topola zwiitisi na mvelele kha vhungomu ho fhambanaho ha maṅwalwa o buḓekanyaho na Kharikhuḽamu;
  - u fha muhumbulo na u u tikedza nga vhuṱanzi ho dziaho;
  - u bveledza muṱaṱisano wa u amba wo linganelaho ṱhoho ya mafhungo;
  - u vhambedza phambano ya kuvhonele kwa zwithu na u fha mbuno;
  - u vhudzisa vhungoho na mvelele ya vhuimo ha muṅwali u ya nga mafhungo.

- Shumisa luambo u ṱoḓisisa na u tandula:
  - u vhudzisa mbudziso dza u sengulusa dzine dza bveledza khaedu na u ṱoḓa ṱhalutshedzo dzo teaho;
  - u vhudzisa mbudziso dza vhutevheleli u itela u wana phindulo yo teaho;
  - u amba nga vhulumbami ha mafhungo nga u vhambedza na zwiṅwe zwiko;
  - u sumbedza uri nyambo dzo fhambanaho dzi bula hani zwiteṅwa zwa maṅwe Masia a u guda.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 5 (i ya phanḓa)

U HUMBULA NA U ṆEA MIHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ṇea muhumbulo, na u swikela, maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza mafhungo:
  - u amba na u vhambedza mafhungo a no bva kha zwiko zwo fhambanaho;
  - u khetha mihumbulo yo teaho;
  - u topola tsumbo dzi no bva kha ṱhalutshedzo;
  - u vhea mafhungo nga u tevhelelana;
  - u ita mańweledzo a mafhungo nga u shumisa nḓila dzo fhambanaho (tsumbo: nyolo, dziphara, mima-pa; ya muhumbulo thebulu).
  - u ita khaṱhulo yo ḓitikaho nga mafhungo, ha kona ha u dzhiwa mańwalwa o teaho.

- Shumisa luambo u humbula:
  - u bvumba zwine zwa ḓo bvelela na uri mafhungo a ḓo pendelwa hani ho sedzwa vhuṱanzi ho kuvhanganyiwaho;
  - u bveledza khonadzeo dzo fhambanaho;
  - u wana nḓila dzo fhambanaho dza u bula muhumbulo vha tshi shumisa thesaurus na u amba nga zwine zwa ambwa.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza mafhungo:
  - u kuvhanganya na u khethekanya mihumbulo yo teaho na u ṱalutshedza mbuno dzo itisaho uri hu vhe na u khethekanya uhu;
  - u topola mihumbulo i angaredzaho na kha yo livhaho;
  - u vhea mafhungo nga ṱhoho dzo teaho;
  - u tevhekanya zwo iteaho nga maga a no tevhelelana na u ṱalutshedza mutevhekano uyo.
  - u vhekanya mafhungo nga dziphara, thebulu, mutevhekano wa zwiwo, tshathi kana mukumedzo wo ṅwalwaho kana wo tou olwaho;
  - u pima na u ṋea magumo.

- Shumisa luambo u humbula:
  - u humbulela mvelele kana magumo a maga kana tshiwo;
  - u bvumba zwine zwa ḓo bvelela kha vhupo ha khumbulelwa;
  - u humbula nga ha maitele a kale kana a zwiito na ngudo dzine dza ḓo shumiswa kha tshifhinga tshi ḓaho;
  - u ita ḽiedza nga zwi ḓiswaho nga zwi vhonalaho na mibvumo kha luambo;
  - u tandula vhushaka ha maipfi na zwiteṅwa u wana buḓo ḽiswa ḽa u sedza ndima.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza mafhungo:
  - u khethekanya na u vhea mafhungo nga zwigwada zwao na u ṱalutshedza uri maitele aya o katela mini, na u fha tsumbo dzi bvaho kha mańwe Masia a U guda;
  - u vhambedza na u fhambanya mafhungo na mihumbulo na u sumba mutheo wa mbambedzo;
  - u ṱanganya mihumbulo i no bva kha zwiko zwo fhambanaho kha mafhungo o fhelelaho.
  - u ṋea magumo na u fha themendelo
  - u shandula mafhungo u bva kha luambo u ya kha luńwe;
  - u shandula mbekanyo ya mafhungo (tsumbo: u bva kha thebulu u ya kha girafu,u bva kha thebulu u ya kha zwo ṅwalwaho).

- Shumisa luambo u humbula lu fhaṱaho:
  - u ṱalutshedza zwine a humbulela musi o no vhala kana u pfa musi o no vhala manwalwa;
  - u tumbula na u ṱalutshedza mvelele kana magumo ane a a funesa;
  - u humbulela na u fha muhumbulo wa zwine zwa nga itwa u tandulula thaidzo;
  - u ita ḽiedza ḽa luambo nga nḓila dzo fhambanaho, sa u sika maipfi maswa a nyambo dzo fhambanaho u;
  - u wana mihumbulo miswa.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda 6

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi a girama ya luambo u sika na u ṱalutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na maipfi:
  - u shumisa thangi, tsinde na mitshila kha u vhumba maipfi;
  - u tandula vhubvo ha maipfi (tsumbo: maipfi o ṱuṋḓwaho a Afrikaans na English a tshi shumiswa kha nyambo dza tshirema);
  - u rekhoda maipfi kha bugu ya ṱhalusa maipfi ya ene muṋe;
  - u shumisa milayo ya mibvumo na mipeleṱo kha u peleṱa maipfi zwavhuḓi;
  - u sedzulusa mupeleṱo kha bugu ya ṱhalusamaipfi.

- Shuma na mafhungo:
  - u topola ṋefhungo na nyito ya fhungo;
  - u shumisa maṱanganyi kha u vhumba mafhungo mbumbano (Tsumbo: O shuma nga maanḓa zwenezwo o phasa mulingo);
  - u shumisa pfano dza ṋefhungo na tshiitwa;
  - u shumisa mafhungo o fhambanaho zwavhuḓi (zwitatamennde, mbudziso, maiti, maḓadzisi, mabulafhethu;
  - u shumisa makhathi a konḓaho (Tsumbo: ḽikhathi ḽa ndo ḽi no khou bvela phanḓa kha Tshivenḓa-O vha a tshi khou ṱalela TV musi...);
  - u shumisa maipfi maambiwa na maipfi maambelwa
  - u shumisa zwiga zwa u vhala zwavhuḓi (zwiḓevhe kha maipfi maambiwa).

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na maipfi:
  - u shumisa thangi, tsinde na mitshila kha u vhumba maipfi;
  - u tandula vhubvo ha maipfi (tsumbo, maipfi o ṱundwaho a Tshifura a tshi shumiswa kha English);
  - u rekhoda maipfi kha bugu ya ṱhalusa maipfi ya ene muṋe;
  - u shumisa milayo ya mibvumo na mipeleṱo kha u peleṱa maipfi zwavhuḓi.

- Shuma na mafhungo:
  - u topola ṋefhungo na nyito;
  - u shumisa pfano dza ṋefhungo na tshiitwa hune ha si vhe na ṋefhungo kana tshiitwa (hune zwa pfala musi hu tshi sedzwa zwi re ngomu.);
  - u topola na u shumisa madzina, masala , maḓadzisi, mabulafhethu;
  - u shumisa maipfi maambiwa na maipfi maambelwa;
  - u shumisa makhathi a konḓaho (Tsumbo: ḽikhathi ḽa ndo ḽi no khou bvela phanḓa kha Tshivenḓa - ‘O vha a tshi khou shuma’;
  - u shumisa zwiga zwa u vhala zwavhuḓi (u khwaṱhisa nḓivho ya zwiga zwa u vhala zwo shumiswaho u swika zwino).

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na maipfi:
  - u shumisa thangi, tsinde na mitshila kha u vhumba maipfi;
  - u tandula vhubvo ha maipfi (tsumbo, maipfi o ṱundwaho a Tshilatini na Tshigirika a tshi shumiswa kha English);
  - u rekhoda maipfi kha bugu ya ṱhalusa maipfi ya ene muṋe;
  - u shumisa milayo ya mibvumo na mipeleṱo kha u peleṱa maipfi zwavhuḓi.

- Shuma na mafhungo:
  - u shumisa pfano dza ṋefhungo na tshiitwa hune ha si vhe na ṋefhungo kana tshiitwa (hune zwa pfala musi hu tshi sedzwa zwi re ngomu);
  - u topola na u shumisa madzina, masala, masala a mbalo maṱanganyi;
  - u shumisa makhathi a konḓaho zwavhudi.Tsumbo: O vha a tshi ḓo vha o no fhedza zwino;
  - u shumisa mafhungotserekani zwavhuḓi mafhungo ane fhungo davhi tsinde na fhungo davhi a ṱanganywa nga maṱanganyi tsumbo: Musi bele i tshi lila, Thavha o ya hayani;
  - zwiga zwa u vhala-khoma kha u fhandekanya fhungo davhi tsinde na fhungo davhi;
  - u shumisa maipfi maambiwa kha u livha kha zwine fhungo ḽa amba. Tsumbo: Musuku u bwiwa Afrika Tshipembe.’

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanḓa)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi a girama ya luambo u sika na u ṱalutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na maṅwalwa:
  - u shumisa fhungo ḽa ṱhoho ya mafhungo na maṅwe a u thusedza kha u bveledza phara yo ḓalaho;
  - u ṱuma mafhungo u fhaṱa phara yo ḓalaho nga u shumisa tsumbo: maipfi a u ṱanganya sa 'na', 'tsha u fhedza', na masala.

- Bveledza u limuwa na u shumisa tshitaela:
  - u shumisa maidioma na mirero nga vhukoni;
  - u shumisa nḓila dzavhuḓi dza tshiofosi/na dzi si dza tshiofisi;
  - u pfesesa na u shumisa figara dza muambo sa ḽifanyisi (tsumbo: U tou vha muruṅwa).

- Bveledza u limuwa u shumisa luambo nga u sasaladza tsumbo: u tandula nḓila dzo fhambanaho dza u humbela muṅwe muthu uri a ite tshithu (nga u shumisa (no tea/ni nga kona na zwiṅwe) hu vha hu tshi sedzwa vhushaka vhukati ha muambi na muthetshelesi, zwine zwa nga itea na uri ndi ngani vha tshi nga itelwa khaedu:
  - u shumisa 'luambo lwa u amba nga luambo (maipfi a ngaho: 'muambo wo livhaho' na 'luambo lu songo livhaho''maidioma' 'mirero', 'luambo lwa tshiofisi na lu si lwa tshiofisi','mafanyisi','zwiga zwivhudzisi').

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na mańwalwa:
  - u shumisa fhungo ḽa ṱhoho ya mafhungo na mańwe a u thusedza kha u bveledza phara yo ḓalaho;
  - u ṱuma mafhungo u fhaṱa phara yo ḓalelaho nga u shumisa tsumbo: maipfi a u ṱanganya sa ‘zwenezwo’ na masala;
  - u shandukela u bva kha ḽikhathi u ya kha ḽińwe zwavhuḓi.

- Bveledza u limuwa na u shumisa tshitaela:
  - u shumisa maidioma na mirero nga vhukoni;
  - u shumisa luambo zwavhuḓi u itela vhuthetshelesi, ndivho na vhungomu Tsumbo: kuambele kwa tshiofosi/na ku si kwa tshiofisi;
  - u pfesesa na u shumisa figara dza muambo sa ḽiedzamuthu (Tsumbo: Khavhu dza mulilo dzo vha dzi tshi khou ṋanzwa tshifhaṱo).

- Bveledza u limuwa u shumisa luambo nga u sasaladza tsumbo: u tandula nḓila dzo fhambanaho dza u humbela muńwe muthu uri a ite tshithu (nga u shumisa (no tea/ni nga kona na zwiṅwe) hu vha hu tshi sedzwa vhushaka vhukati ha muambi na muthetshelesi, zwine zwa nga itea na uri ndi ngani vha tshi nga itelwa khaedu.
  - u shumisa ‘u shumisa luambo lwo shumiswaho kha u ṱalutshedza (maipfi a ngaho: ‘muambo wo livhaho’ na ‘luambo lu songo livhaho’ ‘maidioma’ ‘mirero’, ‘luambo lwa tshiofisi na lu si lwa tshiofisi’,’mafanyisi’,’zwiga zwivhudzisi’)

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

- Shuma na mańwalwa:
  - u shumisa fhungo ḽa ṱhoho ya mafhungo na mańwe a u thusedza kha u bveledza phara yo ḓalaho;
  - u ṱuma mafhungo u fhaṱa phara yo ḓalelaho nga u shumisa tsumbo: maipfi a u ṱanganya sa ‘fhedziha’, maipfi a no amba zwi no fana na mafhambanyi na masala;
  - u shandukela u bva kha ḽikhathi u ya kha ḽińwe zwavhuḓi.

- Bveledza u limuwa na u shumisa tshitaela:
  - u shumisa maidioma na mirero;
  - u ṱalutshedza uri luambo lu fhambana hani hu tshi sedzwa vhathetshelesi, ndivho na vhungomu. ‘Tsumbo: kuambele kwa tshiofosi /na ku si kwa tshiofisi’;
  - u pfesesa na u shumisa figara dza muambo sa ḽimetafore (Tsumbo: U tou vha muruńwa).

- Bveledza u limuwa u shumisa luambo nga u sasaladza tsumbo: u tandula nḓila dzine luambo lwa shumisiwa ngadzo kha khungedzelo hu u itela u ri ṱuṱuwedza uri ri renge zwithu zwine ra ṱoḓa,na u vhaisa mupo,.
  - u shumisa ‘u shumisa luambo lwo shumiswaho kha u ṱalutshedza (maipfi a ngaho: ‘fhungo davhi tsinde’,‘fhungo davhi’,’maṱanganyi’ ‘maipfi maambwa na maipfi maambelwa’, ‘ḽimetafore’).

TIRISANO
WORKING TOGETHER

NDIMA YA 4
VHUIMO HA NṰHA
(GIREIDI YA 7 - 9)

MARANGAPHANḒA

Kha iyi ndima vhagudi vha ṱanganya zwe vha guda kha gireidi dza murahu, vha ḓilugisela ndima ya u guda i ḓaho na zwa ḽifhasi ḽa mishumo. Vha khou ḓilugisela u vha vhasheli vha mulenzhe vho khwaṱhaho kha tshitshavha tsha demokirasi, u ḓidzhenisa ho khwaṱhaho kha zwa matshilisano na zwa vhupo sa HIV/AIDS, na u shuma nga nḓila dza u fhaṱa. Vha fanela u shumisa luambo kha vhone vhaṋe, zwa nnyi na nnyi, zwa tshiofisi na zwa pfunzo.

Nga luambo, vhagudi vha tea u ḓivhadzwa nga ha:

- Nyendavhutshilo na u bvelela phanḓa nga u guda;
- Pfanelo dzavho na vhuḓifhinduleli sa vhadzulapo kha shango ḽa demokirasi, ḽa zwitshavha zwo ṱanganelanaho.

Nyombedzelo

Ndivho khulwane ya ndima iyi ndi u baḓekanya na u engedza luambo na ḽiteresi. Mafheloni a Gireidi 9 vhagudi vha fanela u vha vha tshi:

- kona u vhala na u ṅwala hu tshi itelwa ndivho nnzhi dzo ṱanḓavhuwaho, - lwa mulayo na lu si lwa mulayo, u vhala zwaho, zwa nnyi na nnyi na zwa vhone vhaṋe;
- vha vhavhali vhane vha takalela u vhala, vha kona u wana na u pima mafhungo nga vhone vhaṋe;
- vha vhathetshelesi vha vhusedzi na u vha vhaambi vha re na vhuḓifulufheli vha luambo vha re na vhupfiwa kha vhathetshelesi;
- kona u sengulusa luambo, vha pfesesa kushumiselwe kwalwo na u kona u lu shumisa kha zwithu zwavho.

MVELELO DZA U GUDA

Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshelesa

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u ḓiphina na u fhindula nga nḓila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo:
Mugudi u ḓo thetshelesa mafhungo a maṅwalwa o fhambanaho a orala u itela, u ḓiphiṋa e na nungo, vhuombedzeli na vhusengulusi, a nweledza, a rikhoda na u nyanyulea khao

Mvelelo ya u guda ya 2: U amba

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḓifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo:
Mugudi u ḓo amba e na vhuḓifulufheli vhathuni, na u davhidzana zwavhuḓi nga vhukoni na vhaṅwe. Hezwi ndi zwa ndeme kha mushumo na u ya phanḓa na pfunzo.

Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u ḓiphiṋa, na u fhindula nga nḓila ya u sengulusa vhuḓi, mvelele na u nyanyulea kha maṅwalwa:
U vhala ndi mutheo wa u ṅwala na nḓila ya u guda ya vhutshilo ha tshoṱhe. Vhagudi vha tea u vhala tshakha dzo fhambanaho dza maṅwalwa hu tshi katelwa maṅwalwa a fikishini na a si fikishini a fhano Afrika Tshipembe na a dzitshakhatshakha. Hezwi zwi ḓo thusa mveledziso ya luambo, nḓivho nyangaredzi na nyaluwo ya vhone vhaṋe.

Mvelelo ya u guda ya 4: U ṅwala

Mugudi u kona u ṅwala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo a ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho.
U ṅwala ndi nḓila ya vhuḓisedzi na u guda, na matshilele a vhudavhidzani. Zwi ḓi dovha-vho zwa vha matshilele a u asesa vhagudi, nahone ndi zwa ndeme kha u isa phanḓa pfunzo na mishumo.

Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u ṋea muhumbulo

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ṋea muhumbulo, na u swikela maitele na u shumisa mafhungo kha u guda.
Vhutsila vhunzhi u humbula ho bveledziswaho na mafhungo a ḽiteresi ndi nḓila ya u guda ha vhutshilo hoṱhe na mveledzo dza mvelelo ya vhutshilo hoṱhe.

Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumisele.

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo u sika na u ṱalutshedzela mafhungo: Vhagudi vha ḓo tandula nḓila ine luambo lwa shuma ngayo vha kona u kovhana luambo lwa u amba nga ha luambo u itela uri vha kone u pima mafhungo avho na a vhaṅwe zwavhuḓi zwi tshi ya nga zwine zwa amba na vhuronwane. Vha ḓo kona hafhu u shumisa heyi ndivho u ita ḽiedza na luambo u fhaṱa zwine zwa ambwa. (u bva kha vhuimo ha ipfi na fhungo u ya kha mafhungo) na u vhona uri mafhungo a a fana. Vha ḓo vha na tshenzhemo ya uri luambo lu a shanduka murahu ha tshifhinga na vhukati ha mvelele, na u shanduka halwo kha masia o fhambanaho a vhutshilo.

Maimo a asesimennde na maṅwalwa

Kha zwipiḓa zwi tevhelaho, maimo a asesimennde a mvelelo iṅwe na iṅwe a ḓo ṋekedzwa gireidi iṅwe na iṅwe. Tsumbo dza maṅwalwa dzine dza nga shumiswa u ṱanganya u guda dzi a shumiswa. Hedzi a si dzone, tsumbo fhedzi mudededzi a nga engedza nga u nanga dziṅwe dzo teaho na maṅwalwa a re hone.

Vhagudi vha Gireidi dza 7, 8 na 9 vha fanela u vhala na u sedzulusa maṅwalwa o ṱanḓavhuwaho a Afrika Tshipembe na a dzitshakhatshakha hu tshi katelwa na o randelwaho.

Gireidi ya 7

Maṅwalwa o themendelwaho

- Nganeapfufhi
- Nganeavhutshilo ya vhone vhaṋe
- Nganea pfufhi
- Zwirendo
- Matambwa a luṱa luthihi
- Dzingano (hune zwa konadzea)
- Mythi na mafhungolungano
- Munanguludzo wa maṅwalwa mapfufhi sa magazini
- Gurannḓa,khungedzelo, dziphositara
- Mbekanyamushumo dza u amba dza radio

Gireidi ya 8

Maṅwalwa o themendelwaho

- Nganeapfufhi
- Nganea
- Zwirendo
- Matambwa
- Dzingano na (hune zwa konadzea)
- Ngudo dza filimu na
- Munanguludzo wa maṅwalwa mapfufhi sa magazini, gurannḓa, khungedzelo, phosiṱara, na dziburotsha
- Zwipitshi, mbekanyamushumo dza u amba dza kha radio, mbekanyamushumo dza kha TV radio dza muzika

Gireidi ya 9

Maṅwalwa o themendelwaho

- Nganeapfufhi
- Nganea dza vhulapfu ho fhelelaho
- Zwirendo
- Matambwa a vhathu vhararu/vhaṱanu
- Dzingano na (hune zwa konadzea)
- Ngudo dza filimu
- Munanguludzo wa maṅwalwa mapfufhi sa magazini, dzigurannḓa, khungedzelo, zwipitshi na ngudo dza malekitshara, dziḓirama dza radio, dziḓirama dza TV na dzidokumenthari na dziradio dza muzika

ZWI RE NGOMU KHA MAṄWALWA

U bva kha maṅwalwa o fhambanaho o katelwaho, mugudi u bviselwa khagala kha:

- Fhethuvhupo ha matshilisano a ḓivhazwakale ho pfumaho nahone ho teaho a bveledzaho u pfesesa ha ifa ḽa luambo.
- Puloto dzi konḓaho na zwipuloto zwiṱuku.
- Thero dzi ṱuṱulaho na dzi ṋeaho khaedu dzi bveledzaho vhupfesesi ha ndeme na tsatsaladzo.
- Vhatambi vha maimo kha vhushaka ho bveledzwaho zwavhuḓi.
- Nzulele ya muhumbulo na thoni yo teaho.
- Zwitaela zwo fhambanaho zwo ṱanganywa na tshivhumbeo tsha fhungo.
- Ḓivhaipfi i ṋeaho khaedu na kushumiselwe kuvhuya kwa maidioma a luambo.
- Vhunzhi ha figara dza muambo na luambo lwa maidioma.
- U fhambana ha nḓila dza vhurendi kha zwirendo zwo nangwaho.
- Maṅwalwa a vhonalaho (hu tshi katelwa na dzifilimu) zwine zwa oledzela elemennde u fana na u shumisa muvhala mutswu na mutshena na ndeme ya kufhaṱelwe kwa zwithu.
- Maṅwalwa a shumisaho zwivhumbeo na u ṅwala (na dziṅwe nḓila dza vhudavhidzani).
- Maṅwalwa a konisaho vhagudi u tandula mvelele dzo ḓoweleaho na midia.
- U shumiswa ha luambo nga nḓila yo fhambanaho
  - Muṅwali u dzhia maimo a vhea vhavhali uri vha kone u ṋea zwine zwa ambwa nga nḓila iṅwe.
  - Nḓila ine vhavhali vha vhea zwine zwa ambwa u bva kha mafhungo, nḓila ine vha ḓisa ngayo tshenzhemo na ndeme kha ḽiṅwalwa.
  - Nḓila ya kufhindulele kwa ḽiṅwalwa ḽine ḽa shumisa u pfesesa ha tsatsaladzo kha u fhaṱa na u ṱalutshedzela maṅwalwa.
  - U vangwa ha luambo. Muvango u yelanaho na zwa vhurereli, zwa sialala na zwiṅwe, ṯhuṯhuwedzo ya luambo kha luṅwe.

TIRISANO
WORKING TOGETHER

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 1

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u ḓiphiṋa na u fhindula nga nḓila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thetshelesa na u takalela na u ḓiphiṋa nga u sumbedza mańwalwa a khumbulelwa na a orala (tsumbo: dzibaladi, nyimbo, nganetshelo pfufhi, dzingano).

- Thetshelesa nga mafulufulu na vhusedzi mafhungo na milaedza mihulwane na u nyanyulea ho teaho (tsumbo):
  - ńwala dzinotsi, manweledzo, na u fhirisa milaedza zwavhuḓi;
  - sedzulusa mihumbulo, u vhudzisa mbudziso dzo dzudzanywaho zwavhuḓi dzine dza ṋea khaedu.

- Vhona uri mańwalwa a dzudzanywa hani na u ṱalutshedza mbonalo khulwane (tsumbo: mivhigo ya matshele, masia, miswaswo na dzinyimbo) Hezwi zwi ḓo sumbedza na tshumiswa dzi nga shumiswaho kha midai, dzinyimbo.

- Sumbedza na u ṱalutshedzela nga nḓila yavhuḓi, mushumo wa zwi sa buliwi (tsumbo: mbonalo ya tshifhaṱuwo, nyamba nga zwipiḓa zwa muvhili).

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thetshelesa na u takalela khaedu ya mahumbulelwa na maṅwalwa a ḓivhadzaho (tsumbo: zwirendo, zwirendo zwa u khoḓa, ephisode nthihi kana mbili dza nganetshelo na ḓirama dza radio, nyimbo pfufhi, khungedzelo dza radio, muṱaṱisano wa u amba).
- Thetshelesa nga mafulufulu na u sedza mafhungo na milaedza mihulwane na u nyanyulea ho teaho (tsumbo:)
  - ṅwala dzinotsi, manweledzo, na u fhirisa milaedza zwavhuḓi;
  - sedzulusa mihumbulo, u vhudzisa mbudziso dzo dzudzanywaho zwavhuḓi dzine dza itela khaedu.
- Pfesesa uri maṅwalwa a orala a yelanaho o langwa na u ṱalutshedza mbonalo dza zwiṱaluli (tsumbo: nganetshelo pfufhi, zwirendo zwa u renda, nyimbo pfufhi) Hezwi zwi ḓo katela thundu dza u sumbedza dzi shumiswaho kha midai sa mafhungo mapfufhi o khwaṱhaho o livhaho kha mbuno, muhoyo na u sumbedza na u sengulusa mvelelo kha mafhungo o fhambanaho.
- Sumbedza na u haseledza mushumo wa zwi sa buliwi (tsumbo: u ṱanganya maṱo, thoni ya ipfi, u awela).

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thetshelesa na u takalela na u ḓiphiṋa nga u sumbedza maṅwalwa a khumbulelwa na a orala(tsumbo:, ḓirama dza radio, maṱano a u amba a radio, dokumentari, zwirendo zwo itwaho ḓirama, tsedzuluso ya bugu).
- Thetshelesa nga mafulufulu vha wana mafhungo na milaedza mihulwane vha nyanyuwa ho teaho sa tsumbo:
  - u ita phendelo na;
  - u vhudzisa mbudziso dzi ṱoḓisisaho na khaedu hune zwa konea.
- Sengulusa na u vhambedza uri maṅwalwa a orala a langwa hani na mbonalo dza tshiṱaluli tshiṅwe na tshiṅwe (tsumbo: nganeapfufhi, baladi, maambwa mapfufhi, maṱano a u amba a radio, ḓirama dza radio, mafhungo o anḓadzwaho muyani, muṱaṱisano wa u amba). Hezwi zwi ḓo katela thundu dza u sumbedza dzi shumiswaho kha midai i ngaho phani, muhoyo na tshitatamennde tshi songo fhelelaho na u sengulusa na u vhambedza mvelelo dza mibvumo kha thusedzi dza u pfa na u vhona dzo fhambanaho.
- Sumbedza na u haseledza mushumo wa zwi sa buliwi (tsumbo: u tanganya maṱo, luambo lwa muvhili, u shumiswa ha tshikhala, thoni (khalo) kueletshele kwa tshipitshi.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 1 (i ya phanḓa)

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u ḓiphiṋa na u fhindula nga nḓila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza maipfi, mafurase na mafhungo ane a ṱuṱuwedza muthetshelesi na u ṱalutshedza vhuleme hao (tsumbo: luambo lwa u ṱuṱuwedza, u ṱalusa vhukati ha mbuno na muhumbulo, u vhona khombetshedzo ya zwine wa ṱoḓa na luvhengelambiluni).

- Vhona na u ṱanganedza tshakha dzo fhambanaho dza luambo sa kuambele, luambo lwa muvhundu na luambo lwa zwigwada zwa mabebo zwo fhambanaho.

- Sumbedza ndeme na ḓivhazwakale, vhungomu ha maṅwalwa o nanguludzwaho a matshilisano na mvelele.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ita ṱhoḓisiso nga uri ndi ngani muambi o shumisa maipfi o tiwaho u itela u pfiwa nga muthetshelesi. (tsumbo: luambo lwa u luvheledza, fhambanya vhukati ha mbuno na muhumbulo, u topola mahumbulwa a muambi na u vhona khombe tshedzo ya u itwa zwine wa ṱoḓa na luvhengelambiluni).
- Vhona na u ṱanganedza tshakha dzo fhambanaho dza luambo sa kuambele, luambo lwa muvhundu na luambo lwa zwigwada zwa mabebo zwo fhambanaho.
- Sumbedza ndeme na ḓivhazwakale, vhungomu ha maṅwalwa o nanguludzwaho a matshilisano na mvelele.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ita ṱhoḓisiso nga uri ndi ngani muambi o shumisa maipfi o tiwaho u itela u pfiwa nga muthetshelesi. (tsumbo: tshitatamennde tshi sa pfaliho tsho itwaho nga khole, khethekanya mbuno u bva kha muhumbulo, sumbedza mihumbulo ya muambi, vhona na u haseledza u kombetshedza uri tshithu tshi vhe zwine wa ṱoḓa, luvhengelambiluni na nyandiso).
- Vhona na u ṱanganedza tshakha dzo fhambanaho dza luambo sa kuambele, luambo lwa muvhundu na luambo lwa zwigwada zwa mabebo zwo fhambanaho.
- Sumbedza ndeme na ḓivhazwakale, vhungomu ha maṅwalwa o nanguludzwaho a matshilisano na mvelele.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 2

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana nga vhuḓifulufheli na nga vhukoni kha luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfukhisela mihumbulo na vhuḓipfi e na vhuḓifulufheli na thuso hu tshi shumiswa maṅwalwa a orala (tsumbo: nganetshelo, miswaswo, dziḓirama).

- Pfukhisela mihumbulo, mbuno na mihumbulo nga nḓila ya vhuronwane hu tshi shumiswa mbuno na tshakha dza maṅwalwa (tsumbo: u amba, u ṅaṅisana hupfufhi).

- Sumbedza theo ya vhutsila kha tshakha dzo fhambanaho dza maṅwalwa a orala o nanguludzwaho:
  - u tevhekana ha ndaela dza orala;
  - u bveledza vhuṱaṱi ho lungamaho;
  - u tevhedza inthaviwu na thangana ya murole hu tshi shumiswa mbudziso dzi sa konḓi hu tshi ṅwalwa notsi nga vhuroṅwane.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Fhirisela mihumbulo na vhuḓipfi nga vhukoni na mubulo wavhuḓi e na vhuḓifulufheli ha nṱha na thuso ṱhukhu hu tshi shumiswa maṅwalwa o fhambanaho o nanguludzwaho. (tsumbo: dziḓirama, mitambo dzinyimbo).

- Fhirisela mihumbulo na mbuno zwavhuḓi nga vhuronwane na u tevhekana kha ṱhoho dzi ṋeaho khaedu hu tshi shumiswa tshakha dzo fhambanaho dza mbuno kana tshakha dza maṅwalwa (tsumbo: khaseledzo, u ṱaṱa nga u amba).

- Sumbedza theo ya vhutsila kha tshakha dzo fhambanaho dza maṅwalwa a orala:
  - u tevhekana nga vhuronwane ha ndaela dza orala na thaluso;
  - u ṱalutshedza nḓila ya u ita ḽiedza;
  - u tevhedza inthaviwu na miraḓo ya tshitshavha hu tshi shumiswa tekiniki dza theo dza inthaviwu.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Fhirisela mihumbulo na vhuḓipfi nga vhukoni, mubulo wavhuḓi na mahumbulelwa e na vhuḓifulufheli na vhuḓilangi hu tshi shumiswa tshakha dza maṅwalwa dzo fhambanaho. (tsumbo: dziḓirama, zwirendo).

- Fhirisela mihumbulo na mbuno zwavhuḓi nga u tevhekana kha ṱhoho dzi ṋeaho khaedu hu tshi shumiswa tshakha dzo fhambanaho dza maṅwalwa (tsumbo: ṱhalutshedzo dza maitele a thekinolodzhi sa kushumiselwe kwa khomphutha kana vidio).

- Sumbedza vhutsila ho bveledzwaho kha tshakha dza maṅwalwa a orala o fhambanaho:
  - ṱalutshedza maitele a thekhinolodzhi na u tandula mihumbulo i konḓaho nga nḓila ya u tevhekana, tsumbo, kushumiselwe kwa khomphutha;
  - u tevhedza inthaviwu lwa vhudele hu tshi shumiswa tekiniki dza inthaviwu.(tsumbo: u vhudzisa mbudziso dza u ṱokonya vhuḓipfi).

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 2 (i ya phanḓa)

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana nga vhuḓifulufheli na nga vhukoni kha luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedzela vhutsila ha muṱanganelano nga u dzhenelela kha miṱaṱisano ya zwigwada, na u amba, inthaviwu, miṱaṱisano ya u amba, musi hu tshi khou itwa zwenezwo hu tshi:
  - lwiswa zwithu zwa ndeme (tsumbo: zwa matshilisano na mikhwa zwi yelanaho na vhupo na pfanelo dza vhathu);
  - dzhia mishumo yo fhambanaho;
  - ṱanganedza mihumbulo ya vhaṅwe;
  - ṱalutshedza mihumbulo yau;
  - ṋea tsatsaladzo;
  - vala zwikhala nga u vhudzisa mbudziso, ṋea munanguludzo, u bvisela nyanyuwo, sumbedza dzangalelo ḽihulu;
  - sumbedza vhuḓipfi kha pfanelo dza vhaṅwe;
  - ṋea khaedu kha u shumisa luambo lwa u saṱhula.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedzela vhutsila ha muṱanganelano nga u dzhenelela kha miṱaṱisano ya zwigwada, nyambedzano, inthaviwu, miṱaṱisano ya u amba, musi hu tshi khou itwa zwenezwo hu tshi:
  - lwiswa zwithu zwa ndeme (tsumbo: zwa matshilisano na mikhwa zwi yelanaho na vhupo na pfanelo dza vhuthu);
  - ṱanganedza na u hanedza mihumbulo ya vhaṅwe nga nḓila ya vhuḓi i ṱoḓeaho;
  - ṱuṱuwedza mihumbulo ya u ṋea na u ṱanganedza u sasaladzwa;
  - luvheledza vhaṅwe;
  - vala zwikhala nga u vhudzisa mbudziso, u bvisela nyanyuwo, sumbedza dzangalelo ḽihulu;
  - sumbedza vhuḓipfi kha pfanelo dza vhaṅwe kha u amba hune zwa konea;
  - ṋea khaedu kha u shumisa luambo lwa u sathula.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedzela vhutsila ha muṱanganelano nga u dzhenelela kha miṱaṱisano ya zwigwada, na u amba, inthaviwu, miṱaṱisano ya u amba, musi hu tshi khou itwa zwenezwo hu tshi:
  - lwiswa zwithu zwa ndeme (tsumbo: zwa matshilisano na mikhwa zwi yelanaho na vhupo na pfanelo dza vhathu;
  - vhudzisa mbudziso dza u ṱokonya vhuḓipfi;
  - amba phambano u itela u swika kha zwithihi kana u ḓinekedza kha muhumbulo wa muṅwe uri hu tandululee thaidzo;
  - ṱuṱuwedza mbuno dza u shumisa vhuṱanzi na mihumbulo i fanaho i bvaho kha thangana ya murole i sumbedzaho vhutepe kha u ṱanganedza u itela u swika kha zwithihi;
  - ṱanganedza khaedu na tsatsaladzo hune zwa konea;
  - vala tshikhala nga u vhudzisa mbudziso, u vhekanya mbuno zwavhuḓi u itela u bvisela khagala zwi ambwaho, u fha tshifhinga tsha u nanga, u fha phindulo dzi songo fhelelaho;
  - fhambanya uri ndi lini hune vha tea u sumbedza vhuḓipfi ha vhaṅwe na uri ndi lini hune vha ṋea khaedu kha tshiṱalula.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 2 (i ya phanḓa)

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana nga vhuḓifululufheli na nga vhukoni kha luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṋea mukumedzo wa orala hu na vhusiki hu tshi sedzeswa:
  - u amba mafhungo nga nḓila i pfalesaho
  - tshiawelo;
  - u shanduka ha luvhilo lwa u itea ha zwithu
  - ndivho na vhathetshelesi;
  - nyimele na luambo lwa zwipiḓa zwa muvhili;
  - nzulele dzo fhambanaho dza matshilisano na mvelele;
  - shumiswa dza figara dza muambo dzo teaho dzi ngaho, ḽifanyisi na ḽiṋaṋedzi.

- Vhona na u ṱalutshedza mvelelo dza u davhidzana havhuḓi na vhaṅwe vhathu.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṋea mukumedzo wa orala hu na vhusiki hu tshi sedzeswa:
  - u amba mafhungo nga nḓila i pfalesaho;
  - tshiawelo;
  - u shanduka ha luvhilo lwa u itea ha zwithu;
  - ndivho na vhathetshelesi;
  - nyimele na luambo lwa zwipiḓa zwa muvhili;
  - maṋekedzele a mukumedzo o fhambanaho;
  - luambo lwo teaho hune lwa khou ambiwa hone;
  - thoni;
  - nzulele dzo fhambanaho dza matshilisano na mvelele;
  - kushumiselwe kwa figara dza muambo kwo teaho ku ngaho, ḽifanyisi na ḽiṋaṋedzi.
- Sumbedza na u haseledza mbonalo dzine dza thusa kha mvelelo dza vhudavhidzano.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṋea mukumedzo wa orala hu na vhusiki hu tshi sedzeswa:
  - tshiawelo na luvhilo lwa u shandula volumu ya ipfi musi hu tshi bulwa mbuno dza ndeme;
  - ndivho na vhathetshelesi;
  - nyimele na luambo lwa muvhili na luambo lwa tshifhaṱuwo u dzhenisa dzangalelo ḽa vhathetshelesi;
  - maṋekedzele a mukumedzo o fhambanaho;
  - luambo lwo teaho hune lwa khou ambiwa hone;
  - thoni;
  - u ya nga vhuhulu ha ṱhoḓea dza muvhili;
  - nzulele dzo fhambanaho dza matshilele na mvelele;
  - kushumiselwe kwa figara dza muambo kwo teaho ku ngaho, ḽifanyisi na ḽiṋaṋedzi na mbudziso dza ḓivhavhurereli.
- Pima mvelelo dza vhudavhidzani na u ita mveledziso.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 3

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u ḓiphiṋa, na u fhindula nga nḓila ya u sengulusa vhuḓi mvelele na u nyanyulea kha maṅwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala a sa kombetshedzwi kanzhi a tshi itela u ḓiphiṋa na u wana mafhungo u buḓa na maṅwalwa a tshakhatshakha o gudwaho, ṱalutshedza nyanyuwo ya ene muṋe na u haseledza tshakha dza maṅwalwa dzine a dzi takalela.

- Vhalela nṱha na u vhala o fhumula hu tshi itelwa zwithu zwo fhambanaho a tshi shumisa nḓila dzo teaho dza u vhala (tsumbo: u ungula na u vhala nga nṱha, khumbulelwa, thandululo ya zwi re ngomu).

- Sumbedza nḓivho, vhathetshelesi na vhungomu ha mafhungo.

- Sumbedza u pfesesa maṅwalwa a ḓisaho mafhungo.
  - topola mihumbulo mihulwane na u ṱalutshedza uri zwidodombedzwa zwi u thusedza hani.

- Sumbedza phambano ya tshakha dza maṅwalwa na mbonalo na u ṱalutshedza nḓila ye maṅwalwa a vhekanywa ngayo (tsumbo: zwirendo, muanetshelo wa gurannḓa, nganeapfufhi, khungedzelo, muanetshelo mapfufhi wa magazine).

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala a sa kombetshedzwi kanzhi a tshi itela u ḓiphiṋa na u wana mafhungo u buḓa na maṅwalwa a tshakhatshakha o gudwaho, ṱalutshedza nyanyuwo ya ene muṋe na u haseledza tshakha dza maṅwalwa dzine a dzi takalela na u themendela maṅwalwa kha vhaṅwe.
- Vhalela nṱha na u vhala o fhumula hu tshi itelwa zwithu zwo fhambanaho u pfumbisa nḓila dza u vhala dza vhuḓi dzo bveledzwaho kha gireidi dza mathomo.
- Haseledza ndivho, vhathetshelesi na vhungomu ha mafhungo.
- Sumbedza u pfesesa maṅwalwa a ḓisaho mafhungo:
  - topola mihumbulo mihulwane na u ṱalutshedza uri zwidodombedzwa zwi u thusedza hani .
  - vhudzisa mihumbulo iyo hu koneaho;
  - u ita khaṱhulo na u ṅwala mafhelelo nga ha mihumbulo yo ḓitikaho nga vhuṱanzi;
  - topola na u ṱalutshedza mavhonele o fhambanaho.
- Ṱalutshedza uri mbonalo khulwane na dzangano ḽa maṅwalwa o fhambanaho a thusa hani kushumele kwa mafhungo. (tsumbo: zwirendo, nganeapfufhi, marifhi, baladi tsedzuluso ya bugu).

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala a sa kombetshedzwi kanzhi a tshi itela u ḓiphiṋa na u wana mafhungo u buḓa na maṅwalwa a tshakhatshakha o gudwaho, ṱalutshedza nyanyuwo ya ene muṋe na u haseledza tshakha dza maṅwalwa dzine a dzi takalela na u themendela maṅwalwa kha vhaṅwe.
- Vhala nga nḓila ya vhuḓilangi na u vhala o fhumula hu tshi itelwa zwithu zwo fhambanaho u pfumbisa nḓila dza u vhala dza vhuḓi dzo bveledzwaho kha gireidi dza mathomo.
- Haseledza na u ṱalutshedza ndivho, vhathetshelesi na vhungomu ha mafhungo.
- Sumbedza u pfesesa maṅwalwa a ḓisaho mafhungo:
  - topola mihumbulo mihulwane na u ṱalutshedza uri zwidodombedzwa zwi thusedza hani;
  - pima mihumbulo;
  - haseledza nga u vhona ho fhambanaho ha vhathu.
- Amba nga maṅwalwa o fhambanaho na u ṱalutshedza uri mbonalo dzao dzo langiwa na u thusedza hani kha u shuma ha mafhungo.(tsumbo: zwirendo zwilapfu, nganea pfhufhi, dzidayari, maṅwalo, u sedzuluswa ha dzibugu, matambwa maṱuku).

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanḓa)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u ḓiphiṋa, na u fhindula nga nḓila ya u sengulusa vhuḓi, mvelele na u nyanyulea kha maṅwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza u pfeseswa ha maṅwalwa, ndivho yao na vhushaka kha vhutshilo hawe nga u ṱalutshedza puloto, thero, vhatambi na fhethu hune zwithu zwa itea hone.

- Sumbedza na u haseledza nḓila u sika mvelelo dzo livhaho kha maṅwalwa o nanguludzwaho, o ṅwalwaho na a midia nnzhi dzi fanaho na:
  - tshumiswa dza ḽiteresi na kushumiselwe kwa luambo;
  - ola dzielemende (tsumbo: kunangelwe na kuvhetshelwe kwa zwifanyiso, kushumiselwe kwa muvhala);
  - tekeniki dza khamera na dzifilimu.

- Nyanyulea kha maṅwalwa nga u sengulusa:
  - topola mahumbulwa a muṅwali;
  - topola mulaedza u re khagala (kana zwo dzumbamaho) u re kha mafhungo;
  - topola u kokodzela thungo hu re khagala kana luvhengelambiluni;
  - topola nḓila dzine muṅwali a vhumba ngadzo u vhala maṅwalwa nga munanguludzo wavhuḓi wa maipfi.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza u pfeseswa ha maṅwalwa, ndivho yao na vhushaka kha vhutshilo hawe nga u haseledza puloto, thero, vhatambi.
- Sengulusa nḓila dzo shumiswaho u sika mvelelo zwo ṅwalwaho na maṅwalwa manzhi a midia:
  - u shumisea ha tshumiswa dza ḽiteresi na luambo lwo shumiswaho.
- Nyanyulea kha maṅwalwa nga u sengulusa:
  - haseledza mahumbulwa a muṅwali;
  - topola mulaedza u re khagala (kana zwo dzumbamaho) u re kha mafhungo;
  - topola u kokodzela thungo hu re khagala kana luvhengelambiluni.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza u pfeseswa ha maṅwalwa, ndivho yao na vhushaka kha vhutshilo hawe nga u sengulusa mveledziso ya puloto, thero, ndeme vhatambi.
- Pima nḓila dza dzo:
  - shumiswaho u sika mvelelo dzenedzo kha zwi vhonalaho, zwo ṅwalwaho na maṅwalwa manzhi a midia sa.
- Nyanyulea kha maṅwalwa nga u sengulusa:
  - pima mahumbulwa a muṅwali;
  - pima mulaedza u re khagala (kana zwo dzumbamaho) u re kha mafhungo;
  - topola u kokodzela thungo hu re khagala kana luvhengelambiluni na u nea mihumbulo yawe.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanḓa)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u ḓiphiṋa, na u fhindula nga nḓila ya u sengulusa vhuḓi mvelele na u nyanyulea kha maṅwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Topola na u haseledza zwa vhupo na mikhwa ya matshilisano na mvelele zwi wanalaho kha maṅwalwa (sa zwo dzumbululwaho nga zwiteṅwa zwo fhambanaho zwa maṅwalwa sa zwi re ngomu, luambo, mushumo wa ati, vhabvumbedzi).

- Vhonisa kha vhutsila hawe sa muvhali.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Haseledza nḓila dzine zwi re ngomu zwa ṱuṱuwedza ngazwo mulaedza:
  - topola zwe zwa siiwa kha mafhungo na u haseledza uri ndi nga mini;
  - vhudzisa arali a tshi tendelana na mulaedza kha mafhungo na luvhengelambiluni.
  - amba nga ha matshilisano na mvelele, zwithu zwa vhupo na mikhwa zwi wanalaho kha mafhungo. Sumbedza zwiteńwa zwa mańwalwa zwine zwa vha ndeme (tsumbo: zwi re ngomu, luambo, mushumo wa vhutsila, vhupfiwa ha muńwe na vhabvumbedzi).
- Vhonisa kha vhutsila hawe sa muvhali.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Haseledza nḓila dzine zwi re ngomu zwa ṱuṱuwedza ngazwo mulaedza:
  - ita khaṱhulo nga ha matshilisano na mvelelo ndeme dza vhupo na mikhwa zwi wanalaho kha mańwalwa na u haseledza zwiteńwa zwa mańwalwa zwine zwa sika mvelelo (tsumbo: zwi re ngomu, luambo, mushumo wa vhutsila, mahumbulwa a muńwe na vhabvumbedzi).
- Vhonisa kha na u amba vhutsila hawe sa muvhali.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 4

U ṅWALA

Mugudi u kona u ṅwala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṅwala maṅwalwa a tshi itela u fhirisa mafhungo.
- Ḓadza dzifomo na mbekanyangudo:
  - ṅwala phara nthihi kana mbili dza u ṱalutshedza maitele (tsumbo: u shandula thaela ḽa modoro);
  - shumisa mafhungo u bva kha inthaviwu u ṅwala muvhigo kana ṱhalutshedzo;
  - ṅwala tshakha dza maṅwalwa dzi ṱoḓeaho kha masia maṅwe a u guda (tsumbo: muvhigo).
- Ṅwalela zwa matshilisano:
  - ṅwala maṅwalo a tshishaka a sa konḓi (tsumbo: ṱanganedza thambo, fhindula khungedzelo) sumbedza vhuḓivhi ha mbonalo dza tshakha dza maṅwalwa.
- Ṅwalela u vhonisa zwa ene muṋe.
  - u ṅwala dayari.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṅwala maṅwalwa a tshi itela u fhirisa mafhungo.
- Ṅwala ṱhalutshedzo pfufhi ya u ṱalutshedza uri ndi nga mini tshithu tshi tshi itea nahone tshi tshi iteela mini. (tsumbo: Sekete ya muḓagasi i shuma hani.):
  - u ṅwala phara nthihi kana mbili dza u ṱalutshedza maitele (tsumbo: u shandula thaela la modoro);
  - u shumisa mafhungo u bva kha u tandula u ṅwala muvhigo (u katela ṱhoho, marangaphanḓa, nḓila ye ṱhoḓisiso ya tshimbidziswa zwone, mvelelo, dzithemendelo);
  - u ṅwala tshakha dza maṅwalwa dzi ṱoḓeaho kha masia maṅwe a u guda.
- Ṅwalela zwa matshilisano:
  - u ṅwala maṅwalo a tshishaka a sa konḓi (tsumbo: u hana thambo nga nḓila yavhuḓi.) a tshi sumbedza vhuḓivhi ha mbonalo dza tshakha dza maṅwalwa, ndivho, vhathetshelesi, zwi re ngomu na hune luambo lwo teaho lwa khou ambwa hone/tshitaela.
  - u ṅwala milaedza ya e-mail.
- Ṅwalela u vhonisa zwa ene muṋe:
  - u ṅwala dayari.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṅwala maṅwalwa a tshi itela u fhirisa mafhungo.
- Ṅwala maṅwalwa malapfu a re na phara dza tshivhalo u ṱalutshedza maitele, hu tshi ṋewa ṱhalutshedzo, hu tshi ṋewa zwivhuya na zwivhi, u nana ha u tenda na u hanedza:
  - u ṅwala maṅwalwa ane a katela dzigirafu na zwitatisitiki;
  - u ita thandulo na u i ṅwala (tsumbo: sa muvhigo wa ḽianetsheḽo ḽa gurannḓa);
  - u ṅwala tshakha dza maṅwalwa dzi ṱoḓeaho kha masia maṅwe a u guda (tsumbo: ṱhalutshedzo ya u sumbedza uri sekhete i shuma hani kha thekinolodzhi.)
- Ṅwalela zwa matshilisano:
  - u ṅwala maṅwalo a bindu a sa konḓi (tsumbo: khumbelo ya mushumo na CV.);
  - u ṅwala milaedza ya e-mail;
  - u ṅwala minetse ya muṱangano (tsumbo: muṱangano wa SRC);
  - u sumbedza vhuḓivhi ha lushaka lwa ḽiṅwalwa, nḓivho, vhathetshelesi, zwi re ngomu na tshitaela.
- Ṅwalela u vhonisa zwa ene muṋe:
  - u ṅwala dayari kana dzhenala.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 4 (i ya phanḓa)

U ṅWALA

Mugudi u kona u ṅwala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṅwala zwa vhukonibale:
  - u sumbedza mvelaphanḓa kha nungo dza u ṅwala nganetshelo, zwirendo, maṅwalwa a matambwa (tsumbo: nga u dzhenisa u amba kha nganetshelo).
- Ṅwala maṅwalwa a midia.
- Shumisa muhanga, u ola khungedzelo dzi sa konḓi.
  - shumisa muhanga u ola tshivhambadzi tshi sa konḓi.
- Dzhia u ṅwala sa maitele.
- Ita mvetomveto, vhala na u haseledza nga u ṅwala ha ene muṋe nga nḓila ya u sasaladza.
- Shumisa muvhigo u ita ndovhololo, dzudzanya na u ṅwalulula.
- Shumisa nḓivho ya girama, mupeleṱo na zwiṅwe u dzudzanya:
  - u humbula nga ha u ola na kuvhetshele.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṅwala zwa vhukonibale:
  - u sumbedza mvelaphanḓa kha nungo dza u ṅwala nganetshelo, zwirendo, maṅwalwa a matambwa (tsumbo: nga u shumisa figara dza muambo).
  - u nga u ṱalutshedzela nganetshelo (na maṅwe maṅwalwa) u bva kha luambo lwa hayani.
- Ṅwala maṅwalwa a midia.
- Nga u ṅwala khungedzelo kana mabammbiri a sa konḓi:
  - nga u ṅwala mivhigo ya mafhungo i sa konḓi.
- Dzhia u ṅwala sa maitele.
- Ita mvetomveto, vhala na u haseledza nga u ṅwala ha ene muṋe nga nḓila ya u sasaladza.
- Shumisa muvhigo u ita ndovhololo, dzudzanyo na u ṅwalulula.
- Shumisa nḓivho ya girama, mupeleṱo na zwiṅwe u dzudzanya:
  - u humbula nga ha u ola na kuvhetshele.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṅwala zwa vhukonibale:
  - u ṱalutshedzela nganetshelo (na maṅwe maṅwalwa) u bva kha luambo lwa hayani na u edzisa u fara maidioma na u vhona uri (na ndeme) a a fhambana kha nyambo mbili;
  - u sumbedza mvelaphanḓa kha nungo dza u ṅwala nganetshelo, zwirendo, maṅwalwa a matambwa (tsumbo, nga u shuma nga nyolo).
- Ṅwala manwalwa a midia.
- Nga u ṅwala khungedzelo dza ene muṋe dzi sa konḓi (tsumbo, u kungedzela tshithu tsha thengiso):
  - nga u ola magazini, CD na magwati a dzibugu.
- Dzhia u ṅwala sa maitele.
- Ita mvetomveto, vhala na u haseledza nga u ṅwala ha ene muṋe nga nḓila ya u sasaladza.
- Shumisa muvhigo u ita ndovhololo, dzudzanyo na u ṅwalulula.
- Shumisa nḓivho ya girama, mupeleṱo na zwiṅwe u dzudzanya.
  - u pulana kuvhetshele kwa ḽiṅwalwa, u katela na uri girafu na zwifanyiso zwi ṱanganywa hani;
  - u pima, ola na kuvhetshelwe.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 4 (i ya phanḓa)

U ṅWALA

Mugudi u kona u ṅwala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa tshivhumbeo tsha ndivho ya luambo tsha u bveledzisa na u shumisa:
  - u farekanya maṅwalwa (tsumbo: nga u shumisa masala);
  - u thoma u ṱanganedza mahumbulwa kha u ṅwala.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa tshivhumbeo tsha nḓivho ya luambo tsha u bveledzisa na u shumisa:
  - u farekanya maṅwalwa (tsumbo: nga u shumisa maipfi a u farekanya u ṱuma dziphara);
  - nga u ṅwala phara nthihi i re na muhumbulo muthihi muhulwane, fhungo ḽa ṱhoho na ṱhusedzi;
  - nga u ṅwala marangaphanḓa na mvuledzo;
  - nga u ṱanganedza mahumbulwa a vhaṅwe.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa tshivhumbeo tsha nḓivho ya luambo tsha u bveledzisa na u shumisa:
  - u sumbedza u pfesesa tshitaela na hune luambo lwo teaho lwa ambwa hone. (tsumbo: u ṅwalulula nganetshelo sa ḽianetshelo ḽa gurannḓa;
  - u sumbedza u pfesesa tshivhumbeo tsha mafhungo kha maṅwalwa;
  - u ṅwala zwipiḓa zwilapfu zwo farekanaho zwa maṅwalwa zwi na marangaphanḓa na magumo;
  - u pima nga nḓila ya u sasaladza mahumbulwa;
  - u thoma u vhona uri maṅwalwa a vhea ngafhi muvhali.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 5

U HUMBULA NA U ṄEA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ṉea muhumbulo u swikelela maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u humbula na u ṉea muhumbulo:
  - fhirisela na u wana na u ṱalutshedza tshipikwa tsha muṅwali nga u ṱalutshedzela maṅwalwa o ṅwalwaho, a vhonalaho na a pfalaho u buḓa na kharikhuḽamu;
  - u ṱalutshedza zwiitisi na zwibveledzwa;
  - u nanga zwithu nga u khetha tsha khwiṋe kha zwithu zwivhili;
  - u ṉea na u amba nga muhumbulo wa ene muṋe;
  - u tikedza muhumbulo nga u ṉekedza vhuṱanzi ho fhambanaho (tsumbo: ha zwitatisitiki na vhuṅwe vho);
  - u shumisa mbudziso u bveledza muhumbulo wa vhuṋe kana wa vhaṅwe;
  - u shumisa tshivhumbeo tsha luambo tsho teaho u bveledza muhumbulo u konḓaho (tsumbo: u shumisa vhukonadzei kha “Arali tshumiswa dzo vha dzo kovhekanywa, ro vha ri tshi nga ḓivha ri si na vhugevhenga vhunzhi.”

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u humbula na u ṋea muhumbulo:
  - u shumisa muhumbulo na zwikili zwa u wana tshiitisi kha nḓila dzo fhambanaho dza maṅwalwa kha Kharikhuḽamu;
  - u amba na u ṱalutshedza vhuvhambedzanyi na nyimelo ya muṅwali kha maṅwalwa o fhambanaho;
  - u ṱalutshedza na u amba zwiitisi na zwibveledzwa (tsumbo: Ndi ngani itshi tshi tshiitisi tsha...);
  - u bveledza mufhindulano na u ṋea ṱhalutshedzo (tsumbo: A thi imi na muhumbulo kana ndi khou hanedza ngauri na uri ndi ima na muhumbulo wanga nga...);
  - u dzhiela nzhele na u ṱalutshedza uri ndi ngani mafhungo a tshi nga dzhiwa e mafhungo a mbuno;
  - u ola kha vhukoni ha tshenzhemo u itela u khwaṱhisedza mbuno;
  - u vhudzisa hu tshi itelwa u tandulula mbudziso na u bveledza u humbula nga ha zwithu zwi konḓaho, mihumbulo na nyanyuwo (tsumbo: mafhungo a pfanelo dza vhathu, mafhungo a vhupo, khakhathi dza vhuṋe, ṱhoho dzi buḓaho na Kharikhuḽamu).

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u humbula na u ṋea muhumbulo:
  - u shumisa muhumbulo na zwikili zwa u wana tshiitisi kha nḓila dzo fhambanaho dza maṅwalwa kha Kharikhuḽamu na kha vhuṋe;
  - u vhona na u amba nga ha muhumbulo muhulwane wa muṅwali kha maṅwalwa o fhambanaho;
  - u sengulusa tshiitisi na zwibveledzwa nga nḓila yo ṱanḓavhuwaho kha maṅwalwa u buḓa na Kharikhuḽamu (tsumbo: nga u sedzulusa);
  - u bveledza khanedzano na u dzi shumisa nga nḓila i tevhelaho:
    - u ita uri hu vhe na ndunzhendunzhe kha muvhali na muthetshelesi;
    - u dzula o dzula o ḓilugisela phindulo dza vhaṅwe na khanedza.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 5 (i ya phanḓa)

U HUMBULA NA U ṄEA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ṉea muhumbulo u swikelela maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo u ita ṱhoḓisiso na u tandula
  - u topola mafhungo ana a khou ṱodwa u thusedza kha ṱhoḓisiso ya thaidzo;
  - u shumisa maipfi mahulwane na zwiteṅwa u khetha zwiko zwa mafhungo zwo teaho;
  - u thetshelesa, u vhala na u sedza mafhungo u bva kha zwiko zwo fhambanaho u itela u nanga mihumbulo;
  - u shumisa tekiniki ya u sumbedza na nzulele musi hu tshi kopiwa mafhungo u bva kha zwiko (tsumbo: dzirekhoda muṅwali, ṱhoho, ḓuvha, muanḓadzi, nomboro ya siaṱari, websaiti na zwiṅwe);
  - u shuma dziphurodzhekiti dza mutanganelo u buḓa na masia a u guda na u bveledza tshibveledzwa tsho khwathelelaho.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u sedzulusa na u tandula:
  - vhudzisa mbudziso nga ha zwa lushaka na u buḓa na kharikhuḽamu;
  - u kala thendelo yawe nga;
  - u ita ṱhoḓuluso nga ha Kharikhulamu;
  - u dzudzanya na u swikela mafhungo u bva kha zwiko zwo fhambanaho (tsumbo: radio, inthanete, maṅwalwa o fhambanaho, laiburari);
  - u shumiswa ha tekiniki na nzulelele dza mafhungo kha zwiko;
  - u shuma kha thandela dzi konḓaho dzi buḓaho na Kharikhuḽamu.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Dzhiela nzhele na u ṋea zwine zwa nga tevhela:
  - u shumisa mafhungo a ngoho na u ṱalutshedzela zwitatisitiki na nyengedzedzo yo khwaṱhaho ya u tikedza khanedzano;
  - bvisa kha tshenzhemo ya vhuṋe na u i vhambedza na dziṅwe u ṱalutshedzela mahum-bulwa a muṅwe;
  - shumisa mbudziso, na u sengulusa hu u itela u bveledza u humbula ha tsatsaladzo na u tandulula thaidzo.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 5 (i ya phanḓa)

U HUMBULA NA U ṆEA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ṉea muhumbulo u swikelela maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ita mafhungo:
  - u rekhoda mafhungo nga tshivhumbeo tshi pfalaho (tsumbo: mitevhe, mimapa ya muhumbulo,dzinotsi na mańweledzo);
  - u vhekanya mafhungo nga nḓila yo teaho (tsumbo: nga tshifhinga, ndeme);
  - u shandula mafhungo u bva kha tshivhumbeo tshiṅwe u ya kha tshiṅwe [kana u bva kha luṅwe luambo u ya kha luṅwe] arali zwo tea (tsumbo: u bva kha mapa wa muhumbulo u ya kha phara, mutevhe u tshi vha manweledzo);
  - u humbula zwo iteaho kale nga u sasaladza nga u kovhana na u ita khaedu kha mihumbulo;
  - u vhambedza kuvhonele kwo fhambanaho,na u topola zwi fanaho na zwi sa fani;
  - u shumisa luambo lwo teaho u vhambedza zwithu (tsumbo: zwine zwa fana,kha ḽinwe buḓo);
  - u nanga mafhungo avhuḓisa na o teaho u bva kha zwiko zwo fhambanaho na vhathu,na u ṱanganya zwe vhathu vha thusa ngazwo na mihumbulo ya vhone vhaṉe kha tshipiḓa tsha mushumo wo farekanaho zwavhuḓi kana ṉetshedzo).

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ita mafhungo:
  - ita liedza na madzhiele a dzinotsi o fhambanaho fhasi ha zwiitisi zwo fhambanaho;
  - u wana na u dzudzanya mafhungo u bva kha zwiko zwo ṱandavhuwaho (tsumbo: radio, inthanete, mańwalwo a bvaho ḽaiburari (u shumisa sisiṱeme ya u vhekanya dzibugu ya Dwey, mafhungo a bibiliogirafu na thusedzi dzi fanaho na mutevhe wa maipfi, zwi re ngomu, tsumbambekanyo na zwińwe);
  - u lingedza nḓila dzo fhambanaho dza u ńwala na u ita notsi sa (tsumbo: u ńwala notsi kha nyimele dzo fhambanaho, nga u tou fhungudza);
  - u bvisa na u dzudzanya mafhungo hu tshi shumiswa vhukoni ha u thetshelesa, u vhala/u sedza;
  - u shandukisa mafhungo u bva kha luńwe luambo u ya kha luńwe (u ṱalutshedza luambo lune vhańwe vhathu vha si lu ḓivhe).

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo u ṱoḓisisa na u tandula:
  - vhudzisa mbudziso dzi no ṋea khaedu kha mafhungo a lushaka na u buḓa na Kharikhuḽamu (tsumbo: HIV/AIDS, u gonya ha phimo ya dzangalelo;
  - u a kona u vhona musi muambi kana hune mafhungo a bva hone zwi tshi amba zwi sa pfali, zwi tshi kanganyisa vhuṱanzi kana u amba mafhungo a si one. U kona u vhudzisa mafhungo o teaho u wana mafhungo ngoho;
  - u vhudzisa na u nanga nḓila dzo teaho;
  - u bveledza nḓila dzo fhambanaho dza u dzudzanya na u ṋekedza muvhigo nga ha ṱhoho (kha luambo na mańwe masia a u guda).
  - u shumisa zwiko zwa mafhungo zwinzhi na ngona nnzhi kha u wana mafhungo o teaho (tsumbo: mafhungo a elekitironiki na dziṅwe midia dzi ngaho gurannḓa dza kale, dzifiḽimu na dzilaiburari dza tshipentshala);
  - u shuma nga u engedza thandela i konḓaho u buḓa na masia a u guda na u bveledza mbumbekanyo ya thandela.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 5 (i ya phanḓa)

U HUMBULA NA U ṄEA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ṉea muhumbulo u swikelela maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u sika zwithu:
  - u vhona,u humbulela, u pfela vhuṱungu kha u sika na u thasulula thaidzo;
  - u shumisa u ṅwala u bveledza mihumbulo (tsumbo: dzi dzhenala u ṱuṱula mihumbulo, mimapa ya mihumbulo);
  - u humbulela khonadzeo na dziṅwe nḓila dza u hudza muhumbulo (u humbulela);
  - u sedza phambano na u dzi shumisa nga nḓila i fhaṱaho (tsumbo: phambano ya tshenzhemo,mvelele zwine wa tama a vhumuthu);
  - u shumisa luambo u buḓa na Kharikhuḽamu u thasulula (tsumbo: u bva kha luambo u ya kha luṅwe);
  - u vhambedza uri nyambo dzo fhambanaho dzi amba nga ha matheme hani kha masia a u guda o fhambanaho, na fhaṱa thumo u thusa kha u tandulula thaidzo.

- Shumisa luambo u amba nga zwo iteaho kale:
  - u humbula nga zwe a pfa kana u vhala na u vhudzisa mbudziso dza khaedu;
  - u sedza vhukoni hau iwe muṉe sa tshiambi, mutshelesi kana muṅwali kha masia o fhambanaho na u topa fhethu ho teaho u khwinifhadzwa;
  - u humbula nga vhukoni ha muthu sa; muthusedzi kha mishumo ya tshigwada na u topola nḓila dza u bvelela phanḓa.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u sika zwithu:
  - u vhona, u humbulela ,u pfela vhuṱungu kha u sika na u thasulula thaidzo;
  - u shumisa u ṅwala u bveledza mihumbulo (tsumbo: dzidzhenala u ṱuṱula mihumbulo, mimapa ya mihumbulo);
  - u humbulela khonadzeo na dziṅwe nḓila dza u hudza muhumbulo (u humbulela);
  - u sedza phambano na u dzi shumisa nga nḓila i fhaṱaho (tsumbo: phambano ya tshenzhemo);
  - u shumisa luambo u buḓa na Kharikhuḽamu u thasulula (tsumbo: u bva kha luambo u ya kha luṅwe);
  - u vhambedza uri nyambo dzo fhambanaho dzi amba nga ha matheme hani kha masia a u guda o fhambanaho, na u fhaṱa thumo u thusa kha u tandulula thaidzo.

- Shumisa luambo u amba nga zwo iteaho kale:
  - u humbula nga zwe a pfa kana u vhala na u vhudzisa mbudziso dza khaedu;
  - u sedza vhukoni hau iwe muṋe sa tshiambi, muthetshelesi kana muṅwali kha masia o fhambanaho na u topa fhethu ho teaho u khwinifhadzwa;
  - u humbula nga vhukoni ha muthu sa muthusedzi kha mishumo ya tshigwada na u topola nḓila dza u bvelela phanḓa.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u sika zwithu:
  - u vhona,u humbulela, u pfela vhuṱungu kha u sika na u thasulula thaidzo;
  - u shumisa u ṅwala u bveledza mihumbulo (tsumbo: dzidzhenala, u ṱuṱula mihumbulo, mimapa ya mihumbulo);
  - u humbulela khonadzeo na dziṅwe nḓila dza u hudza muhumbulo (u humbulela);
  - u sedza phambano na u dzi shumisa nga nḓila i fhaṱaho (tsumbo: phambano ya tshenzhemo, mvelele zwine wa tama a vhumuthu);
  - u shumisa luambo u buda na Kharikhuḽamu u thasulula (tsumbo:u bva kha luambo u ya kha luṅwe);
  - u vhambedza uri nyambo dzo fhambanaho dzi amba nga ha matheme hani kha masia a u guda o fhambanaho, na u fhaṱa thumo u thusa kha u tandulula thaidzo.

- Shumisa luambo u amba nga zwo iteaho kale:
  - u humbula nga zwe a pfa kana u vhala na u vhudzisa mbudziso dza khaedu;
  - u sedza vhukoni hau iwe muṋe sa tshiambi, muthetshelesi kana muṅwali kha masia o fhambanaho na u topa fhethu ho teaho u khwinifhadzwa;
  - u humbula nga vhukoni ha muthu sa muthusedzi kha mishumo ya tshigwada na u topola nḓila dza u bvelela phanḓa.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 6

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo u sika na u ṱalutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na maipfi:
  - shumisa nḓila dzo fhambanaho dza u peleṱa maipfi a songo ḓoweleaho;
  - sika mutevhe wa maipfi na bugu ya ṱhalusamaipfi u buḓa na Kharikhuḽamu;
  - shumisa bugu ya ṱhalusa maipfi na theasaurasi u engedza ḓivhaipfi na u bveledza mupeleṱo;
  - shumisa ṱhukhufhadzo ya maipfi na dziakironimi nga nḓila yavhuḓi;
  - topola na u shumisa miṱa ya maipfi na maipfi a sia ḽithihi mafhungoni u bveledzisa ḓivhaipfi mafhungoni;
  - topola matsinde na mitshila u sika zwine zwa ambwa;
  - sengulusa nḓila ine luambo lwa adzima maipfi kha dziṅwe nyambo na nḓila ine maipfi maswa a sikwa ngayo na kushumiselwe kwao kuvhuya.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na maipfi:
  - shumisa nḓila dzo fhambanaho dza u peleṱa maipfi a songo ḓoweleaho;
  - sika mutevhe wa vhuṋe wa bugu ya ṱhalusa maipfi u buḓa na Kharikhuḽamu na u haseledza nga uri ndi afhio maipfi a ṋeaho thaidzo;
  - shumisa bugu ya ṱhalusa maipfi na theasauresi nga nḓila yavhuḓi hu tshi itelwa ṱhoḓisiso ya mupeleto;
  - shumisa mupfufhifhadzo wa maipfi wo ḓoweleaho na dziakironimi nga nḓila yavhuḓi;
  - shumisa muṱa wa maipfi na maipfi a muṱa muthihi u bveledzisa ḓivhaipfi mafhungoni;
  - shumisa thangi na mitshila u wana zwine mafhungo a amba zwone;
  - ṱalutshedza nḓila ine nyambo dza adzima u bva kha luṅwe luambo u ya kha luṅwe na nḓila ine maipfi maswa a sikwa ngayo.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na maipfi:
  - shumisa nḓila dzo fhambanaho dza u peleṱa maipfi a songo ḓoweleaho;
  - sika mutevhe wa vhuṋe wa bugu ya ṱhalusa maipfi u buḓa na Kharikhuḽamu na u haseledza nga uri ndi afhio maipfi a ṋeaho thaidzo;
  - shumisa bugu ya ṱhalusa maipfi na theasauresi nga nḓila yavhuḓi e na vhuḓifulufheli na u dzula a tshi ita ṱhoḓisiso ya u sikwa ha mveledziso ya maipfi.;
  - shumisa bugu ya ṱhalusa maipfi na theasauresi nga nḓila yavhuḓi hu tshi itelwa ṱhoḓisiso ya mupeleṱo;
  - shumisa mupfufhifhadzo wa maipfi wo doweleaho na dziakironimi nga nḓila yavhuḓi;
  - shumisa muṱa wa maipfi na maipfi a muṱa muthihi u bveledzisa ḓivhaipfi mafhungoni;
  - shumisa thangi na mitshila u wana zwine mafhungo a amba zwone;
  - ṱalutshedza nḓila ine nyambo dza adzima u bva kha luṅwe luambo u ya kha luṅwe na nḓila ine maipfi maswa a sikwa ngayo.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanḓa)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo u sika na u ṱalutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na mafhungo:
  - sumbedza na u shumisa madzina, maiti, mamudi, maṱaluli, masala, mabulafhethu, maṱanganyi, atikili, maaravhi, garukela, manyanyu;
  - sumbedza na u shumisa tshakha dzo fhambanaho dza davhi ḽa fhungo nga nḓila ya vhuḓi. (tsumbo: Musi e na miṅwaha ya fumiṯhanu, mme awe vho mbo ḓi lovha);
  - sumbedza na u shumisa fhungo davhi ḽa ḽiitiḽitaḽusi na masala a vhushaka (tsumbo: Hu na vhathu vhanzhi nga maanḓa vha si na mishumo);
  - dzimbudziso, malaeli, na garukela;
  - sumbedza na u shumisa zwipiḓa zwa fhungo sa ṋefhungo, ḽiiti, nyito shumisa tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo sa zwitatamennde, tshiitwa na fhungo davhi;
  - shumisa ndongazwiga zwo fhelela nga nḓila yavhuḓi (tsumbo: deshe, semikholoni).

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na mafhungo:
  - sumbedza na u shumisa madzina, maiti, mamudi, maṱaluli, masala, mabulafhethu, maṱanganyi, atikili, maaravhi, garukela, manyanyu;
  - sumbedza na u shumisa tshakha dzo fhambanaho dza davhi ḽa fhungo nga nḓila ya vhuḓi. (tsumbo: Nga uri ḽo vha ḽo no kovhela, o mbo ḓi ya hayani);
  - sumbedza na u shumisa fhungo davhi ḽa ḽiitiḽitaḽusi na masala a vhushaka (tsumbo: Ndi a ḓivha muthu o zwi itaho);
  - shumisa tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo sa zwitatamennde, dzimbudziso, malaeli, na garukela;
  - sumbedza na u shumisa fhungo davhi ḽa ḽiitiḽitaḽusi na masala a vhushaka (tsumbo: Hu na vhathu vhanzhi nga maanḓa vha si na mishumo);
  - sumbedza na u shumisa zwipiḓa zwa fhungo sa ṋefhungo, ḽiiṱi, nyito shumisa tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo sa zwitatamennde, tshiitwa na fhungo davhi;
  - shumisa ndonga zwigwa zwo fhelela nga nḓila yavhuḓi (tsumbo: tshiawelo u fhandekanya tshipiḓa tsha marangaphanḓa u bva kha tshipiḓa tshihulwane tsha fhungo na u fhambanya mafurase na matavhi).

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na mafhungo
  - sumbedza na u shumisa madzina, maiti, mamudi, maṱaluli, masala, mabulafhethu, maṱanganyi, atikili, maaravhi, garukela, manyanyu;
  - sumbedza na u shumisa tshakha dzo fhambanaho dza davhi ḽa fhungo nga nḓila ya vhuḓi (tsumbo: arali ya nga na, ndi ḓo dzhia tshammbureni);
  - shumisa maambwaitwa u livha kha tshiitwa tsha fhungo (tsumbo: Musuku u bwiwa Afrika Tshipembe).
  - sumbedza na u shumisa fhungo davhi ḽa ḽiitiḽitaḽusi na masala a vhushaka (tsumbo: Hu na vhathu vhanzhi nga maanḓa vha si na mishumo) dzimbudziso, malaeli, na magarukela;
  - sumbedza na u sengulusa zwipiḓa zwa fhungo sa ṋefhungo, ḽiiti, nyito. Shumisa tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo sa zwitatamennde, tshiitwa na fhungo davhi na u ṱalutshedza mushumo wa ḽiṋwe na ḽiṅwe;
  - shumisa ndonga zwigwa zwo fhelela nga nḓila yavhuḓi (tsumbo: khoḽoni, zwiṱangedzi).

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanḓa)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo u sika na u ṱalutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na maṅwalwa:
  - nḓila dzo fhambanaho dza u shumisa dziṱhoho na mafhungo a u thusedza (tsumbo: u bveledza phara ya mafhungo a tevhekananaho zwavhuḓi);
  - shumisa maṱanganyi a fanaho na “naho” u bveledzisa u tevhekana ha mihumbulo kha phara;
  - ṱanganya mafhungo kha phara yo vhofhekanaho hu tshi shumiswa ndovhololo ya maipfi, masala;
  - vhekanya dziphara nga nḓila yavhuḓi u sika mafhungo malapfu.

- Bveledzisa nḓivho na kushumiselwe na tshitaela.

- Shumisa mafhungo manzhi o fhambanaho na zwitaela.
  - fhambanyisa vhukati ha luambo lwa fomala na lu si fomala;
  - shumisa maambele na luambo lwa maambele nga nḓila yone.

- Bveledza vhusengulusi ha nḓivho ya luambo.

- Topola maṅwalwa hune luambo lu sa tou amba zwenezwo zwo ambwaho kokotolo:
  - vhona zwine zwa ambwa zwo shumiswaho;
  - sumbedza luambo tshumiswa;
  - topola na u shumisa maipfi ane a sumbedza u aluwa ha mbeu, matshilisano, vhupo, mutakalo na zwiṅwe zwa matshilisano na mvelele.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na maṅwalwa:
  - nḓila dzo fhambanaho dza u shumisa dziṱhoho na mafhungo a u thusedza (tsumbo: u bveledza phara ya mafhungo a tevhekanaho zwavhuḓi);
  - shumisa maṱanganyi a fanaho na "honeha" u bveledzisa u tevhekana ha mihumbulo kha phara;
  - ṱanganya mafhungo kha phara yo vhofhekanaho hu tshi shumiswa maipfi a u ṱanganya, maipfi o ḓoweleaho u shumiswa oṱhe (*collocations*);
  - vhekanya dziphara nga nḓila yavhuḓi u sika mafhungo malapfu.
- Bveledzisa nḓivho na kushumiselwe na tshitaela.
- Shumisa vhulapfu ha mafhungo manzhi o fhambanaho:
  - fhambanyisa vhukati ha luambo lwa fomala na lu si fomala na u shumisa tshitaela tsho teaho kha u ṅwala na u amba;
  - shumisa maambele na luambo lwa maambele nga nḓila yone na nga nḓila ya vhusiki.
- Bveledzisa tsatsaladzo ya nḓivho ya luambo.
- Sumbedza zwine zwa amba zwo shumiswaho na zwine zwa amba zwinzhi:
  - sumbedza luambo tshumiswa na u ṅwalulula.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na maṅwalwa:
  - nḓila dzo fhambanaho dza u shumisa dziṱhoho na mafhungo a u thusedza (tsumbo: u bveledza phara ya mafhungo mafheloni u bveledza u tevhekana zwavhuḓi ha dziphara);
  - shumisa maṱanganyi kha phara dzi faranaho hu tshi shumiswa (tsumbo: maipfi a ṱanganyaho sa " a fanaho na "naho" u bveledzisa u tevhekana ha mihumbulo kha phara;
  - ṱanganya mafhungo kha phara yo farekanaho hu tshi shumiswa maipfi sa "honeha", pfanywa na mafhambanyi, na maipfi a dovhololaho.
- Bveledzisa nḓivho na kushumiselwe na tshitaela.
- Shumisa vhulapfu ha mafhungo manzhi o fhambanaho na u sengulusa zwitaela zwa hone:
  - fhambanyisa vhukati ha luambo lwa fomala na lu si fomala na u ṱalutshedza uri ndi lini hune tshitaela tsha tshi nga nḓila yavhuḓi;
  - shumisa maambele na luambo lwa maambele nga nḓila yone.
- Thanyela u shumiswa ha maipfi a fanaho na maipfi a re na zwine zwa amba zwinzhi.
- Sengulusa kushumiselwe kwa maipfi a vhungoho ane a sumbedza vhuḓipfi kha mbeu, lushaka, vhupo, mutakalo na zwiṅwe zwa matshilisano na mvelele.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanḓa)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo u sika na u ṱalutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo lwe lwa shumiswa u amba nga luambo (maipfi a ngoho, amba nga mafhungo tswititi, mafhungombumbano, fhungo tserekano.)

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Khwaṱhisedza na u topola na u shumisa maipfi ane a sumbedza u aluwa ha mbeu, matshilisano, vhupo, mutakalo na zwiṅwe zwa matshilisano na mvelele.
- Shumisa luambo lwe lwa shumiswa u amba nga luambo (maipfi a ngoho, theasarasi, akironimi, mamudi, atikili, fhungo davhi ḽa ḽiitiḽitaḽuli.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḓivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo lwe lwa shumiswa u amba nga luambo (maipfi a ngoho, maipfi o ḓoweleaho u shumiswa).

TIRISANO
WORKING TOGETHER

NDIMA YA 5
ASESIMENNDE YA MUGUDI

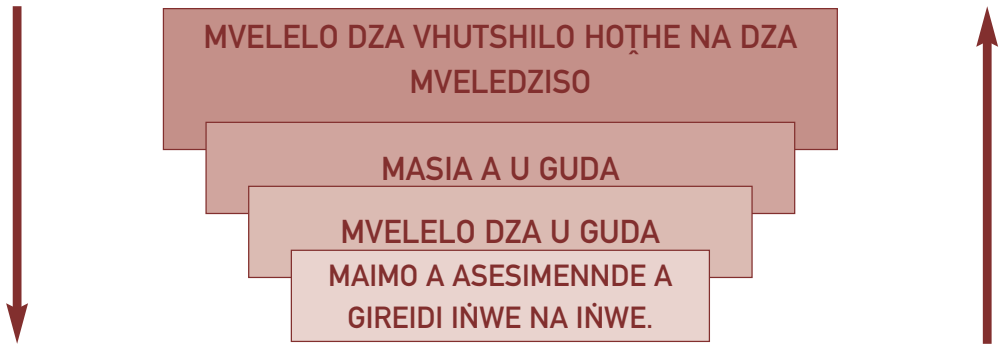
MARANGAPHANḒA

Muhanga wa Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 wo tewa kha milayo ya Mvelelo Ndivhanywa ya Pfunzo. Asesimennde i itea u ṋekedza tsumbo dza mvelaphaṋda ya mugudi nga nḓila ya vhuḓisa nahone i khwaṯhise uri vhagudi vha ṱanganye na u shumisa ndivho na vhutsila. Asesimennde i fanela hafhu u thusa vhagudi u ita khaṯhulo nga ha nyito na u ḓivhetshela ndivho dza mvelaphaṋda na u ṱuṱula na u isa phaṋda na u guda.

U thusa kha maitele a asesimennde ya mugudi, hetshi Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tshi:

- Gavha mvelelo dza u guda na maimo a u asesa a tshimbilelanaho na sia ḽa u guda ḽiṅwe na ḽiṅwe na kha gireidi iṅwe na iṅwe kha Bennde ya Pfunzo Nyangaredzi ya Vhugudisi (Gireidi ya R - 9);
- Vhea maimo a asesimennde kha mbilu ya maitele a asesimennde iṅwe na iṅwe. Maimo ane vhagudi asesimennde a ṱalutshedza maimo a vhukoni na u kuvhekanyelwe kwa vhukoni kha masia a u guda kha gireidi iṅwe na iṅwe. Vhukoni ha vhagudi kha mvelelo dza u guda vhu kaliwa nga Maimo a asesimennde. Maimo a asesimennde a kala vhuimo vhune vhagudi vha fanela u sumbedza vhukoni havho ha mvelelo dza ngudo na u sumbedza hafhu nḓila dza u swikela vhukoni uvho.

Nyolo i tevhelaho i sumbedza u ṱanganelana vhukati ha zwiteṅwa zwo olwaho zwa Tshitatamennde itshi tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka.

MILAYO YA ASESIMENNDE YO SHUMISWAHO KHA MVELELO NDIVHANYWA YA PFUNZO

Ṱhalutshedzo

Asesimennde kha Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) ndi asesimennde ya tshifhinga tshoṱhe. Ndi maitele o pulanwaho a u kuvhanganya mafhungo nga ha vhukoni ha vhagudi ho kalwaho nga Maimo a asesimennde a mvelelo dza u guda. Tshi ṱoḓa mielo yo ṱalutshedzwaho zwavhuḓi na nḓila dzo fhambanaho dzine dza konisa vhadededzi u ṋea vhagudi mivhigo i pfalaho uri vha kone u vhiga kha vhabebi na vhaṅwe vha kwameaho.

Zwiteṅwa zwone-zwone

Mvelelo Ndivhanywa dza Pfunzo ndi nḓila ya u funza na u funzwa dzine dza ita uri zwine mugudi a lavhelelwa u bveledza zwi pfalese. Mushumo wa mugudisi ndi u funza u itela u thusa vhagudi uri vha kone u fusha ṱhoḓea dza maimo a asesimennde kha Kharikhuḽamu, mushumo wa mugudi ndi u guda zwine maimo a asesimennde a lavhelela. Maimo a aseseimennde ndi a ndeme kha Mvelelo Ndivhanywa ya Pfunzo ngauri i tea u vha i koneaho u aseswa musi mugudi o bveledza zwi lavhelelwaho kha gireidi iṅwe na iṅwe.

U thusa vhagudi u swikela vhukoni havho ho fhelelaho, asesimennde i fanela u vha:

- khagala nahone yo ombedzelwaho;
- yo ṱanganelaho na u funza na u funzwa;
- yo ḓitika nga maimo na ṱhoḓea dzo dzulaho dzo vhewa;
- yo fhambanaho zwi tshi ya nga ngona;
- ya ndeme, fulufhedzeaho, vhekanyelwaho mugudi na u petekana ho teaho u tendela nyaluwo.

Mishumo ya asesimennde

Mushumo muhulwane wa u asesa vhagudi ndi u hudza nyaluwo na mvelephanḓa. Nga nḓila heyi, asesimennde i shumiswa u langa mvelephanḓa ya vhagudi na u tshimbidza u guda havho.
Miṅwe mishumo ya asesimennde i katela:

- *Asesimennde ya mutheo ya u guda ha u ranga*
  Ndi asesimennde ya mathomoni ine ya shumiswa kha u ṱoḓa u vhona zwine vhagudi vha vho zwi ḓivha. I thusa vhadededzi u pulana mbekanyamishumo dza u guda na mishumo ya u guda.

- *Asesimennde ya tsedzuluso*
  Asesimennde ya tsedzuluso i shumiswa u vhona lushaka na zwikhukhuliso zwo ṱanganiwaho nazwo nga vhagudi vho fhambanaho. I tevhelwa nga nyendedzi, thuso yo teaho na nḓila dza u dzhenelela.

- *Asesimennde ya fomathivi*
  Asesimennde ya fomathivi i langa na u thusedza maitele a u guda na u funzwa nahone i shumiswa u ḓivhadza vhagudi na vhadededzi nga ha mvelephanḓa ya vhagudi u itela u bveledzisa vhugudi. Mivhigo ya vhuḓi i a ṋewa u itela u aluwa ha vhagudi.

- *Asesimennde ya sumathivi*
  Asesimennde ya sumathivi i ṋea tshifanyiso tsha mvelephanḓa ya vhagudi nga tshifhinga tsho ṋewaho, tsumbo: mafheloni a kotara kana mafheloni a ṅwaha , kana musi a tshi sudzulutshela kha tshiṅwe tshikolo.

- *Asesimennde ya sisitemiki*
  Asesimennde ya sisitemiki ndi nḓila ya u langa mvelelo dza sisiteme ya pfunzo. Tshiṅwe tsha zwiitisi zwa hezwi ndi asesimennde ya vhukoni ha mugudi zwi tshi yelana na tsumbo dza lushaka. Asesimennde ya sisitemiki i itwa mafheloni a vhuimo vhuṅwe na vhuṅwe ha Bennde ya Ṱhanziela ya Pfunzo Nyangaredzi. Vhaimeli vha zwikolo na vhagudi vha a nanguludzwa mavunḓuni kana kha lushaka u itela asesimennde ya sisitemiki.

ASESIMENNDE YA TSHIFHINGA TSHOṰHE

Zwiṱaluli zwa asesimennde ya tshifhinga tshoṱhe

Asesimennde ya tshifhinga tshoṱhe ndi ngona yone-yone ine asesimennde ya itea ngayo kha Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka. I katela milayo yoṱhe ya asesimennde ya Pfunzo ya Mvelelo Ndivhanywa na hone i khwaṱhisedza:

- *I itea murahu ha tshifhinga nahone i itea tshifhinga tshoṱhe*: U gudwa hu a aseswa tshifhinga tshoṱhe nahone dzirekhodo dza mvelephanḓa ya mugudi dzi a vhewa kha tshifhinga u buḓa na ṅwaha woṱhe.

- *Thusedza nyaluwo na mvelaphanḓa ya vhagudi*: Vhagudi vha shela mulenzhe zwavhuḓi kha u guda na asesimennde, pfesesa mielo ine ya shumiswa kha mishumo ya asesimennde, vha ḓidzhenisa kha vhuḓipimi, vha ḓi vhetshela tshiluswa (target), vha sedzulusa u guda havho na u hudza tshenzhemo ya vhuḓisedzi.

- *Nekedza muvhigo u bva kha u funza na u funzwa*: Muvhigo ndi tshiteṅwa tshihulwane kha asesimennde ya fomathivi. Ngona dza mivhigo dzi katela dzimbudziso, u ombedzela kha mubulo wa orala na wa u ṅwala wa mudededzi kha zwe zwa itea u bveledzwa nga mushumo wa asesimennde na ṱhuṱhuwedzo kha mugudi.

- *Tendela u ṱanganelana ha asesimennde*: Hezwi zwi nga vha u asesa zwinzhi zwi re na vhushaka na mvelelo dza u guda. Kha mushumo muthihi wa asesimennde, u ṱanganya ngona dza asesimennde dzo fhambanaho, dzitekiniki na tshumiswa u asesa Maimo a asesimennde. Vhukoni kha maimo o lumbaho a asesimennde kana masia a u guda a nga sumbedzwa nga nḓila nnzhi dzo fhambanaho, ndi ngazwo hu tshi tea u shumiswa nḓila dzo fhambanaho dza ngona dza asesimennde hune vhagudi vha sumbedza nungo dzavho dza u guda.

- *Shumisa nḓila dzo fhambanaho dzine dza konisa vhagudi vho fhambanaho (luambo, zwa muhumbulo, nyanyuwo na mvelele)*: Asesimennde dza tshifhinga tshoṱhe dzi a ita uri vhadededzi vha kone u pfela vhuṱungu vhagudi vha re na ṱhoḓea dza tshipentshala na u bvisa zwikhukhuliso zwa u guda nga madzhenele a tepatepaho. Kha tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tsha vhagudi hu na zwikalo na tshithihi zwitaela zwo fhambanaho zwa u guda. Vhagudi a vho ngo fanela u aseswa vhoṱhe nga tshifhinga tshithihi na kuitele kuthihi.

- *Tendela asesimennde ya sumathivi*: U kuvhanganywa ha mvelelo dza mishumo ya asesimennde ya tshifhinga tshoṱhe zwi ṋea tshifanyiso tsha mvelaphaṋa ya mugudi kha tshifhinga tsho ṋewaho. Asesimennde ya sumathivi i tea u pulanwa zwavhuḓi u bva mathomoni a ṅwaha uri i katele nḓila dzo fhambanaho dza asesimennde, tsumbo: nḓowenḓowe, mishumo, thandela, dzithesite dzine dza ḓo ṋea vhagudi tsumbedzo dzo fhambanaho dza zwe vha guda.

Nḓila dza asesimennde

U nangwa ha uri ndi dzifhio nḓila dza u asesa dzi no ḓo shumiswa zwi bva kha nzulele ya zwithu. Ndi zwa ndeme nahone zwi kha mudededzi ene muṋe nahone hafhu zwi ya nga gireidi na tshikolo na nga kukumulele kwa mudededzi. U wanala ha fhethu na tshumiswa zwi ṱuṱuwedza-vho uyu muhumbulo, hone naho zwishumiswa zwi tshi fana, vhadededzi vha a fhambana na nḓila dzine vha nanga ngadzo ngona dzavho dzi a fhambana. Ngona dzo nangelwaho mushumo wa asesimennde dzi tea u vha khagala, dzi vhe dzi pfeseseaho kha vhagudi vhoṱhe na vhadededzi vha kwameaho. Vhukoni vhu nga sumbedzwa nga nḓila dzo fhambanaho. Ndi ngazwo hu tshi tea u shumiswa ngona dzo fhambanaho u itela u ṋea vhagudi tshifhinga tsha u sumbedza vhukoni havho ho fhelelaho.

Mishumo yo ḓoweleaho ya asesimennde

Mishumo yo ḓoweleaho ya asesimennde yo olwa sa tshumiswa dza mveledziso. Dzi nga kha ḓi itwa nga vunḓu, tshiṱiriki kana kiḽasita. Dzi asesiwa nga vhadededzi dza sedzuluswa nga vhaṅwe vha kwameaho nga nnḓa.

Ndivho ya mishumo ya asesimennde dzo ḓoweleaho ndi u:

- khwaṯhisedza nzio kha vhuhaṱuli ha mudededzi;
- khwaṯhisedza vhuhulu ha asesimennde ya tshifhinga tshoṱhe yo ḓitikaho nga zwa tshikolo;
- engedza vhuronwane ha maitele na tshumiswa dza asesimennde;
- khwaṯhisedza uri mishumo ya asesimennde yo ḓiṱikaho nga zwa tshikolo i asese vhukoni na mveledzo nga nḓila yone;
- khwaṯhisedza nyaluwo ya vhagudi.

Mishumo yo ḓoweleaho ya asesimennde i nga sikwa kha lushaka, vunḓu kana kha zwiṱiriki, zwa shuṅwa zwikoloni zwa leludzwa nga nnḓa.

U LANGA ASESIMENNDE

Vhathu vho kwameaho kha asesimennde

Tshikolo na vhadededzi vha na vhuḓifhinduleli vhuhulwane ha u aseswa ha vhagudi. Vhadededzi vha lavhelelwa u bveledza maitele o khwaṱhaho, a fulufhedzeaho a asesimennde. Milayo ya mavunḓu i tea u khwaṱhisedza vhuḓidzhenisi ha vhagudi, zwigwada zwa tshikolo zwa u asesa, zwigwada zwa u thusa zwa zwiṱiriki, tshumelo dza u thusa na vhabebi sa zwithu zwavhuḓi.

Mbekanyamushumo ya asesimennde ya tshikolo

Tshikolo tshiṅwe na tshiṅwe tshi fanela u bveledza mbekanyamushumo yo ḓitikaho nga nyendedzi ya asesimennde ya mavunḓu na lushaka. Tshi fanela u vha na tshigwada tsha asesimennde na Pulane ya Tshikolo ya Asesimennde u itela u tshimbidza u thonwa ha iyi mbekanyamushumo. Tshigwada tshi tea u vha na vhaimeleli u bva kha vhuimo na sia ḽa u guda ḽiṅwe na ḽiṅwe.

U khwaṱhisedza madzhenele a tshiphurofeshinala, mbekanyamushumo ya asesimennde ya tshikolo i tea u bula nga nḓila i pfeseseaho:

- Nḓila ine asesimennde ya tshifhinga tshoṱhe ya pulaniwa na u thomiswa zwone;
- Nḓila ine dzibugu dza u rekhodela dza vhewa ngayo, u swikelea na vhutsireledzei;
- Dzikhoudu dza asesimennde dzo wanwaho nga vunḓu;
- U sedzuluswa ha asesimennde ngomu tshikoloni;
- Nḓila ine u ṱolwa ha itwa ngayo tshikoloni;
- Nḓila dza u ṋea muvhigo wa tshifhinga tshoṱhe;
- U langwa ha maitele oṱhe a asesimennde;
- U gudiswa ha tshiṱafu kha sia ḽa asesimennde.

Masia ane u gudiswa ha tea u itwa a katela:

- Nḓila ya u shumisa mielo;
- U wana u tendelana vhukati ha vhadededzi kha gireidi nthhi nga ha uri ndi zwifhio zwine zwa sedzwa sa zwa ndeme u fusha mvelelo dza u guda;
- Nḓila dza u ṅwala mahumbulwa a mishumo ya asesimennde, mvelelo na mivhigo;
- U swikelela u pfesesana havhuḓi ha mbekanyamushumo ya asesimennde ya tshikolo.

KUVHETSHELWA KWA DZIREKHODO

Bugu dza u rekhodela

Kuvhetshelwe kwavhuḓi kwa dzibugu ku a ṱoḓea kha asesimennde dzoṱhe, zwihuluhulu kha asesimennde ya tshifhinga tshoṱhe. Bugu ya u rekhodela kana faili i tea u dzula yo dzudzanyea tshifhinga tshoṱhe nga mudededzi muṅwe na muṅwe. Bugu ya u rekhodela i tea u katela:

- Madzina a mugudi;
- Maḓuvha a asesimennde;
- Dzina na ṱhalutshedzo ya mushumo wa asesimennde;
- Mvelelo dza asesimennde, zwi tshimbilelanaho na masia a u guda kana mbekanyamushumo dza u guda;
- Mahumbulwa u itela u thusedza.

Rekhodo dzoṱhe dzo tea u swikelea, dzi sa konḓi u ṱalutshedzea, dzi vhewe ho tsireledzeaho, dzi vhe dza vhufulufhelo, na thuso kha u funza na maitele a u vhiga.

Mbekanyamushumo ya asesimennde ya tshikolo, i ṋekedza zwidodombedzwa zwauri bugu ya u rekhodela i ḓadzwa hani. Khoudu dza asesimennde dzi a shumiswa u bula uri mugudi u khou shuma hani ri tshi ya nga mvelelo dza u guda. Dzikhoudu dzi shumiswaho dzo tea u vha khagala uri dzi pfeseswe nga vhagudi na vhabebi.

Khoudu dzi shumiswaho kha asesimennde

Hu na nḓila nnzhi dzine mivhigo i bvaho kha asesimennde ya nga ṋekedzwa ngadzo kha vhagudi na u rikhodiwa nga vhadededzi. U nanguludza nḓila ya khwinesa ya u zwi ita u itela mushumo wa asesimennde zwi ḓo bva kha zwiitisi zwo fhambanaho sa:

- Tshivhalo tsha vhagudi kilasini na u anda ha tshifhinga kha mudededzi;
- U hula na u konḓa ha mushumo wa asesimennde;
- Magudwa kana vhutsila vhu no khou aseswa (tsumbo: metse kana u ṅwala);
- Muvhigo u ṋewa nga u ṱavhanya hungafhani;
- Ṱhoḓea dza u asesa dzo shumiswaho nga mudededzi u ṱalutshedza vhukoni ha mugudi;
- Uri vhukoni ha mugudi vhu a vhambedzwa na ha vhaṅwe ngae, na vhukoni hawe ha tshifhinga tsho fhelelaho, na ṱhoḓea dza maimo a asesimennde na mvelelelo dza u guda.

Dziṅwe khoudu dza asesimennde dzi khwine kha miṅwe mishumo u fhirisa dziṅwe, tsumbo: mahumbulwa a nga vha o tou dodombedza kana mahumbulwa a muthu a ḓisa khwinifhadzo. Mahumbulwa a dovha a vha a ndeme kha u vhiga mveḽaphanḓa ya mugudi kha maimo a asesimennde, honeha mahumbulwa a dzhia tshifhinga tshilapfu u a ṅwala nahone a zwi leluwi. Khoudu i ngaho, “vhuḓi ha nṱhesa”, “vhuḓisa”, “vhuḓi”, “u a kona” na “vhushaedzi” dzi a ṱavhanya u ṅwalea na u tendela asesimennde ya mvelaphanḓa i tshi livhanywa na mushumo wa tshifhinga tsho fhelaho na u livhanywa na maimo a asesimennde. Honeha a dzi ṋekedzi zwidodombedzwa zwo leludzwaho mahumbulwa. Dzimaraga kha ḽiṅwe sia, dzi a rekhodwa nga u ṱavhanya nahone dzi nga ṱanganywa, dza andiswa na u kovhiwa. Dzi na mushumo muhulwane u asesa vhukoni ha vhagudi zwi tshi ya nga vhukoni ha vhaṅwe kilasini kana zwi tshi ya gireidi dziṅwe kana zwikolo, honeha dzi ṋekedza mafhungo maṱuku nga ha vhukoni ha mugudi kha maimo a asesimennde.

Tsumbo vhukati ha dziṅwe nnzhi, khoudu dza u isa phanḓa u asesa ndi:
- A zwi athu u bveledzwa, zwi tsini, zwo bveledzwa;
- Vhukoni vhu takadzaho, u ṱoḓa thusedzi;
- A B C;
- Mafurase o olelwaho mishumo ya asesimennde kana muvhigo.

I nga vha ifhio na ifhio khoudu yo shumiswaho, mivhigo ndi yone ine ya pfalesa musi yo ṱanganywa na mahumbulwa. Zwi a itea uri hu vhe na mvelephanḓa kha mveledziso musi vhagudi vho ṋewa mivhigo yo tou ṅwalwaho u fhirisa maraga fhedzi. Naho maraga dza phesente dzi tshi vha dzi shumiseaho kha u rekhoda, tshiṅwe tshifhinga dzi a vha dzi si dzavhuḓi kha muvhigo. Dziṅwe thaidzo dzi ḓiswaho nga maraga ndi dzauri dzi a konavho u engedzwa na u shumiswa nahone dzi dzumba zwinzhi nga ha mvelelo na mvelaphanḓa ya mugudi. Arali mugudi o vuledza mushumo wa asesimennde i fhiraho nthihi hu na u lingea u shumisa maraga kha u ṱanganya na u ṋea tshikati. Musi izwo zwo itea, maraga dzi fhelelwa nga mushumo wadzo wa u ṋea mafhungo. Mbalo tshikati kana mbalo nyangaredzwa, zwi dzumba vhungoho ha uri mugudi a nga vha o kona ngudo zwavhuḓi kha tshiteṅwa tshiṅwe hone hu si kha tshiṅwe.

Maraga dzi ṋea mbonadzo nyangaredzi ya vhukoni hone dza dzumba muṱaṱo (*reason*) wa asesimennde ya vhukoni (kana vhushaya mveledziso) u bva kha mugudi na u thivhela nyombedzelo kha u guda zwiṅwe kha asesimennde. Nahone hafhu a dzi ṱalutshedzi u bvela phanḓa ha mugudi zwavhuḓi kha kharikhuḽamu. Kanzhi u wana maraga dzi fanaho nga nnḓa ha musi dzi dzi fushaho. Zwi anzela u sedzwa i tsumbo ya mvelaphanḓa yavhuḓi. Maraga dza 70 kha gireidi 5 kha maimo a asesimennde na maraga dza 70 kha maimo a asesimennde kha gireidi 6 zwi a fhura tshoṯhe mvelaphanḓa ye mugudi a ita vhukati ha ṅwaha zwine zwa nga ṱalutshedzwa kha tshitatamennde, khoudu, kana mahumbulwa.

Khoudu dza Lushaka

Kha u rekhoda kana u vhiga vhukoni ha mugudi kha mvelelo dza u guda dzo livhaho kha gireidi yeneyo, khoudu dzi tevhelaho dzi fanela u shumiswa.

1 = Vhukoni ha mugudi ho **fusha nga kule ṯhoḓea** dza mvelelo dza u guda dza gireidi.
2 = Vhukoni ha mugudi ho **fusha ṯhoḓea dza** mvelelo dza u guda dza gireidi.
3 = Vhukoni ha mugudi ho **fusha ṯhoḓea** dza mvelelo dza u guda dza gireidi.
4 = Vhukoni ha mugudi a ho **ngo fusha ṯhoḓea** dza mvelelo dza u guda dza gireidi.

Shedulu dza mvelaphanḓa

Mafheloni a ṅwaha muṅwe na muṅwe shedulu dza nyaluwo dzi fanela u ḓadzwa nahone dza sainiwa nga ṱhoho ya tshikolo na muofisiri wa muhasho. Shedulu dza mvelaphanḓa ndi bugu ya rekhodo i re na manweledzo a mafhungo nga ha mvelephanḓa ya vhagudi vhoṱhe kha gireidi tshikoloni.

Shedulu ya mvelaphanḓa yo tea u katela mafhungo a tevhelaho:

- Dzina ḽa tshikolo na tshiṱemmbe;
- Mutevhe wa vhagudi kha gireidi iṅwe na iṅwe;
- Khoudu ya mvelaphanḓa kha sia ḽa u guda ḽiṅwe na ḽiṅwe (sisiteme ya khoudu ya lushaka);
- Dzikhoudu dza mvelaphanḓa kha gireidi iṅwe na iṅwe (u bvela phanḓa kha iṅwe gireidi kana u dzula kha gireidi yeneyo);
- Mahumbulwa nga khwaṱhisedzo kana masia a thusedzi kha sia ḽa u guda ḽiṅwe na ḽiṅwe;
- Ḓuvha na tsaino ya ṱhoho ya tshikolo, mudededzi kana muṅwe mugudisi, muofisiri wa muhasho.

Mboniswa (profiles) dza mugudi

Mboniswa ya mugudi ndi rekhodo ya tshifhinga tshoṱhe ya mafhungo ane a ṋea mboniswa dza mvelaphanḓa ya mugudi u katela na mvelaphanḓa ya holisitiki ya ndeme, maime na mvelaphanḓa ya matshilisano. Iyi i thusa mudededzi kha gireidi i tevhelaho kana kha tshikolo tshiswa tshine mugudi a khou ya khatsho uri hu konwe u pfeseswa mugudi zwavhuḓi, ngauralo mudededzi u kona u ḓivha mugudi zwavhuḓi. Dziphurofaili dzi tea u linda mugudi nahone dzi fanela u tshimbila nae kha nyendavhutshilo hawe hoṱhe ha tshikolo.

Mafhungo a tevhelaho a tea u katelwa kha phurofaili ya mugudi:

- Mafhungo a ene muṋe;
- Kuvhumbelwe kwa muvhili wawe na ḓivhazwakale yawe ya zwa dzilafho;
- Zwikolo zwe a dzhena khazwo na kudzhenele kwawe kwa tshikolo;
- U shela mulenzhe kha zwa mitambo;
- Nyanyuwo na mikhwa ya matshilisano;
- Vhudzheneleli ha vhabebi;
- Masia a ṱoḓaho thuso;
- Muvhigo nyangaredzi wa sumathivi wa mafheloni a ṅwaha;
- Rekhodo ya maṅweledzo a u phasa hawe dza miṅwaha ya tshikolo;
- Garaṱa ya tsedzuluso.

Kha hu thanyelwe:

- Phurofaili ya mugudi i imela mabammbiri oṱhe a zwifhinga zwo fhelaho e a vha a tshi shumiswa nga zwikolo sa garaṱa dza rekhodo, garaṱa dza mugudisi na garaṱa dza Edlab. Mushumo muhulwane wa Phurofaili ya mugudi ndi u mu thusa nga u wana vhuswikeleli kha mafhungo o fhambanaho o katelwaho.
- Mafhungo nga ha mugudi ene muṋe kha phurofaili a o ngo vhuya a fanela u shumiswa kha khethululo.
- Phurofaili ya muguḓi i songo ḓaḓiswa na phothofolio. Phothofolio ndi ngona ya asesimennde ine ya ṋea mugudi tshifhinga tsha u sedza mushumo wo itwaho nga mishumo ya asesimennde.
- Mushumo uyu u vhewa kha lupeto, faili kana bogisi. Phurofaili ya mugudi nga huṅwe ndi rekhodo i re na mafhungo nga ha mugudi.

Asesimennde i itea u ṋekedza tsumbo dza mvelaphanḓa ya mugudi nga nḓila ya u vhudzisa nahone i khwaṱhise uri vhagudi nga nḓila ya vhuḓisa vha ṱanganye na u shumisa nḓivho na vhutsila. Asesimennde i fanela hafhu u thusa vhagudi u ita khaṱhulo nga ha nyito na u ḓivhetshela nḓivho dza mvelaphanḓa na u ṱuṱula u isa phanḓa na u guda.

Maimo ane vhagudi vha sumbedza mvelaphanḓa dza mvelelo dza u guda na nḓila dza u guda (vhungomu na vhuphara) ha u sumbedza mvelaphanḓa yavho.

DZIRIPOTO

Mafhungo ane a tea u dzheniswa kha dziripoto

Vhadededzi vha tea u vha na vhuḓifhinduleli kha vhagudi, vhabebi na sisiteme ya pfunzo na tshitshavha u hula he tsha ita kha u asesa vhagudi vhavho. Hezwi zwi itea nga u vhiga. Hu tshi engedzwa kha zwo ṅwalwaho, orala kha muṋekedzo, u ṱanwa ha vhagudi zwi fanela u shumiswa.
Ripoto iṅwe na iṅwe nga ha mvelaphanḓa nyangaredzi ya mugudi i tea u katela mafhungo nga:

- Zwo gudwaho
- Vhukoni ha mugudi
- Thuso i ṱoḓeaho na
- Thangana ya murole na vhukoni ha mugudi ho fhelaho zwi tshi yelana na ṱhoḓea dza masia a u guda.

U vhiga kha vhabebi zwi itea tshifhinga tshoṱhe u ṱuṱuwedza vhudzheneleli havho na u shela mulenzhe. Vhadededzi vha tea u vhiga mafheloni a kotara iṅwe na iṅwe ya u guda, honeha, dziripoto dzi tea u ṋea mafhungo nga ha mveledzwa kha sia ḽa u guda ḽiṅwe na ḽiṅwe kana mbekanyamushumo. Hezwi zwi itwa nga nḓila i tevhelaho.

Garaṱa dza mivhigo

Ṱhoḓea ṱhukhusa dza garaṱa dza muvhigo ndi:
1.) *Mafhungo mahulwane*

- dzina ḽa tshikolo
- dzina ḽa mugudi
- gireidi ya mugudi
- ḓuvha ḽa mabebo a mugudi
- ṅwaha na kotara
- ḓuvha na tsaino ya mudededzi
- ḓuvha na tsaino ya ṱhoho ya tshikolo
- maḓuvha a u valwa na u vulwa ha tshikolo
- ṱhalutshedzo ya dzikhoudu dza sisiteme ya u khouda ya lushaka.

2.) *Khwaṱhiso na ṱhoḓea.*

- Kha hu ṋewe ṱhalutshedzo ya khwaṱhiso, ṱhoḓea dza mveledziso kana masia a u thusedzi dzi ṱoḓwaho kha sia ḽiṅwe ḽa u guda kana mbekanyamushumo dza u guda.
- Kha hu shumiswe sisiteme ya lushaka ya dzikhoudu u pima vhukoni mvelelo dza u guda dzo no itwaho u swika zwino. A zwi tou vha zwa ndeme u ṋea khoudu ya mvelelo iṅwe na iṅwe ya u guda.

3.) *Mahumbulwa kha sia ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa u guda kana mbekanyamushumo dza u guda.*

- Kha hu ṋewe mahumbulwa kha sia ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa u guda hu tshi khwaṱhisedzwa kha vhagudi vho fhirisaho ṱhoḓea kana vha ṱoḓaho thuso.
- Kha hu ṋewe mahumbulwa nga khwaṱhisedzo na masia a thusedzi a tea u ṱumanywa na maimo a asesimennde. Mahumbulwa aya a ḓo tendela vhabebi, vhagudi na vhaṅwe vhagudisi u wana u pfesesa ṱhoḓea dza thuso dzine mugudi a ṱoḓa.

MITEVHE TSUMBEDZI

MUTEVHE WA MAIPFI WA KHARIKHUḼAMU NA ASESIMENNDE

Hoyu ndi mutevhe wa mathemo mahulwane a ndeme o shumiswaho u ṅwala Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) na milayo yatsho ya asesimennde ya mugudi.

Asesimennde - Maitele a tshifhinga tshoṱhe a u kuvhanganya mafhungo nga ha vhukoni ha mugudi, a pimiwaho nga Maimo a asesimennde.

Maimo a Asesimennde - Nḓivho, vhutsila na ndeme zwine vhagudi vha ṱoḓa u bveledza Mvelelo dza u guda kha gireidi iṅwe na iṅwe.

Asesimennde ya mutheo - Asesimennde ya mathomoni ine ya shumiswa kha u ṱoḓa u vhona zwine vhagudi vha ḓivha.

Asesimennde ya tshifhinga tshoṱhe - Ndi modele wa asesimennde une wa ṱuṱuwedza ṱhanganelo ya asesimennde kha u funza na mveledziso ya vhagudi nga mivhigo i sa gumi,

Mvelelo dza vhutshilo hoṱhe - Zwo ṱangana na Mvelelo dza Mveledziso ndi dzone mvelelo khulwane dza Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) dzine dza ṱuṱuwedzwa nga Ndayotewa, dzi katela vhutsila ha vhutshilo ha vhagudi, sa vhudavhidzani, u humbula ha tsatsaladzo, mushumo na ndangulo ya mafhungo, mushumo wa zwigwada na tshitshavha na vhutsila ha u pima.

Kharikhuḽamu 2005 (Curriculum 2005) - Heyi ndi phindulelo ya u thoma ya Tshitatamennde tsha Lushaka yo itwaho nga murahu ha muvhuso wa tshiṱalula. Uri ḽiṅwalo ḽa mulayo ḽi ṋee muhanga wa mvelaphanḓa ya Vhugudi Thangeli ha Ṅwana, Ṱhanziela ya Pfunzo na Vhugudisi, Pfunzo na vhugudisi vhu yaho phanḓa, na Pfunzo ya Vhaaluwa na Vhugudisi zwo lumba u khwaṱhisedza Kharikhuḽamu 2005.

Asesimennde ya Mveledziso - Hu tshi katelwa na Mvelelo dza vhutshilo hoṱhe, hedzi ndi dzone mvelelo khulwane dza Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) tsho ṱuṱuwedzwaho nga Ndayotewa, tshi katela u konisa vhagudi u guda zwavhuḓi na u vha vhadzulapo vha re na vhuḓifhinduleli, vha vhupfiwa na mveledziso.

Vhuimo ha u bva - Musi vhagudi vha tshi vuledza gireidi ya 9, vha ṋekedzwa Ṱhanziela ya Ndalukanyo ya Pfunzo ya fomathivi. Nḓila ya asesimennde ine ya asesa mvelephanḓa ya mugudi tshifhingani tsha maitele a u guda u itela u ṋekedza muvhigo u no ḓo khwaṱhisedza u guda hawe.

Vhuimo ha fhasi - Uvhu ndi vhuimo ha u ranga ha Bennde ya Ṱhanziela ya Pfunzo na Vhugudisi Nyangaredzi gireidi ya R , 1, 2, na 3.

U ṱanganelana - Mulayo muhulwane wa nyolo wa Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) tshine tsha ṱoḓa vhagudi vha tshi shumisa nḓivho na vhutsila u bva kha masia maṅwe a u guda kana u bva kha zwiṅwe zwipiḓa zwa sia lenelo ḽa u guda u ita mushumo.

Vhuimo ha Vhukati - Vhuimo ha vhuvhili ha Bennde ya Ndalukanyo ya Pfunzo na Vhugudisi Nyangaredzi. Gireidi ya 4, 5 na 6

Luambo lwa u guda na u funza - Luambo lwo ḓowelwaho u shumiswa kha u guda vhupo ha u guda hukene. Vhaṅwe vhagudi vha na tshenzhemo ya u guda na u funzwa nga luambo lwo engedzwaho (hu si luambo lwavho lwa hayani)

Masia a u guda - Masia a malo a nḓivho a re kha Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo): Dzinyambo, Metse, Saintsi ya Mupo, Thekhinolodzhi, Saintsi ya Matshilisano, Vhutsia la na Mvelele, Pfunzo ya zwa Vhutshilo, Saintsi ya Ekonomi na Ndangulo

Tshitatamennde tsha Masia a u guda - Tshitatamennde tsha sia ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa u guda tshine tsha vhekanya Mvelelo dzatsho dza u guda na Maimo a asesimennde.

Phurofaili ya mugudi - Rekhodo nyangaredzi ya mvelephanḓa ya mugudi hu tshi katelwa na mafhungo a ene muṋe, mveledziso ya matshilisano, ṱhoḓea dza u thusedza.

Mbekanyamushumo dza u guda - Mbekanyamushumo dza mishumo ya u guda hu tshi katelwa zwi re ngomu na ngona dza u funza, hezwi zwi endedzwe nga Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) hone zwo bveledzwaho nga mavundu, zwikolo na vhadededzi.

Sisiteme ya u khouda ya lushaka - Sisiteme ya maimo a lushaka ya khoudu ya vhukoni u vhiga nga mvelephanḓa ya mugudi.

Mvelelo - Mvelelo mafheloni a maitele a u guda kha Mvelelo Nḓivhanywa ya Pfunzo hu tshi tevhelwa aya maitele, Kharikhuḽamu 2005 na Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) i ṱuṱuwedzaho u guda ha tshifhinga tshoṱhe.

Photofolio - Faela ya ene muṋe kana folida ya mushumo wa mugudi muṅwe na muṅwe.

Mvelaphanḓa - Nyolo ya mulayo muhulwane wa Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 tshine tsha konisa mugudi u aluwa hu tevhekanaho u ya kha zwi konḓaho, u wana vhudzivha na vhuṱandavhuwi ha nḓivho, vhutsila na u pfesesa kha gireidi iṅwe na iṅwe.

Shedulu ya Mvelaphanḓa - Tshumiswa ya mafheloni a ṅwaha ya u rekhoda mvelaphanḓa ya vhagudi vhoṱhe kha gireidi hu tshi katelwa na dzikhoudu dza mvelaphanḓa kha sia ḽa u guda ḽiṅwe na ḽiṅwe na gireidi ha konwaha u ṋea mahumbulwa nga ha thusedzi.

Asesimennde ya sumathivi - Nḓila dzo fhambanaho dza asesimennde ya sumathivi, sa musi i ya u amba nga ha mivhigo ya mvelaphanḓa ya mugudi i iteaho tshifhinga tshoṱhe, kanzhi mafheloni a kotara kana mafheloni a ṅwaha.

MUTEVHE WA MAIPFI A SIA ḽA U GUDA

Vhuthetshelesi - Musi muthu a tshi edzisa u ḓivhea kha tshiimo tsha muambi a thetshelesa nga maanḓa kha zwine a nga vha a tshi ṱoḓa u amba.

Luambo lwa u engedza - Luambo lu gudwaho hu tshi engedzwa lwa hayani.

Nyengedzedzo ya nyambo nnzhi - Musi muthu a tshi guda luambo kana nyambo hu tshi engedzwa kha lwawe lwa hayani. Hezwi a zwi ambi u thivha luambo lwawe lwa hayani.

Pfanabvumo - U dovhololwa ha u shumiswa ha mubvumo muthihi mathomoni a ipfi kha mutevhekano.

Mafhambanyi - Ipfi ḽine ḽa ṋea phambano ya ḽiṅwe ipfi kha luambo luthihi, tsumbo: ndapfu, pfufhi.

Maimo a asesimennde - Nḓivho ya luambo, vhutsila na ndeme zwine vhagudi vha tea u sumbedza uri vha a ḓivha kana vha nga ita mafheloni a gireidi.

Vhathetshelesi - Muthu kana vhathu vha no thetshelesa, u vhala kana u sedza maṅwe maṅwalwa, tsumbo; vhathetshelesi vha maṱano a u amba a radio kana khungedzelo dza TV.

U dzhia sia - Nḓowelo ya u takalela tshithu tshithihi u fhira tshiṅwe u itela uri muthu a kundelwe u ṋea khaṱhulo yo teaho.

Vhunṱhanṱha - Tshipiḓa tshi takadzesaho kana tsha ndeme tsha nganetshelo, tshi anzelaho u ḓa u fhedzani.

Maṱanganyi - Ipfi ḽi shumiswaho u ṱanganya maipfi, phara kana mafhungo , tsumbo: naho, ngauri, musi.

U ṅwala ha mbofholowo - Musi vhagudi vha tshi ṋewa mbofholowo ya u ṅwala zwine vha funa vha sa vhilaheli nga ha khakho. Vhagudi vha tea u ṱuṱuwedzwa u ṅwala hunzhi.

Bugu dzo nanguludzwaho dza u vhala - Bugu dzo ṅwalwaho hu tshi shumiswa girama na ḓivhaipfi kha maimo o fhambanaho.

Luambo lwa hayani - Luambo lune vhagudi vha lu guda lu tshi bva hayani kana kha tshitshavha. Nyambo dzi fhiraho luthihi dzi nga kha ḓi gudwa nga nḓila heyi, zwenezwo vhagudi vha nga kha ḓi vha na nyambo dzi fhiraho luthihi dza hayani.

Ḽiṋaṋedzi - U ṋaṋisa (U amba tshithu sa tshine tsha fhira zwine tsha vha zwone.

Maedzabvumo - Maipfi a re na mibvumo ine ya vha na ṱhalutshedzo.

Ḽiedzamuthu - Zwi edziselaho zwiitwana zwa vhathu ngeno zwi si vhathu.

Nḓivho ya mibvumo - Nungo dza u fhambanya mibvumo yo fhandekanaho ya luambo.

U dovha u vhala - U amba nga ha zwiwo zwo fhiraho nga u tevhekana, tsumbo; i nga vha ya ṅwana a tshi amba nga ha zwo bvelelaho nga mafhelo a vhege.

Pfanapheledzo - Maipfi kana mitaladzi ya vhurendi ine ya fhela nga mibvumo i fanaho hu tshi katelwa na pfalandoṱhe.

Mutevhetsindo - U dovhololwa ha phatheni dza mibvumo ho ḓoweleaho.

U ungula - U vhala mafhungo nga u ṱavhanya u itela u wana nyangaredzo yao (tsumbo; U ungula ṱhoho dza gurannḓa).

Pfanywa - Ipfi ḽi re na zwine zwa amba zwi fanaho kana zwa vha tsini na u fana kha luambo luthihi (tsumbo; tshihulwane - tshiṱuku).

Ḽiṅwalwa - Tshiṅwe na tshiṅwe tsho ṅwalwaho, tsho ambwaho, i nḓila ya vhudavhidzani i kwamaho luambo.

Zenofobia - Nyofho i sa ḓivhalei kana u vhenga vhathu vha bvaho nnḓa ha shango ḽa haṋu.